
3 1761 05101113 8



I VÄNTAN PÅ SEGERN

STUDIER FRÅN FRANKRIKE UNDER KRIGET

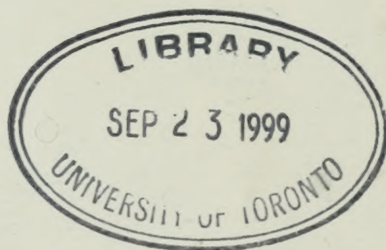
AV

GUNNAR CEDERSCHIÖLD

ANDRA UPPLAGAN



LUND
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG



LUND 1915
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

INNEHÅLL.

De civilas liv bakom fronten.

DE CIVILAS LIV BAKOM FRONTEN.

I.

En neutral resa i krigstid.

Mars 1915.

Tre dagar i Schweiz utan att se en enda turist! Inga högljudda tyskar i tyrolerhattar, jägerskjortor och ryggsäckar. På ångbåten över Bodensjön voro vi ensamma med besättningen och ett par schweiziska handelsresande. Det var underligt stilla och högtidligt att glida över den spegelblanka sjön under fullkomlig tystnad. Vattnets entoniga porlande kring bogen var det enda ljudet. För en gång fick man njuta naturen ostörd av de tyska turisternas utrop: »Kolossal! Wunderschön!», känna alpsjöns friskhet och dofter från bergen utan bismak av dåliga bremercigarrer och lukt av korv och ost.

Vid hamnen i Romanhof stod en skock hungriga bärare och tittade utan hopp på de få resande. De tyckte inte ens, det var mödan värt att erbjuda sina tjänster åt oss fyra eller fem, som verkligen kommo i land. Passinspektionen var en ren formalitet, som bedrevs utan något uppriktigt intresse av några tulltjänstemän och soldater.

»När går tåget?» — »Åh, där blir visst ett persontåg om tre kvart eller så.»

Det var nästan som en gång under de första månaderna av kriget, då jag frågade en järnvägstjänsteman på

en skånsk station, när snälltåget från Stockholm skulle komma: »Åh det ä' så olika», svarade han, »Det skulle inte va' oväntat, om det va' här om en stund.»

Så gå tågen allt fortfarande i Schweiz. En del persontåg och godståg, det är gott nog åt hemmafolket, snälltågen stå och vänta på, att de utländska turisterna skola komma tillbaka, det är ju ändå de, som betala.

Hela Schweiz gjorde intryck av ett tomt och öde lyxhotell, där personalen gick omkring och hade tråkigt och småskvallrade för att få tiden att gå. De storartade dekorationerna funnos kvar, alperna doppade sina spetsar i molnen, solen sken över glaciärerna, himlen speglade sig djupblå i fjällsjöarna — men ingen intresserade sig för naturen. Det är främlingarnas sak att beundra landskapet, schweizarna själva tycktes betrakta det mera som en inkomstkälla, som för tillfället ligger räntelös.

Överallt hade man intryck av trött, dyster avvaktan. Det var något dämpat över livet i städerna.

Med ens, när man kom över gränsen till Frankrike skiftade stämningen. Redan på gränsstationen, Bellegarde, slog det emot oss en våg av energi och aktivitet. Innan man varit en timme i Frankrike, hade man ett klart intryck av ett helt folk, som med entusiasm och glädje och gott humör arbetade med *en* tanke, *ett* mål för ögonen: segern.

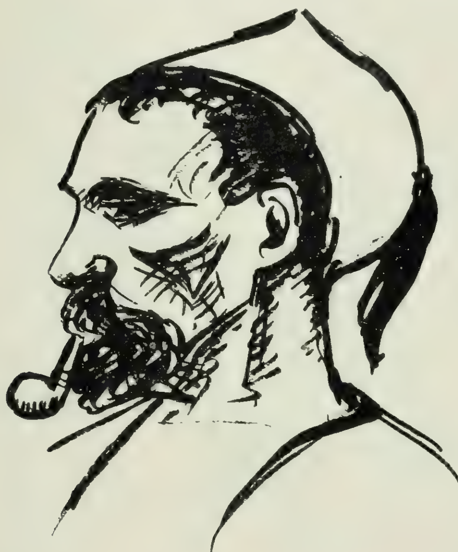
Det var en hjälpsamhet och en vänlighet mellan de resande, som jag aldrig sett förr. Man märkte, att hela nationen kände sig som en stor familj, som måste hålla tillhopa och hjälpas åt.

Och soldater! Så det myllrade av soldater överallt, vid varenda station. Kunde det verkligen finnas några kvar vid fronten? Landet var ju fullt av dem.

Efter pass- och tullinspektionen i Bellegarde gick jag in i järnvägsrestauranten. Där satt fullt av soldater av

alla åldrar, stillsamma gamla landstormsmän av järnvägsbevakningen, solbrända och kraftiga trettioåringar direkt från skyttegraven, en och annan blek yngling, som nyss lämnat sjukhuset och fått komma hem på en veckas konvalescentpermission.

Man behövde bara se en enda soldat, för att veta, att det var krig i landet. Borta voro epåletterna, borta de vita damaskerna och paradglansen, allting var enkelt, ledigt och



praktiskt. Intet pedanteri med uniformens reglementsenlighet. Här och där såg man ett par civila bruna sammetsbyxor, somliga hade en mössa eller kappa av den nya ljusblå fältuniformen, andra ett par nya byxor till den gamla kapotten. Soldaternas hållning var ledig och spänstig — som fotbollspelare eller bergsbestigare. De talade ett nytt språk, inte längre kasernslangen utan det nya tungomålet, som vuxit fram under de långa månaderna i skyttegra-

varna, fältarméns saftiga målande slang. Sig själva kallade de »les poilus», »de lurviga».

Där fanns livliga sydfransmän, som berättade med många ord och gester om bajonettanfall och nattliga strider, om vinterns lidande i skyttegravarna. I ett hörn satt en stor blond alpjägare ensam och tyst och läppjade på sin calvados. Militärmedaljen och hederslegionen på hans bröst och bandaget kring hans huvud berättade mer än alla meridionalernas många ord.

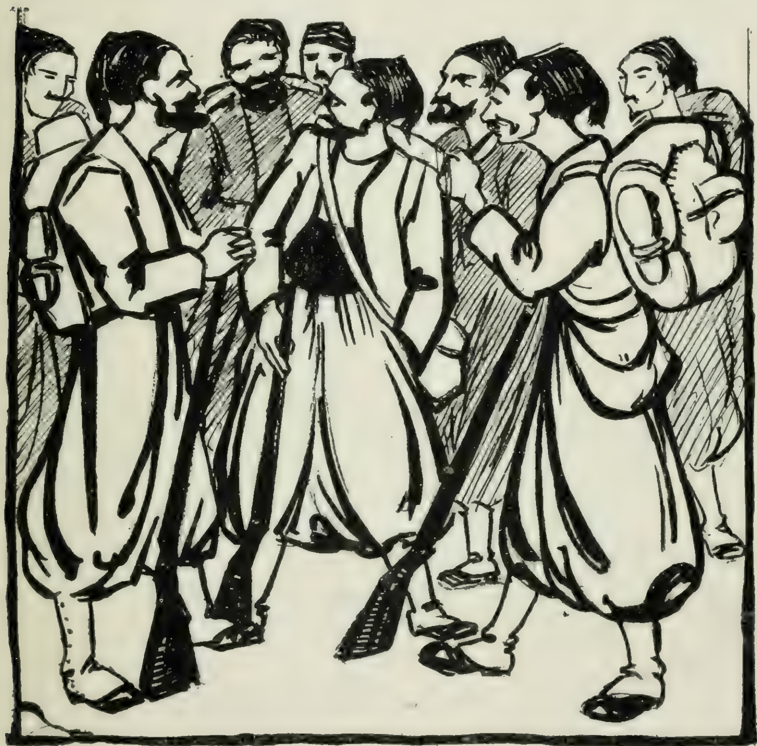
Redan på själva gränsstationen fick man ett intryck av, vilket folk av många raser det franska är. Hur kelter, germaner och latiner (om man nu skall räkna latinerna som en ras) befolka de olika landsändarna och blandas med varandra i städerna, men alltid bibehålla sina utpräglade rasegenskaper.

Det är en av orsakerna till Frankrikes oerhörda intellektuella rikedom, till den oändliga skiftningen och variationen i dess litteratur och konst.

Den starkaste stämningen under resan kom i Lyon. Vi hade sett soldater i hundratal på var enda station, på taget fanns knappast längre några civila. Men i Lyon var det inte längre permitterade, vi sågo, det var soldater i vapen, på väg till fronten och till sina depoter. Under jubel och sång drogo de i väg, de stormade tågen, som vore de tyska batterier, de hurrade, de sjöngo marseljäsen. Bland dem var ett femtiotal zuaver på väg till sin depot. De hade legat på sjukhus i Lyon, och alla hade erbjudits fjorton dagars permission för sin konvalescens. Men alla hade de begärt att omedelbart få komma tillbaka till sitt regemente och till fronten.

Nu skulle de få fjorton dagars exercis vid depoten i

stället för permission. Deras glädje över att äntligen ha sluppit ifrån sjukhus och overksamhet påminde mig om den stämning, det brukade vara på utryckningsdagarna, då beväringen fick resa hem efter slutad tjänst. Zuaverna tumlade om varann, slogo varann på axlarna, hurrade och



Zuaver.

skreko. Gevär i handen och packning på ryggen, en och annan med ett långt bröd fastbundet under ränseln. Jag har sällan sett något mera maleriskt än dessa rödbyxade, långskäggiga män i chechia och breda gördlar, i det osäkra lyktljuset den natten på stationen i Lyon.

Den stämning, som fyllde hela massan, var så stark, att den kändes som ett rent fysiskt välbehag. All trötthet från flera dygns järnvägsresa försvann ur kroppen. Man fick en aning om, hur jubelstämning och stridsiver kunna komma den sårade att glömma sin smärta, den dödströtte att glatt marschera vidare. Det var en underbart stark och smittande masstämning.

II.

Ett nytt Frankrike.

September 1915.

Då jag får brev från folk hemma i Sverige eller i Amerika nu, sedan jag levat sex månader mitt i kriget, förefalla de mig ibland så underbart antediluvianska. Och det äro de i somliga avseenden. Ty kriget är syndafloden, och den har, Gud ske tack, ännu inte nått svenskarnas fredliga hörn av Europa. Men ingen annan katastrof i världshistorien än just myternas diluvium är värd att jämföras med detta krig.

Tiden före kriget minns man här ungefär som första republikens tid eller på sin höjd Napoleon den tredjes.

Man har inte mer än ett visst kulturhistoriskt intresse för den.

Frankrike före kriget, vad var det? En borgarrepublik, söndersplittrad i tjugosju partier, från klerikal-nationalister till syndikalister och antimilitarister. En egoismens republik, där arrivisterna knuffades om platsen, knapphändigt maskerade i det ena eller andra partiets kostym. Där flertalet av de intellektuella erkände sig vara individualister och »je m'en fiche-ister». Där allmänna rösträtten och folkvalen ofta voro humbug, och politiska åsikter trappstegar till makt och pengar. Där jätteskandaler som

Dreyfusaffären, Humberthistorien, Steinhelprocessen, Caillauxskandalen trampade varann i hälarna. Där »Frihet, Jämlikhet och Broderskap» voro vackra ord att hugga i sten och förgylla utanpå offentliga byggnader, men aldrig släppa in i dem. Där ett maskineri av förbenade byråkrater bromsade för alla framsteg.

Men jordbävningen den förste augusti 1914 skakade med ens sönder allt det, som var stoft och lera och födde — *l'union sacrée.* Då jag kom tillbaka till Paris under kriget, fann jag ett *nytt* Frankrike. Men vissa drag föreföllo mig bekanta.

Somligt kände jag igen från vad jag läst om den första republiken. Men ännu mer var det goda franska folkets verkliga drag, som jag ibland tyckt mig skymta bakom masken.

Det är med folken liksom med individerna, en kris eller katastrof lägger deras karaktär i öppen dag, blottar deras bästa egenskaper — eller deras sämsta.

Kriget är ju en förfärlig olycka, och dess materiella verkningar förstörande. Det är en eld, som förstör, men som på samma gång renar och luttrar.

Egoismen dog och medborgaranda och ansvarskänsla föddes. Individen, som förr var uppfylld av sina små intressen, små bekymmer, små laster, liksom en sten, slipad i tusen facetter, har av krigets stormvåg slipats om i stora hela ytor. Katastrofen har gjort människorna hela och enkla, osammansatta och storslagna. Den har förenklat problemen.

De enskilda männen ha gjort upp räkningen med sitt föregående liv som individer, de ha offrat det för sitt nya liv som enbart medborgare. Det är den romerska republikens och den första franska republikens medborgaranda och medborgardygd, som kriget väckt till liv igen.

Nu har republikens valspråk om jämlikhet och broderskap blivit sant. Miljonären och bonden slåss sida vid sida, dricka sitt kaffe ur samma mugg och sova under samma kappa.

Kriget har fört med sig demokratism och enkelhet. Den, som förut inte kunde sova annat än mellan sidenlakan, är glad över en knippa halm. Bourgognekännaren njuter av en flaska enkelt vin till omväxling med vattnet. Man känner knappast igen sina vänner, som komma från fältlivet. Darrhänta neurasteniker ha blivit lugna, sunda män. De, som voro blekfeta innesittare, äro spänstiga och rörliga som ynglingar. Alla har kriget förändrat. Det är, som lämnade de sina sorger och bekymmer hemma med de civila kläderna, de bli som ynglingar eller barn, lättsinniga och glada och fulla av skämt och upptåg. Krigarandan kommer med uniformen och det sunda friluftslivet. Faran blir vana, självuppoffring en enkel plikt.

Det var en ganska allmän föreställning, att det franska folket var degenererat. Nu är det en egenhet med fransmännen, att de alltid varit bättre än sitt rykte. De sakna nämligen helt och hållet förmågan att hyckla. De visa sig sådana de äro, ja de t. o. m. kokettera med sina brister och olater. En fransman är hellre »fanfaron de vice» än »fanfaron de vertu». Lasten gör mera reklam för sig än dygden. En anledning till utlandets uppfattning av Frankrike är den franska litteraturen, som mer osminkat än något annat lands skildrar sitt folks laster och brister. — Den, som sett fransmännen nu under kriget, kan inte på allvar tala om degeneration och egoism i Frankrike. —

Kriget har ändrat alla värden. Både dygd och lidande bedömas efter annan måttstock än förr. Vad som förr var sällsynt hjältedåd, är nu simpel pliktuppfyllelse. Talamod

och manlighet inför smärtan äro lika vanliga som det enklaste folkvett.

Också lidandet har förlorat sina gränser. Alla människor hetsas till döds i marscher och strider, sårade vrida sig i dygn på slagfältet, det är inte längre något oerhört. Män, som, då de levde för sina egna intressen, fruktade en snuva, sova nu, sedan de blivit soldater och medborgare, var natt på bara marken, ofta i hällande regn, och våga var dag sitt liv bland kulor och granater. Egoister, som knappt gjorde sig besvär att låna en medmänniska en tändsticka, bära sårade kamrater genom kulregnet. Aviatörer, som i konkurrensen om publikens gunst begingo lömska attentat mot varandras maskiner, utföra nu hjältedåd och vågstycken, där deras namn aldrig bli kända.

Partifiender, som hatade varandra, slåss sida vid sida. T o. m. den ömtåliga självkänslan har uppfostrats — sedan krigets början har *en* duell ägt rum i Paris, och den var mellan ett par gamla gubbar. Liv äro för dyrbara för Frankrike för att offras för egenkärlek och självhävdelse. Man sväljer en förolämpning — eller stämmer möte efter krigets slut. Men förolämpningar torde vara sällsynta. De tjugosju politiska partierna ha försvunnit. T. o. m. namnen äro glömda. Det finns bara ett program och ett parti, det som spänner alla krafter i arbetet för segern, för fosterlandets befrielse fran inkräktaren. Journalister och politiker, som hela sitt liv bekämpat varann med alla medel, skriva nu i samma tidning och hjälpas åt att finna nya medel att stärka försvaret och att lindra nöden för krigets offer, änkor, faderlösa och flyktingar.

Nationens goda egenskaper ha stegrats, nya dygder ha tvingats fram. Vem hade anat, att fransmännen hade en sådan organisationstalang, seghet och uthållighet, som de nu visat prov på?

Och vilken förmåga av improvisation och anpassning. Hur de också förstått att lära av motståndaren, anpassa det, de lärt, efter sina förhållanden och sin karaktär, förbättra och fullända.

Det är inte bara ammunitionstillverkning, ambulanser, träng, post, och nytt artilleri, som organiserats, det är också tusen olika välgörenhetsföretag. I ambulanser och kantiner arbeta societetsdamer, borgarfruar och aktriser sida vid sida. Också bland de civila är det kamratskap och broderskap.

Vad man först märker, då man kommer till Paris under kriget, är den oerhörda vänlighet och välvilja, man möter överallt. Under vanliga förhållanden äro parisarna allt annat än vänliga i beröringen med andra människor, det må vara främlingar eller landsmän, i spårvagnar och på kaféer. Storstadsbor bli ju lätt egoister och vilja inte ha besvär i onödan med andra. Men nu är allt idel vänlighet och hjärtlighet. Söker man ett bord på ett överfyllt kafé, så ropas från alla håll: »Kom hit, monsieur, var så god och sitt vid mitt bord, här är en stol ledig.» En ganska vacker sed ser man emellanåt, i synnerhet bland arbetare. Då de möta en sårad, taga de av sig hatten för att visa sin vördnad och tacksamhet.

Vågar man hoppas, att denna uppryckning och förädling av nationen, som kriget åstadkommit skall bli varaktig också efter freden? Kan den nyuppväckta medborgarandan hållas vid liv också till arbetet på nationens fredliga utveckling? I ett tal i Marseille sade ministern för de offentliga arbetena, monsieur Marcel Sembat: »Vanan att handla gemensamt måste sätta outplånliga märken hos oss. Vi komma att bevara lusten att arbeta för Frankrikes väl-

gång och utveckling utanför de politiska striderna. Vi måste akta oss att icke falla tillbaka i våra gamla missbruk och slappa slentrian.... Låt oss öppet erkänna det, vi måste lära av våra fiender, och då måste vi rodna över att så illa ha utnyttjat våra rika naturliga tillgångar, medan de med metodisk energi utvecklade sina fattigare möjligheter. Vårt nationella arbete måste hädanefter tillägna sig deras egenskaper av praktisk organisation och metodiskt arbete. Det är morgondagens uppgift; dagens, det är *segern.*»

Efter nederlaget 1870 följde en stark nationell uppblomstring i Frankrike. Utgången av det nuvarande kriget ligger ju ännu i gudarnas knän. Men man vill gärna hoppas, att då Frankrike denna gång under själva kriget visat sig så oändligt mycket starkare, sundare och enigare, det icke heller nu efter freden skall glömma, vad de hårda dagarna lärt.

———

III.

Gatuliv i Paris.

September 1915.

Har man en gång lärt känna Paris, längtar man alltid tillbaka dit. Det är staden, där man aldrig har trakigt. Ingen stad är så levande. Ständigt skiftar den. Gatulivet, människorna förändras. Man hinner aldrig bli trött på dem förrän de ändrat utseende. Var gång, man varit borta från Paris några månader eller veckor, finner man en ny skiftning i dess karaktär, när man kommer tillbaka.

Har man inget annat att göra, kan man alltid fylla en eftermiddag med att sitta och titta på folklivet på boulevarden. Jag förstår, hur en man kan bli »boulevardier», och ingenting annat — ägna all sin tid åt studiet och njutandet av boulevardens stämningar, känna sig flyta med i dess brokiga liv.

Också nu är boulevarden lika fängslande, fastän knappast tio mil därifrån den ena halvan av mänskligheten försöker slå ihjäl den andra, för att bevisa, vilken som har den högsta civilisationen. Men boulevardlivets karaktär har skiftat mer än vanligt.

Jag försöker att återkalla i minnet, hur det sag ut här före kriget, våren 1914 t. ex.

Boulevarden hade en annan ton da. Den stora, oupp-

hörligt brummande underton av allt storstadens liv, av fabrikers dån, av vagnars, automobilers, och spårvagnars larm, av ljudet av miljoner steg och hundratusentals röster, allt bikupslivet, som smälte samman till en stor surrande ton, storstadens röst, som öronen blevo så vana vid, att de inte märkte, att de hörde den, förr än den upphörde, då man kom ut i tystnaden på landet. Och mot bakgrunden av den stodo alla den närmaste gatubitens kaotiska ljud. Omnibussarnas ångvältdån, automobilernas tutande eller tjut, cyklisternas klockor, droskhästarnas bjällror och skällor, camelot's skrän: »Dernière edition de la Presse! La Prääässe!»

Ute på körbanan en oavbruten ström av vagnar, gula och gröna omnibussar, rödbruna bildroskor, aristokratiska svarta eller diligensgula privatbilar, låga rödlackerade »run abouts», knäande droskhästar, jättestora ardenner med väldiga lass av tunnor eller säckar, irländska fullblod travande i takt, som preussiska soldater, framför låga victorior med feta börsspekulanter eller eleganta damer, cyklister, som slingrade sig fram mellan vagnarna under ständig dödsfara, hängde fast vid en automobil här, döko under en hästhals där: högtidliga kyrassiärer av Garde Républicaine i blankpolerade hjälmar med långa tagelsvansar, beridna på glänsande svarta hästar.

Och ännu brokigare var livet på trottoaren. Arbetare i vida sammetsbyxor, tyskar i tyrolerhatt och Baedecker, halvvuxna springflickor med stora hattaskar, gamla eleganter i höga hattar, vita damasker och monokel, araber i burnus, turkar i fez, skandinaver med fågelbon i byxknäna, piou-piou i epaletter, röda byxor och vita damasker, engelska familjer på sightseeing, präster med breviarier, kokotter, som strövade igenom sina jaktmarker och kastade inbjudande blickar på unga engelsmän och gamla

marcheurer, schabbeleganta guider med inställsamma manér och lömska ögon, skränande camelots med spruckna basar eller höga diskanter smeto längs bordsraderna utanför kaféerna med oanständiga fotografier och mekaniska leksaker.

Där svors, ursäktades, kurtiserades och köpslogs på världens alla språk — det var det internationella Paris, Europas medelpunkt.

Kvinnorna trippade i smala kjolar, kutryggiga, med böjda halsar och framskjutet bäcken, affekterande linjen hos en blomstängel, som uppbar en alltför tung blomma. Förkonstlade, onaturliga, men stilfulla från skospetsen till hattnålen, alltid förtjusande.

Vilken förmåga hon har att förvandla sig, parisiskan! Ena året äro de små, fylliga kvinnorna moderna — och man ser knappt andra. Nästa år äro kvinnorna stora och slanka. Hur det se'n går till, resultatet är obestridligt.

Men det är inte tillfälligheter, skräddarnycker eller godtycke, som bestämma modets förändringar. Parisiskorna ha det allra subtilaste sinne för stil och stämning. Deras sätt att klä sig sätter sin prägel på ett tidevarv, ett år, men är på samma gång ett uttryck för tidens karaktär.

Se på henne nu i år, under kriget! Hon är klädd i uniform! Med bonnet de police, khakifärgad eller ljusblå militärkappa, vid, sportsmässig kjol och höga kängor. Rörelserna äro fria, hon bär huvudet fritt och rankt, hennes steg äro spänstiga och langa, hon går i takt med sin soldat. Hon har funnit det enda tänkbara uttrycket i dräktkonst för stämningen i ett land i krig, ett värnpliktsland, där var man är soldat.

Men det är inte bara khaki och ljusblått, som äro årets modefärger — man skulle nästan tro, det vore svart också. Man ser många, många svarta änkedok över härda ansik-

ten. Överallt sätta de in sitt svarta inslag i den brokiga väven av uniformer och promenaddräkter. Boulevardens folkström är mindre brokig än vanligt, också i bokstavlig mening: den nya franska uniformens himmelsblå, engelsmännens och belgarnas khaki; den gamla uniformens röda och änkornas svarta äro nästan de enda färgerna.

Dess brokigare äro husväggarna. Från vart enda hus, pa sina ställen från vart enda fönster, hänga flaggor, de allierades fem trikolorer och Union Jack.

Nu är det över ett år, som Paris varit flaggprytt. De sotiga, smutsiga, regnfällda flaggorna, som hängt genom hela vintern, sågo dystra och sorgsna ut i vårregnet. Da Italien kom med i kriget, och knippet ökades med den grön-vit-röda trikoloren, förnyades dekorationerna, atminstone på offentliga byggnader; på nationaldagen, 14 juli, var den sista gamla smutsiga flaggan försvunnen. Överallt såg man nya glänsande färger. Och då därtill blomstergummornas kärror voro ragade med rosor, hortensior, pioner och dalier, var färgprakten så våldsam, att man ibland kunde tro, att man råkat komma in i en futuristisk tavla.

Men nu ha två månaders sol och regn blekt ur färgerna igen och stämt dem i stil med årstidens astrar och krysantemer, som nu kanta trottoarerna och fylla blomsterstånden.

Den är mycket förändrad sedan förra året, den kära boulevarden. Folkhopen på trottoaren är mindre pittoresk och mindre sensationell. Men så oändligt mycket mera patetisk. Man ser tragedier och idyller glida förbi sig i en oändlig procession.

Där en änka med en nittonåring i uniform — fadern

är stupad, och nu skall sonen snart ut. Där en blind zuav med vanställt ansikte, ledd av en vacker ung flicka, som då och då kastar en förälskad blick på honom. Hon ser inte, hur vanställd han är. Hon är lika stolt över hans militärmedalj och croix de guerre, som sutto de på hennes eget bröst. Och, Gud vet, kanske hon förtjänar dem!

Där ett sällskap sarade och stympade senegaleser, algirare och marockaner, ängsligt övervakade av en ung sjuk-



Sårad zuav.

sköterska. Vid vart tionde steg räknar hon över sina gossar, och då hon tar ögonen ifrån dem en minut, händer det allt emellanåt, att en av hennes enbenta skyddslingar smiter i väg som en blixt in pa närmaste bår. Och då hon rodnande går in för att hämta honom, äro de andra fem försvunna, då hon kommer ut igen.

Där kommer en präktig poilu, skäggig och väderbiten, i ljusblå kapotte, urblekt av skyttegravarnas regn och sol.

På armen har han sin sistfödde, en fem månaders unge, som han ser för första gången. Och han sneglar förälskat på hustrun, som går bredvid. Det är tretton månader sedan de råkades sist.

Där är den unge engelsmannen från före kriget. Men nu är han i khaki, och hans rygg är rakare, hans steg spänstigare. Och det är inte längre på hans pengar flickorna tänka, då de kasta till honom sina smäktande blickar. »Les anglais, tu sais, c'est mon grand béguin!» hör jag en av dem viska till sin väninna vid bordet bredvid mitt.

Ensliga, hemlösa belgiska permitterade ströva omkring med trötta och mållösa steg. Också de äro i khakiuniform, nästan alldeles lik den engelska. Men de bära upp den på ett helt annat sätt och ha en helt annan stil, så det är lätt att skilja dem. Där kommer en blekfet ung man i välsittande ljusblå fältuniform av allra nyaste snitt med revolverfordral och remtyg av skinande gult läder. »Voilá l'embusqué!» viskas det, där han går fram.

Också strömmen av civila, som flyter omkring dem, är olika. Borta äro turisterna och guiderna — jag har inte sett en Baedecker på månader. Borta de gamla »marcheurs» i höga hattar och vita damasker — nej, en och annan av de allra trognaste är verkligen kvar, men omkostymerad i sportsmässig tweedkostym och mjuk filthatt. Men de flesta ha flytt till Biarritz eller Bordeaux. Somliga gå kanske med gevär på axeln och vakta en bro eller en järnväg, eller ha glömt sina år och gått ut som frivilliga vid något linjeregemente. Tidningspojkarna störta omkring med sina fuktiga blad, men de bjuda ut dem under tystnad. Camelots sälja leksakskanoner och karikatyrer av Kaisern och Clown-prinsen, generalsfotografier och krigskartor.

Man ser förvånande många unga människor. En del

äro kronvrak, andra utlänningar. Men det är en helt annan typ av utlänningar, inga turister, utan gamla parisare, som anpassat sig så efter landet, att man knappast anar deras ursprung annat än på det blanksvarta håret och den olivbruna hyn. Ty de flesta av dem äro sydamerikaner, spanjorer och portugiser.

Paris är inte längre den internationella nöjesstaden. Det är allvarligt, arbetsamt och franskt. Moulin Rouge har brunnit, Bal Tabarin är stängd; alla de hundra nattkafé-



erna och cabaret'erna i Montmartre stå med fördragna luckor. Och finge de hållas öppna, skulle de stå tomma, ty deras publik bestod till nio tiondedelar av utlänningar. Den sista tiondedelen var väl fransmän, men de kommo dit till stor del för att titta på utlänningarna.

För första gangen sedan belägringen är Paris en fransk stad igen. Det är det verkliga Paris, man för en gång skull får se. Och Ni kan inte ana, hur förtjusande det är.

Den minskade körtrafiken gör också sitt till, att man kan flanera omkring och njuta det nya Paris utan fara att bli krossad av en omnibus eller kastad upp i luften av en run about.

Gatutrafiken är livlig allt fortfarande, men just lagom för att man skall kunna ta' sig fram var som helst utan fara och besvär.

Men bilomnibussarna äro borta, Gudskelov! De mobiliserades första dagen, och jag har sett dem därute vid fronten, där de troget göra sin plikt, gråmålade, höljda i damm och smuts, liksom förvildade, återgångna till naturtillståndet. Där de trumpetande rusa fram genom kulregn och susande granater, gjorde de intryck av något slags halvvilda stridselefanter.

Borta äro också de flesta privatbilarna — också de vid fronten. En och annan av dem dyker upp ännu pa boulevarden, i grå uniform, med officerare på baksätet och en soldat vid ratten.

Rikt folk, som förr aldrig satte sin fot på boulevarden, är nu »à pied». Också deras hästar har armén tagit. Själva få de gå till fots eller åka i droska, som vanligt tarvligt folk. Också de civila har kriget demokratiserat.

De Cookska turistvagnarna dyka ännu upp som förr på boulevarderna. Men i stället för engelska misser och tyska Reserveleutnanten föra de sårade och konvalescenter, en brokig samling av zuaver, alpjägare, bretagnare och senegaleser, som tack vare kriget få leka turister i Paris.

Men annars är det de vanliga åkdonen på boulevardens körbana, fastän många av droskhästarna ha ett stort R. inbränt på halsen: reformé, avskedad. De ha gjort sin tjänst i armén, så länge de kunde, tills de förstörda av överansträngning eller sår fingo återgå till det civila.

IV.

Konstnärskantinen i Montparnasse.

April 1915.

Bland dem, som ekonomiskt lidit mest av kriget, äro alla de, som leva av att producera lyxartiklar av ett eller annat slag. Och till lyxen räknar vår materialistiska tid också konsterna. Teater- och varitéartisterna hade en svår tid under krigets första månader. Nu har det börjat dagas för dem igen. De flesta teatrar och variteer ha öppnats och spela åtminstone några kvällar i veckan. För de bildande konstnärerna är det värre. Tecknarna ha det drägligt nog, för de dagliga tidningarna använda betydligt fler teckningar än vanligt. Men vem köper tavlor och statyer i dessa dagar?

Konstnärer höra just inte till dem, som ha en sparad styver att ta till i dåliga tider. Redan i början av kriget måste många av dem taga emot understod av enskilda och offentliga hjälporganisationer. En sådan var »le bon feu», »den sköna brasan», som gratis skickade femtio kilogram kol i veckan till varje konstnär, som begärde det. Det var en god hjälp för många under denna kalla vinter, då kolet var så dyrt och svårt att få tag i. Vidare finns det understödskassor för arbetslösa, där också konstnärer kunna lyfta

ett dagtraktamente. På stora kantiner (soppkök) få de äta två rikliga gratismål om dagen.

Det mest imponerande i allt detta är, att det inte tages någon hänsyn till nationalitet. Ryska, norska, spanska, svenska konstnärer ha lika mycket rätt till sin kolsäck och sin gratismiddag som de infödda franska artisterna. Utlänningarna ha t. o. m. begagnat sig mera av dessa förmåner än fransmännen själva, som ju till stor del äta kronans kaka i skyttegravarna vid fronten eller vid regementenas depoter. Bland dem, som organiserade de enskilda hjälpföretagen, fanns många av de mest framstående franska och amerikanska konstnärerna.

Men många av de fattiga konstnärerna klarade sig på egen hand utan främmande hjälp. De slogo sig ihop och började små kooperativa restauranter eller kantiner. Det är en sådan, jag vill berätta om.

Den ligger i Montparnasse och har, så vitt jag vet, intet annat namn än »la Cantine» utan närmare bestämningar. Det är ett kooperativt matlag med mycket internationell styrelse och en liten rysk målarinna till föreståndarska. En liten rasande duktig och energisk människa, som regerar med fast hand och är allmänt älskad, inte bara därför, att hon har hand om nycklarna till whiskyskapet, utan för sina egna många förtjänster. Skandinaver äro gärna benägna att inbilla sig, att alla ryska och polska studenter och bohêmer här i Paris äro första klassens anarkister och revolutionärer. Jag vill visst inte röra vid en kär och romantisk illusion, men beträffande kantinföreståndarinnan måste jag bestämt protestera. Hon hör inte alls till dem, som gå omkring med bomber i förklädesfickorna och dolk i strumpebandet. Hon tillfredsställer sina revolutionära begär helt och hållet på konstens område och ger fullkomligt katten i all politik. Hennes konst är däremot så revolu-

tionär och anarkistisk, som man gärna kan önska sig. Hon är fanatisk anhängare av någon av de mera ytterligtgående sekterna inom kubismen.

Då kantinen först bildades, var det en målare, som skulle sköta matlagningen, en schweizare med ett mycket vackert grevligt namn. Hans mat var visst ganska bra, men han blev rätt snart osams med styrelsen och föreståndarinnan. Han försökte då med en konkurrerande kantin, men det gick dåligt, så att han fick slå igen butiken helt och hållet efter en tid.

Då den grevliga kocken sade upp sig, skaffade den ursprungliga kantinen en yrkeskokerska i hans ställe. Och hon sköter sig förträffligt.

Hur det kan gå ihop, har jag svårt att förstå. För 65 centimer får man soppa, kött med legumer, salad eller dessert samt kaffe eller te. Och allt av god kvalité, ganska rikligt och väl lagat. Betalar man tio centimer till, får man vin.

Då maten inte är dyrare, får man inte ha så stora pretentioner på lyxen i lokalen. Den har möblerats med ett mål för ögonen: att i varje särskilt fall finna det absolut billigaste föremål, som till nöds kan fylla ett visst ändamål. De enda prydnadsföremålen äro värdinnans målningar på väggarna. Somliga av dem påstås vara porträtt av medlemmar av kantinen.

Möblemanget är ganska omväxlande, både vad utseende och ändamålsenlighet beträffar. Det gäller i all synnerhet de föremål, som användas att sitta på. Där finns två riktiga korgstolar med ryggstöd, tre eller fyra halmstolar med ryggstöd, sinsemellan så olika, som halmstolar gärna kunna vara. En mängd halmtaburetter av växlande höjd och ålder, en del plankor på bockar, samt slutligen en gammal avlagd kafésoffa, som är ganska bekväm, fastän den av

naturen är ämnad att stå i ett hörn och därför inte är fullt så ändamålsenlig vid långsidan av ett matbord. Vid en vägg står en kanapé, där minst varannan resår längesedan lagt ner arbetet.

Denna brokiga möbelutställning är naturligtvis inrymd i en ateljé. I ett hörn av ateljén står ett tält utan tak: det är köket. Där trollar Aurélie, yrkeskokerskan, fram mat för fyrtiofem personer på ett gaskök med två lågor och ett spritkök.



Den tyste målaren.

Borden äro tre, ett anglosaxiskt, ett musikaliskt, och ett internationellt. Vid det anglosaxiska sitta engelska, amerikanska och australiska målare, skalder, tidningsmän, suffragetter, ingenjörer och läkare. Oftast ser man där en och annan khakiuniform, ibland pa en dam, som da hör till det berömda suffragettregementet. Vid det internationella bordet finns franska målare och bildhuggare, många i röda byxor eller i den nya blågrå uniformen; skandinaver, argentinare, ryssar, spanjorer. Lika internationellt är

det musikaliska bordet, fastän där alla äro mer eller mindre utövande musiker eller kompositörer. Flera bland gästerna där äro kända konstnärer. Bland skandinaverna violinisten Kist Thaulow, som för ett par år sedan tog första priset på Scola Cantorum i Paris och trots sin ungdom redan hunnit göra sig mycket känd som en framstående violinist. På anmodan av franska staten tillbringar han nu stor del av sin tid med att spela för de sårade på sjukhusen. Vidare den svenske kompositören Melchers, som är medlem av kantinens styrelse. Henri Matisse tittar in någon gång på visit, likaså Picasso.

Placeringen vid borden är ingalunda arrangerad, utan har uppkommit av sig själv, genom naturlig gruppering.

Alla äro visst inte konstnärer. En av de trägnaste gästerna är en fransk barnmorska. Nåja, kanske hon är konstnär på sitt område. Då kan man också räkna suffragetterna till artister: många av dem äro svältkonstnärer, och ganska skickliga sådana, fastän de för tillfället låta konsten ligga nere. Jag har verkligen mycket grundligt fått korrigera min uppfattning av suffragetter, sedan jag lärt känna ett par av dem. Jag har upptäckt, att de äro högst sympatiska och behagliga människor, som jag gärna vill ge rösträtt åt, också utan att de slår sönder mina ateljéfönster.

En av dem är en liten blek mager irländska, med tunga ögonlock och ovanligt envist ansiktsuttryck. Hon blev fast för tryckfrihetsbrott för något år sedan och fick sex månader. Efter en månad började hon hungerstrejka. Hela dagen buro de in och ut i hennes cell rykande varma, härliga rätter, alla upptänkliga delikatesser, för att fresta henne att äta. Men hon höll ut och rörde aldrig en bit, fastän var dag var full av den rysligaste tortyr. Efter fem dagar blev hennes hjärta så svagt, att hon måste släppas ut. Under

kriget gäller amnesti, men så snart hon kommer till England efter freden, tar hon åka in för att avtjäna sina återstående fem månader. För tillfället arbetar hon på ett sjukhus. Som minne av den tid, då hon satt på fästning, bär hon ett silvermärke med ett fängelsegaller på — suffragetternas utmärkelsetecken, deras idrottsmärke, om man så vill. Tillsammans med henne träffar man som oftast en ganska märklig herre. Det är Shakespeare — Shakespeare i khaki —, d. v. s. han heter något annat och är målare, men han ser ut så precis som Shakespearesporträtten, att jag tvivlar på, att den store dramatikern själv var så lik dem. Är han en reinkarnation, är han en ovanligt lyckad sådan, åtminstone vad det yttre beträffar. Han rör händerna i stora sirliga kurvor, och då han talar, gungar han vällustigt upp och ner för hela sitt röstregister i varje mening. Han är hjärtligt och obeskrivligt löjlig. Men också hos honom hittar man högst aktningsvärda sidor, då man lär känna honom närmare. (Det gör man nästan hos alla människor, och det är bra förargligt). Han lär nämligen vara sjukvårdare vid ett engelskt sjukhus, där patienterna älska honom. Ingen kan pyssla om dem som han, på sitt mjuka kvinnliga sätt. Ingen kan hjälpa dem att dö så bra som han. Natt efter natt kan han sitta och tala för dem och vyssja dem till ro med sin röst.

Bland amerikanerna är en, som kunde ge Jack London stoff till tio romaner. Han har varit i alla världens länder, byggt järnvägar och broar, var med i spansk-amerikanska kriget, och överallt har han haft tusen äventyr. Det värsta är, att det tycks vara sant, det mesta av vad han berättar.

En flamländsk konstnär, som brukar sitta vid samma bord, går omkring och bär på ett av de vackraste huvud, man kan se. Han är samlare och har alltid ett nyfunnet

gammalt mynt eller kinesiskt tefat i fickan, som han måste visa för alla människor. Han är bäst, då han sjunger. Med en flaska vin framför sig sitter han och sjunger gamla franska dryckesvisor och kärlekssånger. En liten fransk kompositör och den tyste målaren med skägget stämma in i refrängen, allt fler röster komma med, och då han till



En amerikansk ingenjör.

slut tar upp »Auprès de ma blonde . . .» falla till och med anglosaxerna in i refrängen:

»Auprès de ma blonde
qu'il fait bon, fait bon,
Auprès de ma blonde
qu'il fait bon dormir.»

Och sjunga några röster litet falskt i kören, så sjunger flamländaren desto renare i solot. Till slut kan det hända, att djävulen flyger i honom, och han börjar sjunga en sång, som för närvarande räknas som det oanständigaste, man kan tänka sig här i Paris. »Deutschland, Deutschland über

alles» börjar den, och längre kommer han i allmänhet inte, förr än korkar, hyssningar och sockerbitar börja hagla över honom.

Slaverna på kantinen äro jämförelsevis få. Några äro österrikiska tjecker, de flesta emellertid ryssar. Bland dem, som man först lägger märke till, är en mycket excentriskt klädd ryska, som tidigare varit modell. Hon är otroligt mager, men en svensk målare, som har gåvan att upptäcka dolda skönheter, försäkrar, att hon har »ett så förtjusande vackert skelett».

Den märkligaste av slaverna är naturligtvis »Snuskepelle». Han lär vara stor skald i sitt eget land, och det vill det till, om man skall kunna förlåta honom hans utseende. Hans hår hänger ner på ryggen tovigt, ojämnt och aldrig tvättat. Han hör till de män, som ha den underbara förmågan att alltid vara lika orakade, de hålla skäggstubben på precis samma stadium, så att den alltid ser ut att vara två à tre dagar gammal. Hur konststycket går till, har jag förgäves grubblat över. Det värsta av allt är, att han har den allra sötaste och propraste lilla fru, som älskar och beundrar honom blint och hängivet. Men raka och shampoonera honom kunde hon göra ändå.

Efter dinern försvinna en del av matgästerna, och framåt halvtiotiden är det oftast bara några få kvar, som sitta och röka och prata. Men klockan tio blir det liv igen. Då stängas nämligen alla restauranter, och den, som bor på ett ensligt hotellrum, kan ju inte ga hem och lägga sig så tidigt. För en stor del av kvarterets konstnärer och journalister är kantinen enda tillflyktsorten om kvällarna. Där är man alltid säker på att finna dem av sina kamrater, man vill träffa. Och dessutom en liten whisky eller ett glas vin, för kantinen betraktas som en privat klubb, vad utskänkningsrätten beträffar.

Där dyka de underligaste människor upp. Flere av »krigskorrespondenterna komma dit efter kl. ½10 kommunikén (den som officiellt heter 11 diton) och de ha ibland med sig figurer, som äro mindre vanliga t. o. m. i Montparnasse. Amerikanska miljonärer, med damer, komma någon gång för att se så underliga djur som parisiska konstnärer på nära håll. En gang kom en fullt tvättäkta indianhövding i krigsmålning — d. v. s. khaki. Han hörde till kanadiska armén. De mest olika exemplar av släktet Tommy Atkins förirra sig dit.

En lördagskväll var det en korpral pa Royal Engineers, troligen tredje klass varitéartist före kriget. Han sjöng och reciterade, och efter femte whiskyn berättade han, hur han kommit till Paris på cykel från fronten natten förut, bultat sig in på ett hotell, sovit några timmar; se'n hade han sett på sta'n hela dagen och klockan 5 på söndagsmorgonen skulle han fara tillbaka igen. Klockan blev både 1 och 2, och whiskygroggarna många fler, innan vi lyckades säga adjö till Tommy och få honom i väg för att leta rätt på sin cykel. Kom han lyckligt och i rätt tid fram till sitt regemente, så skall jag verkligen börja tro på, vad Kipling kallar »engelska arméns vanliga tur».

En annan gång höll det på att bli ganska sensationellt på kantinen.

Vi hade hunnit till desserten och började plocka fram pipor och cigarretter, då dörren plötsligt gick upp och in kommo tre herrar, som absolut inte kunde gälla som något slags konstnärer. De liknade ingenting så mycket som civilklädda poliskonstaplar. Till yttermera visso behöllo de hattarna på huvudet, och en av dem visade fram sitt trefärgade skärp, som han hade hoprullat i handen. Det var själve poliskommissarien i kvarteret. Men alla voro så upptagna av sina bordssamtal och sina cigaretter, att

ingen lade märke till lagens arm, som stod och vinkade med sitt skärp nere vid dörren. Just i samma ögonblick råkade ett par engelska officerare komma in, och den entusiastiska franska barnmorskan tog upp en applåd, som alla stämde in i med full kraft. Men denna patriotiska demonstration gick alldeles förlorad för poliskommissarien, han trodde, den var avsedd för honom, för att håna ordningsmakten. Och för att sätta respekt i missdådarna röt han:

»Alla utlänningar visa fram sina papper. Den, som inte har klara papper, skall häktas!»

Suffragetterna började att piggna till och se lyckliga ut, det här var deras rätta element. En skandinavisk sångerska var nära att svimma av förskräckelse, för hon trodde, hon hade glömt sin permis de séjour hemma, och då hon helt oväntat hittade den i sin väska, lyckades en lömsk och elak målare, som satt bredvid, inbilla henne, att den var för gammal och borde ha förnyats för en vecka sedan.

En poliskonstapel posterades vid dörren, och där slapp ingen ut. I korridoren och trappan utanför gingo uniformerade konstaplar på vakt och stucko emellanåt in sina vackra ansikten för att ytterligare muntra upp sällskapet. Under tiden gick kommissarien omkring med ett biträde och granskade alla papper. Det var lätt att se, vilka som hade sina i ordning, och vilka, som visste med sig, att det var något galet med deras. Ju närmare kommissarien kom, dess allvarligare och blekare blevo de.

Några häktningar blev det emellertid inte av. Kommissarien helt enkelt behöll alla papper, som inte voro alldeles regelrätta, och sade till vederbörande att komma och hämta dem nästa dag på kommissariatet. En vettskrämd svenska, som inte hade fotografi på sin permis de séjour, frågade hjärtängsligt, vad de skulle göra med henne, då hon

kom till polisen. Kommissarien log gåtfullt och svarade inte, men den illasinnade målaren kunde ge besked:

»Har fröken inte sett den där muren med alla kulhålen i, som är bakom kommissariatet?»

»Nej!»

»Jo, det är där di brukar fusiljera dom!»

Jag vet inte, om hon lugnade sig förr än nästa dag, då hon fick se, att allt, som behövdes, var att lämna in en fotografi och en flaska gummi (kommissariatet har inte eget gummi, det får var och en ha med sig) och få det uppklistrat på sin permis de séjour. Annat straff var det ingen, som fick.

Kommissarien fick emellertid ihop en ganska ansenlig samling med felaktiga eller otillräckliga identitetspapper. Suffragetterna blevo naturligtvis fast, men togo sitt öde med det lugn, som kommer av lång vana. Jag hörde för resten två av dem, som kommo överens om att gå på en del visiter tillsammans nästa dag, skiljas med orden:

»Ja, då träffas vi på polisstationen i morgon!»

Hemma i Stockholm var det Tornbergs klocka, man möttes vid förr i världen. Men folk har så olika seder, och detta är ju allvarliga tider.

Poliskommissarien var inte alls så farlig, som han lät i början. Han hann bli riktigt trevlig och gemytlig, innan han var färdig med de sista. Och några häktningar blev det naturligtvis inte tal om. Vilket var en stor missräkning för ett par amerikanska korrespondenter, som hoppats få något sensationellt att skriva om. (Ja, jag får väl erkänna, att också jag blev litet besviken i det fallet.)

* *

*

Kantinen är verkligen ganska mycket som en familj. Aldrig, så länge jag levat i Paris, har jag sett ett sådant kamratskap mellan de olika nationernas konstnärer här. Det beror naturligtvis också på, att kriget har åstadkommit ett slags urval, så att alla dilettanter och gröngölingar försvunnit och endast de gamla parisarna blivit kvar. Det finns också så få av varje nation, att det är omöjligt umgås bara med landsmän. Därigenom har man upptäckt, att många av utlänningarna, som man förut kände helt obetydligt, äro trevliga människor och alldeles förträffliga kamrater. Så trevligt har kamratlivet i Montparnasse knappast någonsin varit förr, som det, tack vare kantinen nu är. Så där är återigen något gott, som kommit genom kriget.



V.

Konstnärerna och kriget.

Maj 1915.

Det var en kväll för länge, länge sedan — före kriget. Kanske är det inte mer än ett år sedan, men det förefaller nästan som vore det i en tidigare inkarnation, till den grad ha både vi och världen förändrats sedan dess. Vi sutto på en ateljé i Paris, några konstnärer, författare och journalister, fransmän, ryssar, tyskar och österrikare — som det kunde hända på den tiden, då man sex dagar i veckan glömde, att det fanns något, som hette olika nationer. Den kvällen föll talet på krig och värnpliktsarméer, och en tysk

nietzsche'an drog fram den gamla uttröskade tesen, att vissa medborgares liv voro alltför värdefulla för samhället för att riskeras i ett eventuellt krig. En vetenskapsman, till exempel, som upptäckt en ny fysisk lag, kan som soldat i ledet inte göra större nytta än en bondpojke, som inte kan skriva sitt namn. Men hans död vore en ojämförligt större förlust för landet.

Det blev en lång och onyttig diskussion, där var och en var ivrig att komma fram med sina egna idéer, och ingen hörde på, vad den andre sade. Och slutet blev naturligtvis, att alla voro fastare i sin övertygelse än förut och mer tvärsäkra på, att de hade rätt. Men ingen var övertygad av den andre.

Tysken medgav, att det var litet svårt att ge vissa individer betyg på, att de voro övermänniskor av särskilt stort värde för samhället, och att en övermänniske-examen skulle möta vissa praktiska svårigheter. Men då det vore bättre att spara för många än för få, borde alla, som tillhörde, vad han kallade de »intellektuella yrkena», vara fria från militärtjänst. Vi påpekade, att resultatet skulle bli, att de intellektuella finge ta till plogen efter ett blodigt krig, som gjort en stor del av den kroppsarbetande klassen till invalider. För att inte tala om den skriande orättvisan i arrangemanget, och att de intellektuella elementen äro nödvändiga för att höja den moraliska nivån i en värnpliktsarmé. Dessutom kunde det ju hända, att bland de kroppsarbetande klasserna funnes ämnen till de allra bästa övermänniskor. Och slutligen är det ju inte så alldeles säkert, att herrar övermänniskor själva skulle trivas vidare bra med att sitta hemma och skriva vers eller avhandlingar om Det högsta goda, medan resten av folket led och blödde för det, som också var övermänniskans fosterland. Varpå

tysken antagligen svarade, att övermänniskan inte har något särskilt fosterland, utan tillhör hela mänskligheten.

Men den förste augusti i fjol tycks denna speciella övermänniska helt plötsligt ha upptäckt, att mänskligheten var begränsad till en nation eller på sin höjd två, och att också en övermänniska har ett fosterland. Jag hörde nämligen för en tid sedan, att den unge nietzscheanen gått ut som frivillig, fått järnkorset och stupat i Polen.

Han torde ha gått igenom samma utveckling, som de flesta individualister gjorde, när kriget bröt ut: de upptäckte med ens, att de själva och deras intressen voro obegripligt små och likgiltiga jämförda med den stora organismen, vars existens och nödvändighet de några dagar förut nästan förnekat. De sågo, att också en övermänniskas liv är ett ringa offer för att bevara nationens och rasens fria utveckling.

Aldrig har individualismen varit så stark som tiden före krigets utbrott. Det största manfallet i detta krig var inte i slaget vid Tannenberg, det var den förste augusti, då miljoner av individualister drunknade i den våg av medborgaranda, som med ens svepte över hela Europa.

I de sista årtiondenas konsthistoria har individualismen spelat en stor roll. Teknik, komposition och — skönhet ha skjutits åt sidan för personligheten, originaliteten i konsten. Varenda konstnär, som hade den minsta stump av personlighet, skötte den med yttersta omsorg, gödde den och sökte driva upp den till fantastiska proportioner. Ängslan att försvinna och drunkna i överproduktionen av konstverk drev dem att medvetet karikera sin personlighet för att märkas, för att göra sensation. Så blevo konstutställningarna till kuriositetskabinett, där konstnärerna tävlade att finna ständigt nya och mera uppseendeväckande former och uttrycksmedel. Kubism, futurism, orfeism

kommo jagande i hälarna på varandra med knappast några månaders mellanrum.

Men nu är sensationslystnaden död av övermättnad. De stora och allvarliga livsintressena ha trätt i stället. Kriget har ingripit i alla människors liv och förändrat dem. Den konst, som nu vill vara ett uttryck för människornas känsloliv, *måste* ta andra former än den gjorde före 1914. Kriget har lärt och tvungit människorna att handla tillsammans, kollektivt. Skola också konstnärerna lära sig att underordna sin individualitet för det gemensamma arbetet på uppbyggandet av en tradition? Den äkta originella personligheten kommer inte att lida, den skymtar alltid fram och visar sig vackrast, då den är omedveten. Under konsthistoriens största perioder har det alltid funnits en stark tradition. Så var det både under den italienska renässansen och under den kinesiska konstens allra yppersta tid.

Men det är ännu väl tidigt att tala om, vad konsten skall bli efter kriget. Än så länge få vi nöja oss med att se, vad den är under pågående krig.

* *
*

Man kan tycka det underligt, att det finns intresse kvar för sådana saker som tavlor och statyer, då folket kämpar på bleka allvaret för sin tillvaro och sin frihet. Jag stod en dag på boulevard Montparnasse och såg ett regemente dra förbi med musik i teten, gråbla uniformer, full fältrustning. Soldaterna voro trettioaringar, kraftiga och välvuxna, med manliga, beslutsamma ansikten, folk, som visste, vad det gällde, kände sitt ansvar och voro beredda att göra allt, men inte släppa taget. På gatorna, där de drogo fram,

gräto kvinnorna, inte av sorg, men av stolthet över Frankrikes män. Det var ett av de ögonblick, då man kände, att vi leva i en stor tid.

Sedan regementet passerat, gick jag in på en av målarakademierna. Där fann jag en samling engelska misser och amerikanska och franska ynglingar, som med djupaste allvar stod och målade pa sina ömkliga små modellstudier. Motsatsen mellan stort och smått var så överväldigande, att jag brast ut i skratt. »Min Gud, att de orkar!» tänkte jag. »Har dessa människor inget sinne för proportionerna i livet? Här står de och disputerar, om man kan blanda vermillon med cadmium, medan utanför ett par tusen män gå förbi på väg att utstå lidanden och umbäranden och offra livet för hem och land.»

* *

*

Ute i skyttegravarna från Nieuport till Dannemarie ligga de franska konstnärerna. Sedan månader tillbaka leva de med döden för ögonen, leva ett oändligt mycket intensivare liv än någonsin förut, lära att se världen från ett annat plan, att omvärdera alla värden.

Mitt upp i detta intensiva, spännande liv känna de dock behovet att skaffa sig uttryck i konst, känna det kanske starkare än förr. Jag hör berättas om den ene efter den andre av konstnärerna, som skrivit hem efter målargrejorna och nu sitter i skyttegravarna och målar landskap, kamratporträtt eller scener från livet därute. Där är min vän Boucard, som redan mitt i vintern började måla snö- och översvämningslandskap från en skyttegrav i Flandern. Han grävde ett litet extra hål i parapeten snett ut mot sitt motiv, och där stod han och målade, så snart tjän-

sten gav honom någon tid övrig. Många av de skisser, han skickat hem därifrån, äro bland de bästa, han någonsin



Boucard målar landskap från skyttegraven.

gjort. — Där är Legér, kubisten, som målar mellan striderna i Argonnerna och t. o. m. börjat skulptera. Många, många andra har jag hört om, som oförtrutet arbeta

vidare i kulregnet. Man ser ofta teckningar i skämtbladen och i de dagliga tidningarna, som äro signerade i skyttegravarna. De tidningar, som utges av soldaterna själva vid fronten, äro också rikt illustrerade.

Boucard skrev i december, att aldrig i sitt liv hade han sett så mycket vackert i ett landskap, aldrig förstått att se det, som han gjorde nu, aldrig längtat så vansinnigt efter palett och färger. Man kan inte begära bättre bevis på, att konsten är ett nödvändigt behov för människorna — eller åtminstone, att det är ett absolut behov för vissa människor att *producera* konst.

VI.

Småstadsliv i krigstid.

Juli 1915.

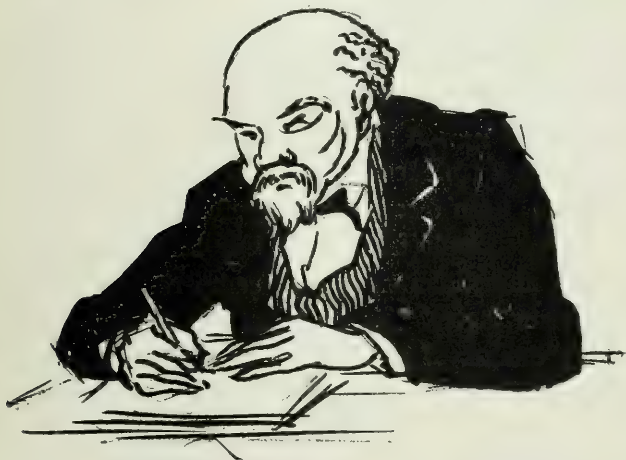
Sedan några veckor hålla vi till i en liten småstad utanför Paris; *vi* betyder en liten koloni av tidningsmän, mest engelsmän och skottar. Jag skulle mycket väl kunna tala om, vad staden heter, om det inte vore för stationsinspektorens skull. Som Ni kommer att förstå, då Ni hinner litet längre fram i brevet. För resten är det ju helt modernt att skriva om anonyma platser, fastän de ju då helst böra ligga inom krigszonen.

Det är en liten beskedlig stad, ett par mil från Paris, litet mer än en halvtimme på järnväg. Var tjugonde minut går det tåg, sådana där lustiga gamla leksakståg med små kupéer med dörrar på sidorna; vagnar i två våningar med sittplatser på taket och livsfarliga trappor dit upp, hängande i fria luften på vagnarnas gavlar.

Staden ligger naturligtvis vid Seine, som alla bättre städer i Parisertrakten. (D. v. s. ibland är det Marne eller Oise i stället, men parisarna kalla allt rinnande vatten för Seine för enkelhetens skull). Där finns de allra härligaste promenader åt alla håll, fjärdingsvägspromenader, halv- och helmilspromenader, och vid målet finns det alltid ett gammalt trevligt värdshus. Och Mac, som är platsens

upptäckare och har varit här längst, vet alltid vad vin, som är det bästa på varje ställe. Runt omkring ligga historiska platser, där stora kungar och kejsare spankulerat omkring i vita knäbyxor, fingrat på juvelbesatta snusdosor, hört på skandalhistorier och tummat på Europas öde. Och nu promenerar det suveräna folket självt med matkorgar och vinlitrar i deras parker om söndagarna.

Staden har två centra. Det ena är mera officiellt: la Mairie, rådhuset, en ganska vacker liten byggnad i



Kanslisten.

sen-renässans, dessvärre litet för mycket nymålad och restaurerad strax före kriget. Där residerar monsieur le Maire, en rar gammal herre, som darrar omkring i staden på sina knäsvaga gamla ben, och ser ut, som bure han ensam alla stadens sorger och bekymmer. Han gör det med en viss värdighet — han är den ende av stadens ämbetsmän, som Mac ännu inte vågat bjuda pa en apéritif. Det är emellertid inte honom, man i allmänhet har att göra med på mairiet. Kanslisten, som viserar våra tele-

gram och skriver ut våra permis de séjour är en liten darrhänt och i det allra närmaste stendöv gubbe, som ser ut som en borgerlig och beskedlig broder till Rochefort (om en sådan kan tänkas). Han har säkert varit pensionerad i flera år och återkallats i tjänst, då den ordinarie kanslisten mobiliserades. Han gör så gott han kan, och man överser gärna med hans små misstag — på min permis de séjour skrev han, att jag var född 1836, och stackars Mac gjorde han lika behändigt till änkling. »God bless him, he is a dear old thing!» säger Mac.

I en av Mairiets flyglar hålla gendarmerna till, eller åtminstone en eller två av dem, de andra spela biljard på kaféet mitt emot. Och det kunna de lugnt fortsätta med, för jag tror aldrig, det skulle falla någon människa in att störa ordningen i staden. Gendarmerna subordinera inte under mairen, utan direkt under prefekten eller någon annan mystisk och avlägsen makt. För tillfället är det kanske under kommendanten över le camp retranché de Paris (Paris' befästa läger). Vem det nu är, så spelar han oss små spratt ibland. En vacker dag slungar han ut över våra intet ont anande huvuden en ukas, att alla kaféer skola stängas på slaget åtta. Men några dagar efteråt, då hans matsmältning är bättre, blir han snäll igen, och låter oss spela biljard till klockan tio. Så är det att leva i belägringstillstånd.

Det andra av stadens centra är kaféet. Naturligtvis finns det en oändlig massa kaféer i en stad på 9,000 invånare. Men *kaféet* i bestämd form betyder Café de la Gare, mitt emot stationen. Där samlas gräddan av stadens gamla stelbenta rentierer för att titta på folket, som kommer med tågen, dricka en stillsam apéritif och spela ett parti manille, bridge eller domino.

De äro obeskrivligt komiska att se på, många av dem,

och djupt tragiska, då man får höra deras historia. Tack vare Mac's vana att bjuda alla människor att dricka »pour les alliés» känna vi till dem rätt bra nu.

Där är monsieur Figaro, vad han nu heter, barberaren, som ständigt går omkring i sin vita yrkesuniform, fastän han inte rakat en haka eller klippt en skalle på veckor och månader. Men saxen sitter ännu kvar i bröstfickan och butiken står öppen från klockan sju på morgonen. Stadens folk vet, hur det står till och går aldrig dit, men i synnerhet på torgdagar kan det hända, att en fyra, fem främlingar sitta och vänta några timmar över de urgamla skämttidningarna, på stolraden vid väggen. Barberaren kommer in och tittar på dem i dörren allt emellanåt, men kan aldrig samla tillräcklig energi för att börja raka och klippa de väntande huvudena. Han är på en gång rastlös och viljelös. Han irrar omkring mellan sin butik, kaféet och grannarnas butiker, pratar litet här och där, men kan inte rafsa sig samman och arbeta. Det behöver han inte heller göra, för han har en liten vacker förmögenhet, placerad i säkra papper. Men de pengarna reta honom nu. Han hade slitit och sparat i åratal för att få ihop en förmögenhet åt sina söner och för en lugn ålderdom med sin hustru. Så kom kriget. Äldsta sonen rapporterad »saknad» redan under reträtten. Långa månader av ångest, innan vissheten kom genom ett brev från ett tyskt fångläger: död av tyfus. Slaget efter den långa nervspänningen dödade modern. För sex veckor sedan kom den sista olyckan: yngsta sonen stupad vid Souchez.

Nu har gamle Figaro ingenting att arbeta för. Hela hans liv har ramlat sönder, och han sitter på spillrorna med saxen i fickan och rakkniven i handen och stirrar framför sig och skakar på huvudet.

Allt emellanåt sitter han ner några minuter hos några av kaféets stamkunder och berättar någon historia från sin glanstid, då han var barberarebiträde vid stora boulevarderna i Paris och rakade prinsen av Wales, som sedan blev Edvard VII. (Det är för resten en egendomlighet, att fastän gamle Edvard, så vitt jag vet, alltid hade skägg, så ha åtminstone fem franska barberare av tio, som man kommer i språk med, rakat honom någon gång under sin karriär).

Samtalsämnet bland kaféets stamkunder växlar inte mycket. Hälsningsformen är oföränderligen densamma: »Har Ni haft några nyheter?» Den frasen hör man överallt, var två kvinnor eller gubbar mötas. Alltid äro tankarna hos dem därute vid fronten, på flottan eller vid Dardanellerna.

Så en vacker dag kommer någon av de gamla rentiererna in på kaféet i sina stadskläder med en väska i handen och hustrun vid sidan. Det har kommit brev från *honom*, han ligger sårad i Paris, i Rennes eller i Lyon. »Är det farligt?» — »Han säger, det är ingenting, men man vet ju aldrig.» — Ett par dar efteråt äro de gamla kanske tillbaka från resan. De ha kommit för sent, just i tid för begravningen. Men det ger dem ändå en tillfredsställelse att ha fått se honom lagd i kristen jord. Så många, som mist de sina långt borta i Flandern eller på Gallipoli och inte veta, om kroppen fått några fot jord över sig eller hänger död och stel i en taggtrådsbarrikad till mat för korparna.

Kafévärden ligger vid Arras och hans hustru sköter affären med den vindögde och plattfotade kyparens hjälp. Och var dag väntar hon brevbäraren på trottoaren utanför kaféet. Ibland får hon vänta fyra, fem dagar på brev. På långt håll ser man på hennes ansiktsuttryck, hur det

står till. Nästa dag är hon skinande glad. Det har äntligen kommit brev. Men, Herregud, det är fyra dagar gammalt, man vet ju aldrig, vad som kan ha hänt sedan dess!

Över korten och dominobrickorna diskuteras kommunikéerna. För oss andra äro de så innehållslösa och intetsägande — hundra meter fram här — hundra meter tillbaka där. Men för dem äro de fulla av innehåll. Attack vid Souchez — han är där, har han blivit sårad, fallit? Bombardemang av Arras — där är Durands Paul. En mina sprängd vid Le Prêtre — där är bagarns yngste.

Sedan kommer ofelbart frågan: när skall det vara slut? Och eftersom vi äro tidningsmän, så tro de, att vi måste veta något. Den godhjärtade Mac svarar: »Oh, vous savez madame, mer än tre månader till kan det inte vara.» Och det kommer han att säga ett år ännu, det är han åtminstone själv övertygad om, då vi äro på tu man hand.

I Mairiets tambur är uppsatt listan över stadens fallna. Allt emellanåt kommer där ett nytt namn. Nu är där fyrtiotvå.

Det är den gamle vitskäggige doktorn, som åtagit sig det tunga uppdraget att bringa dödsbuden till familjerna. Han är många och sjuttio år, och han har hjälpt de flesta av stadsborna till världen. Härom dagen stannade han utanför kaféet. »Goddag Chatel, goddag Berrier, goddag Dareau! Hur står det till med frun, Dareau? Jag tänkte just gå och se till henne, följer ni med?» Dareau blev blek, reste sig och gick arm i arm med doktorn. Då de kommit ett stycke neråt gatan, såg man hur doktorn lade sin arm om hans axlar. »Javisst. Så är det så ändå. Deras Etienne, som de voro så stolta över! Militärmedalj, croix de guerre och sergeantgalonerna! Stackars, stackars fru Dareau!» Och runt omkring blev det tyst, ansiktena blevo

bleka och allvarliga, var och en tänkte på sin Robert eller Emile. Det dröjde några dar innan Dareau kom tillbaka till sin manille, och hans biljardkö stod och blev dammig på hyllan.

De, som gå hemma i ängslan och overksamhet, bära nog den tyngsta lotten. Hade jag att välja, skulle jag utan minsta tvekan föredra fältlivets ansträngningar, svält och strid och sår framför hustrurs och föräldrars långa nätter och dagar i ångest och oro. Därute är åtminstone handling och visshet. Och därtill hurtigt friluftsliv och glatt kamratskap.

Man märker skillnaden mer än nånsin nu, då de permitterade från fronten börja komma hem. Sedan en vecka tillbaka för tiotåget med sig några solbrända figurer i urblekta ljusblå kappor och bruna tornistrar vid sidan, skramlande av granatskärvor, tyska kulor och andra minnen från fronten. Och där blir skratt och glädje, gråt och kyssar i den lilla gruppen kvinnor, barn och gubbar, som vänta utanför stationen. »Les poilus» från fronten äro fulla av skämt och lustiga historier. De gå omkring hos grannarna med hälsningar från dem, som ännu äro kvar där ute, och deras friska humör sätter mod i de ängsliga.

* *
*

Man märker kriget oändligt mycket mer i en småstad, än i Paris. Dels kommer man ju i intimare beröring med människorna på en liten plats än i en storstad och får höra mera om deras personliga sorger och bekymmer. I Paris ser man ännu förvånande mycket unga män, här äro de sällsynta — några få kronvrak och utlänningar. Men livet går sin vanliga gång. Gubbar, kvinnor och gossar göra

männens arbete. Tretton-fjorton-åringar köra väldiga ardennerhingstar med orubblig säkerhet. Kvinnor svarva granater i ammunitionsfabriken utanför staden.



Bäraren.

Bäraren vid stationen är en ung man. Han var med i slaget vid Marne och miste vänstra underarmen. Nu har han en järnkrok i stället och sköter sin syssla förträffligt med hjälp av sin hustru och sin hund. Små koffertar och

kappsäckar klarar han bra med järnkroken, men kommer en alltför stor koffert eller trälår i hans väg, skickar han sin hund, som ser ut som en björn med sin stubbade svans, att hämta hustrun. Hon är en solid och bredaxlad



Stinsen.

auvergniska och med hennes hjälp komma de allra största koffertar upp på kärran i en handvändning.

Stationspersonalen är idel sexton-sjuttonåringar under befäl av en gammal pensionerad stins, som återkallats i tjänst. Alla landets järnvägar äro mobiliserade, och den

gamle stinsen har löjtnants rang. Han struttar omkring som en gammal reumatisk tupp och försöker bära upp sin mage så militäriskt som möjligt. Någon gång gör han oss den äran att sitta vid vårt bord en stund mellan två tåg och berätta underbara historier om sina äventyr på kärleksstigen. Och han låter oss förstå, att den tiden är inte förbi ännu. Det lär verkligen vara sant, att han varit en stor don Juan i sin dag. Men hur han har det nu, veta alla människor i stan. Från sju på morgonen till sju på kvällen är han i tjänstgöring, och då ser man honom överallt på och omkring stationen. Men efter sju är det ingen som sett honom. Ty tio minuter efter sju skall han vara hemma, och då vrider hans resoluta fru om nyckeln i dörren, och om hon går ut på kvällen, glömmer hon inte att stoppa den i förklädsfickan. Och då hjälper det inte mycket att ha löjtnants grad.

* * *

Dagarna gå, julisolen skiner varm, fåglarna sjunga så gott de kunna, aeroplanen surra som stora humlor över oss i luften, dag och natt. Somliga gå högt upp i vädret och gömma sig för en stund bakom ett moln, andra hänga just över hustaken, som tänkte de slå ned på en fredlig kyckling eller kanin vilket ögonblick som helst. Men det är bara de trogna skyltvakterna på spaning efter de tyska rovfåglarna. Från Mont Valérien dånar kanonen. Men vi veta, vad det betyder: provskjutning av den nya ..:an, inte några några Berthor i närheten.

VII.

Frankrikes kvinnor och gossar.

September 1915.

Ett krig mellan värnpliktsarméer, sådant som detta, tvingar samhällslivet tillbaka till primitiva former — männen slåss, medan kvinnorna arbeta.

Tätt bakom fronten likaväl som i Paris har jag sett kvinnor förrätta männens arbete.

I Champagne och Lorraine såväl som i Ile de France gräva de i jorden, lasta de vagnar och sköta hästar.

Deras mod och sinnesnärvaro inför faran tävla med männens. I byarna tätt bakom fronten, inom räckhåll för den tyska kanonen, leva tusentals kvinnor, gå bland ruinerna av sina hus till sina dagliga sysslor, baka bröd, tvätta och laga åt soldaterna. Somliga äro »mobiliserade» d. v. s. anställda av armén för sådana göromål.

Jag hörde ofta sägas vid fronten: »När det börjar regna granater, springer soldaterna in för att rädda livet och bondkäringarna ut för att rädda sin tvätt.»

Många gånger såg jag dem stå vid sin byk och gnugga sin tvätt i lugn och ro, medan granaterna tjutande susade över deras huvuden eller exploderade några hundratal meter åt sidan. Och då de började falla allt för nära, kunde man få höra bondgummorna säga: »Oh les sales boches!

I dag, som det var så gott torkväder!» Och lugnt plocka ihop de våta kläderna, tömma ur tvättbaljan och bära ner det hela i källaren.

Feminismen har haft en stor triumf under kriget: det är inte många yrken, som inte kvinnor visat sig i stånd att sköta. Och i viss mån kommer det nog att bli en varaktig framgång för kvinnosaken. Ty överallt i de krigförande länderna kommer det att efter freden bli brist på arbetskraft. Och då blir det de kvinnliga reserverna, som få rycka in.

I många fall är det faderns eller mannens arbete, hon nu sköter. De hade kanske en butik, där hon satt i kassan och mannen betjänade kunderna. Nu sköter hon ensam det hela. I småstäderna har jag t. o. m. sett barberarfrun raka och klippa, bränna mustascher och berätta skvallerkrönikan minst lika bra, som hennes man gjorde förut.

På landet är brevbärarens hustru nu postbud, och breven komma inte långsammare fram för det — tvärtom, oftast en halvtimme tidigare, för hon blir inte bjuden på så många småglas under vägen som han.

Cykelreparatörens fru, som gick mannen till handa förut, gör reparationer på eget ansvar nu. Likadant är det i de allra flesta hantverk, åtminstone reparationer utföras av hustrurna till mobiliserade skräddare, skomakare, målare, glasmästare och t. o. m. urmakare. Jordbruket på smärre gårdar skötes huvudsakligen av kvinnorna.

Att se kvinnor skörda vinet var inte så ovanligt, det var ett av de arbeten, de alltid deltogo i förr. Men underligt är det att se dem trampa druvorna i pressen och tappa vinet på tunnorna. Det var helt och hållet männens privilegium. Men kanske vinet blir lika gott ändå i år.

I Paris ha kvinnorna mera systematiskt och i större

skala övertagit sina mäns arbete. De stora trafikbolagen, underjordiska järnvägen och spårvagnarna, miste vid mobiliseringen större delen av sin arbetsstyrka. Nästan genast inkallades de mobiliserades hustrur att fylla deras platser som konduktörer och biljettklippare. De se nätta och trevliga ut i sina långa svarta förkläden med ärmar och en röd bindel om armen, somliga riktigt koketta med en stor vit nerfällskrage på förklädet och en liten käck bonnet de police på huvudet. De sköta sin syssla raskt och behändigt, äro i allmänhet hövligare och älskvärdare än männen, men ha på samma gång ett bestämt uppträdande och mycken auktoritet. Mot barn, åldringar och i synnerhet mot sårade och invalider äro de ännu mera hjälpsamma och omtänksamma än sina manliga kolleger. Men när det behövs kunna de vara nog så resoluta. Jag har sett dem handskas med herrar med falska biljetter och med berusade (fast sådana äro sällsynta nu) lika kraftigt och behändigt som en poliskonstapel.

Men det är i synnerhet för sin älskvärdhet och vänlighet, då man frågar dem om en gata eller begär någon annan upplysning, som de blivit populära hos parisarna. Jag tror nog, att en studiekommission av stockholmska spårvagnskonduktörer skulle ha åtskilligt att lära av sina kvinnliga kolleger här i Paris.

De parisiska posttjänstemännen voro ökända för sin snäsighet och ohövlighet mot publiken. De unga damer, som på de flesta ställen efterträtt dem, ha i allmänhet ett förvånande långt tålamod, och det fastän de äro mera överhopade av arbete än någonsin. Ty postkontoren äro dagen i ända fyllda av folk, som skickar i väg postanvisningar, rek och paket till fronten, växlar guld och köper »bons de la defense nationale».

Också i de stora magasinerna, på kontor och banker ha många platser övertagits av kvinnor.

Allt detta gäller underklassens och den lägre medelklassens kvinnor. Men överklassfruarna sitta visst inte med händerna i kors, medan deras män ligga i skyttegravarna. För dem har själva kriget öppnat ett stort arbetsfält.

Kvinnor, som förut levat uteslutande för societetsliv och kläder, väcktes med ens till medvetande om sitt ansvar och sina plikter mot samhället. De öppnade sina slott till sjukhus och konvalescenthem. Många blevo sjuksköterskor vid ambulanserna. Det är förvånande att se, vilken förståelse de ha för soldaterna, och hur de veta att behandla dem just på rätta sättet, vänligt och ömt, men utan klemighet, kamratligt, men ändå med auktoritet. De du'a i allmänhet de sårade. Le poilu uppfattar det som ett straff, när la soeur kallar honom Ni.

Ambulansväsendet i Frankrike var långt ifrån berett på kriget. Att det kunde improviseras på så kort tid och fungera så väl, berodde till stor del på kvinnornas självuppoffrande och energiska arbete. De tusentals flyktingarna från Belgien och de ockuperade departementen skaffade de husrum, mat och hjälp genom offervillighet och arbete. De ordnade kantiner för de svältande, soppkök, där de själva både lagade och serverade maten. De togo sig av krigets faderlösa, skaffade änkor och gräsänkor arbete. De sörjde för varma underkläder åt soldaterna under vinterkampanjen. De »adopterade» soldater utan familj, skrevo brev till dem och skickade dem paketer.

I alla dessa arbeten ha de haft trogna och villiga hjälpare i boyscouterna, »les éclaireurs de France». De ha gjort sig nyttiga på tusen sätt. Som budbärare på cykel och till fots, vid sjukhus, välgörenhetsinrättningar och vid ministerier. De ha hjälpt till med serveringen på sopp-

köken, inlogerandet av flyktingar, vården av sjuka och sårade på sjukhusen. Överallt ser man deras khakifärgade skjortor och bara knän.

Under krigets allra första skede tjänstgjorde nog åtskilliga av de belgiska scouterna som budbärare i armén. Vid ett par tillfällen tyckas de också på eget initiativ ha gjort sig nyttiga som verkliga spejare. Att döma av de berättelser, jag hört av soldater och av flyktingar, tyckas tyskarna i flera fall ha betraktat scouterna som francs-tireurer, då de fått tag i dem.

Scoutkårerna ha naturligtvis vunnit oerhörd tillslutning under kriget. Jämte de verkliga scouterna, les éclaireurs de France, finns det en massa andra sammanslutningar för »preparation militaire», förberedande militärutbildning. Överallt i Paris så väl som i småstäderna ser man deras övningar i gevärsexercis o. s. v. Ivrigast äro 17- och 18-åringar. De senare skola ju in till militärövning redan i oktober och de förra hoppas, att kriget skall räcka så länge, att de få vara med. Jag känner en sextonåring, som allt emellanåt kommer och frågar mig: »Men *tror* Ni verkligen inte, att kriget kan räcka ett par år till? Bara två år till?» Och han har nästan tårarna i ögonen, då jag säger, att två år till är gudskelov så gott som omöjligt.

Då årsklassen 1916 ryckte in, funno officerarna till sin förvåning, att nittonåringarna i allmänhet voro större och kraftigare än 20- och i synnerhet 21-åringarna. De äro avantgardet av den nya generationen i Frankrike, de som fått en rationell fysisk uppfostran med gymnastik och idrott. På de sista tio åren har det nämligen kommit fart i idrottslivet här i landet. Rekorden äro kanske inte så höga, och det finns inte många världsmästare, men idrotten har varit *allmännare* än i de flesta andra länder. I syn-

nerhet tävlingarna för »diplôme de l'alethe complet», ett slags idrottsmärke, ha varje år haft många tusen deltagare.

Men scouternas arbete är visst inte det viktigaste, som Frankrikes pojkar uträttat under kriget. Det mest beundransvärda är deras trogna slit och släp för att fylla männens platser i fabrikerna, på fälten och i hantverken.

I den lilla staden, där jag tillbragte sommaren, fick jag se mycket av det. Och vad som mest förvånade mig, var pojkarnas uttryck och sätt att uppträda. Det var ingenting i deras min, som sade: »Här ska' du få se på en riktig karl!» ingenting viktigt eller självmedvetet. De gingo lika lugnt och anspråkslöst till och från sitt arbete, som till skolan, lekte och skämtade på vägen. Och de ansågo sig inte alls ha rätt till mannens privilegier, tobak och sprit, därför att de gjorde en mans arbete.

Växling, godsexpedition och biljettförsäljning på järnvägsstationen sköttes helt och hållet av pojkar mellan 16 och 18 år. Och det gick så fort och behändigt, att man knappast kände den gamla Ouest-État, som sannerligen aldrig förr har varit känd för någon ferm expedition. Överhuvudtaget förefaller det mig, som om pojkar, eller rättare sagt ynglingar, vore mycket lämpliga för expeditionsgöromål. Jag såg det ofta i Amerika, och nu under kriget har jag fått många prov på det här i Frankrike. Den avdelning i banken, jag oftast har att göra med, fungerade förr otroligt långsamt. Tre herrar sutto och läste tidningar, pratade med varann och med besökande och kunder om kapplöpningar och teatrar, och hade mycket litet intresse för sin avdelnings löpande affärer. Nu sitta där tre pojkar, och nu går det undan, fort och tyst och utan slarv. De känna genast igen en, då man kommer, de veta utan att slå upp, om ens check är kommen eller inte, och hur stor den är.

Den, som emellertid imponerat mest på mig, var en adertonårig arbetsbas för ett lag järnvägsarbetare. De flesta i laget voro av hans egen ålder eller yngre, två eller tre voro femtio- sextioåringar. Men pojken hade en fullkomlig auktoritet över dem. Han var tydligen den, som bäst förstod yrket, och hade en medfödd förmåga att leda, lugnt och bestämt, utan fjäsk och översitteri.

I huset mitt emot, där jag bodde, var en déménageur, en flyttnings- och transportaffär. Fadern och fyra vuxna söner voro i fält. Men huset var fullt av folk ändå. Modern, tre sonhustrur, yngsta sonen, en trettonåring, samt sex barnbarn. Den trettonåringen var storartad. Det var han, som höll affären i gång. Han skötte hästarna, körde lassen, tog emot beställningar, skrev ut räkningar och hade dessemellan tid att leka med brorsbarnen, göra drakar och båtar åt dem — och lära dem fula ord. Kvinnorna skötte dibarnen, lagade mat, tvättade och väntade på brevbäraren. På dem tycktes kriget ha verkat förslappande, de gingo omkring i en slö ängslan. Men trettonåringen tog ansvaret och ledningen av hela familjen.

Det blir en ståtlig generation, den som växer upp nu under kriget! Kanske brådmogen, men full av kraft och ansvarskänsla.

VIII.

Faddrar och permitterade.

September 1915.

Förr än man själv varit vid fronten och levat bland soldaterna, kan man knappast sätta sig in i, vilken oerhörd roll posten spelar för dem. Det är ju det enda sambandet mellan dem och den yttre världen, deras föregående liv.

Men desto svårare blev kriget för dem, som aldrig fingo några brev. Och de voro många. Somliga hade sin familj och alla sina vänner *på den andra sidan,* bakom den där långa gulgrå linjen av tyska skyttegravar, i de ockuperade departementen. Månad efter månad gick utan en rad från hustru eller föräldrar. Hur hade det gått dem? Ständigt hörde de hemska historier om tyskarnas våldsdåd, men om de sinas öde fingo de ingen visshet.

De kände sig isolerade, ensamma och övergivna av världen. Men också bland dem, som kommo från den fria delen av Frankrike och från kolonierna, var det många, som aldrig fingo ett brev eller ett paket med de hundra småsaker, som göra livet i fält behagligare. Deras föräldrar voro döda, om de någonsin känt dem, de hade ingen kvinna, inga vänner, som tänkte på dem.

Jag tror, det var Gustave Tery, (då medarbetare i le Journal, nu redaktör av L'Oeuvre), som först vände all-

mänhetens uppmärksamhet på de ensamma i regementena och satte i gång institutionen »faddrar och gudsöner.»

Och de civila, kvinnor, gubbar och barn, omfattade med entusiasm detta nya sätt att dra sitt strå till den stora stacken, som heter »victoire», genom att hjälpa dem, som strida därute att hålla humöret uppe och fötterna varma, att låta dem känna, att de civila därhemma äro tacksamma mot och stolta över sina försvarare.

Flera tidningar togo emot namn och adresser på ensamma soldater och skaffade dem »faddrar» eller adoptivfamiljer i Paris eller landsorten.

Faddrarna finnas bland alla samhällsklasser. De små daktylograferna på Crédit Lyonnais hade inte råd att taga vars en gudson. De slogo sig tillsammans två och två om en soldat och valde marockaner.

Jag vet en fattig arbetarfamilj, som förlorat sin son vid Dardanellerna. Nu ha de adopterat en okänd »poilu», för att ändå känna sitt samband med dem, som slåss därute. Till honom skriva de långa brev, både far och mor och lilla syster. De sticka strumpor allesammans på lediga stunder — far har lärt sig att sticka ganska bra — de spara och skrapa ihop för att skicka honom några godsaker, litet cigarretter och några illustrerade tidningar då och då. Och omsorgen om den okände kommer dem att glömma sorgen över den fallne, gudsonen fyller hans plats i deras tankar.

Jag känner en liten rentier i en småstad, en gammal ungkarl utan några anförvanter i kriget. Men också han ville göra sitt. Han funderade länge. Hans budget var så jämnt uträknad, att han omöjligt kunde spara in mera på något. Jo, ett — tobaken. Han hade rökat i fyrtiotvå år, men sedan krigets tredje månad har han inte tagit ett bloss. Var dag köper han sin paket tobak som vanligt på

samma gång som »Le petit Journal», men han bryter aldrig paketen. Han gömmer den i en låda i sin byrå, och en gång i månaden skickar han av dem till sin okände vän på ..:de infanteriregementet. Sugningen efter tobak går inte över, i synnerhet efter måltiderna är den svår. Men själva plågan ger en viss tillfredsställelse, han känner sig inte alldeles onyttig.

Rika borgarfruar ha fått annat att fylla ut sin tid med än provningar hos skräddaren, visiter och tebjudningar. De fara omkring i butikerna och köpa underkläder, fällknivar, nyaste patentspritkök, konserver, chokolad o. s. v. De tillbringa hela sin eftermiddag med att sy in paket och skriva brev till sina poilus. Och morgonposten bringar dem soldaternas tacksägelsebrev, som riklig lön för deras möda. De delta med livligaste intresse i alla »gudsonens» öden. Han har blivit sårad — de resa och besöka honom på sjukhuset. Han har blivit utnämnd till sergeant, fått militärmedaljen — vilken stolthet och glädje.

Mystiken i denna korrespondens med en okänd har nog sin charme för många. Hela institutionen är så helt i den demokratiska medborgararméns anda. Baronen slåss sida vid sida med snickaregesällen, och grosshandlarfrun skriver brev och skickar paketer till plåtslagaren.

Jag har sett många av dessa gudsonsbrev. Deras naiva tacksamhetsuttryck äro ofta rörande. De äro också så taktfulla. De äro så ängsliga, att deras gudmor skall ge ut så mycket pengar på paketerna till dem, att hon själv måste neka sig något, eller att hon skall ägna för mycket tid åt brev och arbeten för gudsonen, så att hon på något sätt skall försumma sin egen familj. De göra, vad de kunna, för att visa sin tacksamhet och återgälda gåvorna, de skicka hem tyska kulor, granatskärvor och andra »souvenir de guerre» de göra alluminiumringar till hela familjen.

En ung fru bland mina vänner har adopterat en zuav. Häromdagen skrev han: »Ma pauvre dame» (han kallar henne alltid »min stackars dam») vill Ni skicka mig måttet på Er egen lillfinger och på *alla* Era små barns lillfingrar. Jag har just funnit alluminium till åtminstone åtta ringar!» Den unga frun är barnlös. Men zuaven måtte ha höga föreställningar om barnrikedomen i Frankrike.

Det är mycket, de ensamma ha att berätta, då de äntligen efter månader och månader få någon att skriva ett brev till. Om det dagliga livet vid fronten, om kamraterna och officerarne, om sig själva. Fransmännen ha en medfödd förmåga att berätta och många av dem kunna den svåra konsten att skriva, som de tala — därför att de inte veta om, att det är en konst. Jag har läst de mest målande och dramatiska beskrivningar på strider och förpostfäktningar, skrivna av enkla bondpojkar eller hantverkare.

Allt sedan början av juli ha de, som varit minst sex månader vid fronten fått komma hem på sex dagars permission, dels »med hänsyn till årsklassen 1936», dels »för att muntra upp soldaterna och höja deras moral.» Om det förra syftet har vunnits, får framtiden visa. Vad det senare angår, så är det snarare les poilus, som muntrat upp de civila än tvärt om. På fronten är det minsann inte gott humör, som fattas. Men de där hemma ha det nog dystert allt emellanåt. Det ligger mycken sanning i texten till en av Forains teckningar, då två soldater stå och språka i skyttegraven: »Bara de håller ut,» säger den en. — »Vilka?» — »De civila!»

Det är intet tvivel om, att de permitterades besök i hemmen höjt moralen bland de civila och givit dem gott mod att hålla ut nästa vinterkampanj.

Överallt ser man permitterade, solbrända och hurtiga i sina urblekta ljusblå kapotter. De sitta i sina butiker och se på, hur hustrun serverar kunderna, de promenera med barnvagn framför sig i parkerna, de fingra ovant på biljardköerna på kaféerna.

Men alla äro visst inte belåtna. En av mina vänner, en målare, har just varit hemma en vecka. I dag morse reste



han igen. Gudskelov! Han gick och vantrivdes här i sex dagar. Kunde inte sova på madrass och mellan lakan, tyckte Paris var »rasant» och alla människor »idiots». Det fanns inte trevligt och kamratligt folk annat än vid fronten. Där var man bland »copains» i fria luften, kunde andas och hade något att ta sig för i stället för att hänga på kaféer. Han var inte lycklig, förr än han fick resa »hem» igen, hem till sin jordhåla vid fronten.

Desto belåtnare var en annan man, jag såg i går. Det var en spårvagnskonduktör. Han tillbragte sina sex dagar i sin gamla spårvagn, där hans hustru nu var konduktör. Han hjälpte henne att sälja biljetter, att lyfta in ungar och gummor. Han levde i sitt gamla civila liv igen, men bra mycket trevligare än förr, nu då han hade frun med hela dagen. Och dessutom var fri att stanna över en tur vid kaféet på ändstationen, när det föll honom in.

De, som inte ha familjer att komma till, tillbringa sin permission hos sina faddrar, da dessa ha rad att taga emot dem. För manga blev överraskningen nog rätt stor pa bägge håll.

Jag hörde om en gammal skurgumma, som tagit sig en gudson och skrivit till honom hela vintern och våren. Hon blev till en början djupt olycklig och generad, då han kom in i hennes lilla rum en vacker dag, och hon kom underfund med, att han var en »monsieur» en rik fabriksägare. Men då hon äntligen förstod, hur ensam han var i världen, och hur mycket han satt värde på hennes kärleksfulla brev och de småsaker, hon sytt och stickat till honom, blev allt bra igen, och hon lagade en dundrande söndagsmiddag åt honom.

En annan hade fått brev från en Marie-Louise, de mest förtjusande flickbrev. Han blev kär i sin Marie-Louise och i sista brevet, innan han for till henne på permission, skrev han: »Jag har nagot allvarligt och mycket viktigt att säga Er, men jag kan inte säga det annat än muntligt.»

Vid Gare de l'Est väntade honom en äldre, fetlagd och skallig herre med gråsprängt skägg. De stego upp i en privat bil och foro till en elegant villa vid Avenne du Bois de Boulogne. Under vägen talade de om resan, om livet vid fronten o. s. v. Han antog, att det var Marie-Louises far,

och började redan föreställa sig honom som en högst förträfflig svärfar.

Bordet stod dukat för två, då de kommo in i matsalen. »Jag måste tala om något för Er», sade den gamle herrn. »Jag är en ensam gammal man, ensam bland mina tjänare. Jag ville ha någon, som jag kunde känna nära mig. Det är jag, som har skrivit — det är jag, som är Marie-Louise!»

Men ännu ha inte alla de ensamma fått faddrar. Och för dem blir permissionstiden ingen glädjetid. De flesta, som hade sina hem i Belgien eller de besatta departementen, resa till Paris. Många av dem ha nästan inga pengar. De ströva omkring på gatorna utan mål, ensamma eller två olycksbröder tillsammans, med tomma fickor och tomma magar. De sova om nätterna på järnvägsstationernas bänkar.

Gustave Hervé, f. d. antimilitaristen, fick tag i några av dessa hemlösa och skrev en gripande artikel om dem i sin tidning »La guerre sociale» under rubriken »Vilsna och herrelösa hundar». Resultatet var storartat. På några få dagar öppnades kantiner och kaserner överallt för de hemlösa, tills i dag ha 45,000 francs strömmat in till »La guerre sociale's» redaktion till fickpengar åt de hemlösa. Fattiga kvinnor ha skickat sina nipper och t. o. m. vigselringar, barn ha tömt sina sparbössor, från alla håll har det kommit pengar till Hervés »Vilsna hundar». Kinematografer, konserter och teatrar ha skickat fribiljetter.

Jag var uppe på »La guerre sociale's» redaktion i går. Ett stort väntrum var fullt av poiluer, långt ner i trappan sutto de. Och ända gick utbetalningen så fort det hanns med. I ett väntrum på andra sidan sutto de civila, som

komma för att lämna sin gåva eller för att hämta en poilu. Det är nämligen också en av Hervés idéer, att man kan ta med sig en poilu som sin gäst under hans permissionstid.



Då jag kom in till Hervé, sade han: Såg Ni den lilla mannen, som gick ut, då Ni kom in? — Jag hade lagt märke till honom, en liten enkelt klädd man, som närmast gjorde intryck av någon liten butiksägare eller hantverkare.

»Han lämnade det här för mina vilsna hundar», Hervé höll upp en tusenfrancssedel. »Det var antagligen större delen av hans besparingar. Vad säger Ni om det franska folket?»



IX.

Nittonåringarna rycka in.

April 1915.

Det finns i Montparnasse en gata, som heter rue de la Gaité, Glädjegatan. Och den bär inte namnet förgäves. Där finnas nämligen alla det stora arbetarkvarterets fröjdelokaler, teatrar, varietéer, kinematografer och krogar.

Där satt jag härom kvällen på den äldsta av gatans »caf' cons'» (varietéer) Gaité-Montparnasse.

Det var en egendomlig publik. Det är det visserligen alltid där, ur svensk synpunkt åtminstone, men nu var det inte den vanliga. Goda två tredjedelar av publiken var aderton-nittonåringar, »des conscrits», de nyutskrivna soldaterna, som skulle rycka ut till övning om ett par dagar.

Den personliga friheten att skräna, sjunga och ha roligt är ju under alla förhållanden större i Paris än i det

polisreglerade Stockholm. Men en viss gräns finns det i alla fall, för vanliga människor. Men blir man »conscrit», så försvinna alla gränser. Allting är tillatet. Redan i fredstid äro »les concrits» sa livliga, man kan begära. Pa mönstringsdagen dra de omkring i Paris med stora röda och förgyllda plakat pa hattarna, där det star »bon pour le service» (duger till militärtjänst) pa ena sidan och »bon pour les filles» (duger för flickorna) pa den andra. Men »les concrits» i dessa tider äro ju hjältar, så snart de godkänts av mönstringsnämnden.

På Gaité-Montparnasse dominerade de lokalen ännu grundligare än lundastudenterna en Köpenhamnsvarieté pa Mariebebådelsedag.

Varietéartister äro vana vid att publiken blandar sig i deras nummer och övade i att ge svar pa tal. Manga av de stora stjärnorna ha blivit populära lika mycket genom sin slagfärdighet, som genom sin sang. Tacksammare publik får man leta efter. En liten herre i frack deklamerade en ultramodern dikt om ett kompani zuaver. Det var i första linjens skyttegravar, kulorna visslade, granaterna brakade. »Fram till anfall, zuaver!» De rusade upp ur graven, men hunno inte tio steg förrän elden blev sa valdsam, att kaptenen skrek: »Omkull!» och alla kastade sig ner. Men en blev stående rak och stor, en väldig, blond zuav. »Ner där borta, omkull, för tusan!» skrek kaptenen. »Omöjligt, mon capitaine, jag kan inte lägga mig ner, för jag har i min ficka en flaska med vin, och där är ingen kork i flaskan!»

Publiken vralade och tjöt och vred sig i skratt.

Sedan kom Mine Pinson och sjöng »le chanson des conscrits» med dess omkväde: »Vainqueurs, vainqueurs, sa lokomotivet». Då var det ingen ända på jublet. »Pa mån-

dag, på måndag», skreko beväringspojkarna. För det var på måndag, de skulle rycka in.



I dag var jag nere och såg på själva inryckningen vid Gare Montparnasse. Jag har varit med om åtskilliga sven-

ska beväringsinryckningar, men de voro stillsamma som söndagsskolelektioner jämfört med detta.

Runt omkring stationen var det svart av folk, avskedstagande mödrar, släktingar och vänner samt en stor hop nyfikna. Vi gingo upp till stora vänthallen och slogo oss ner vid ett bord. Själva stationen ligger nämligen en våning högre än gatan. Det var för resten här ett lokomotiv en vacker förmiddag vägrade att stanna vid perrongen utan resolut fortsatte genom restauranten, ned för en halvtrappa, ut genom fönstret och ned på gatan, där det mördade en äldre blomsterflicka. Men det är snart tio år sedan och hör inte alls hit.

Vid bordet bredvid vårt satt ett lag äkta parisergaminer, fullfjädrade rackarpojkar av den sorten, som säljer tidningar, leksaker, vykort (även oanständiga) på boulevarderna. De hälsade oss med: »Speak english. God save the king, miss. Yes, sir» och ett par, tre glosor till, som funnos i deras engelska ordförråd. I dessa tider skäms man inte att bli tagen för engelsman i Paris, och vi voro snart såta vänner med våra grannar, fast konversationen övergick till franska. En liten bleknosig och pigg-käftad beväring kom över till vårt bord och konverserade på något slags negerspråk, som en viss klass fransmän alltid tror är det enda utlänningar begripa. »Vara engelsk — vara fransk. Dricka vara gott. Pang, pang, tysk slå ihjäl» o. s. v. Den stora hallen var full av folk och av ett helvetiskt oväsen och larm. Beväringen sjöng och skränade, blåste i skrälliga barntrumpeter, missbrukade alla skrammel- och oljudsinstrument, som finnas att köpa på en marknad. Åtskilliga av beväringarna voro så fulla som det tycks anses passande och brukligt på inryckningsdagen i alla jordens länder.

Fransmännen ha en underbar förmåga att göra allt

pittoreskt. Jag vill visst inte förneka, att en svensk beväring på inryckningsdagen har sin stil, där han vacklar i väg med beväringsmössan pa nacken, civila kläder utan krage och ett lagom rus i benen. Men en scen som denna får man aldrig se i Sverige. Beväringspojkarna med sportmössan på nacken, lugg i pannan, långschal om halsen och en mattornister vid sidan. De flesta följas av flickor, mödrar och fäder eller syskon. En fransk folkmassa är alltid målerisk att se på, fastän den luktar vitlök väl mycket pa nära håll. Poliskonstaplar spankulera omkring i sina korta regnkappor och vida byxor, förstående och välvilliga som vanligt, eller snarare mycket mera än vanligt. Man såg rörande små scener. En mor kysser sin gosse till avsked, de ga åt var sitt håll, vända sig samtidigt för att se efter varann och springa tillbaka igen för ännu en allra sista omfamning. De flesta halla sig tappra, sa länge de äro tillsammans med den bortdragande, men efter sista avskedskyssen, da de komma ut i trappan, brista tårarna fram. En och annan star tryckt mot väggen i trappuppgången och snyftar i förklädet. Fäderna äro tapprare, atminstone på ytan. De tala om »la France» och om »les boches», som skola jagas ut. Manga av dem äro i uniform, en och annan sarad, med bandage och pa kryckor, somliga i järnvägsbevakningens halvcivila uniform. Småsyskonen äro mera intresserade än ledsna. Tänk att store bror skall ut och bli riktig soldat med gevär och röda byxor, kanske ut och slass mot »boches» och komma hem med pickelhuvor som troféer och militärmedaljen pa bröstet.

Flickorna klamra sig fast vid sina älskare eller fästmän i en sista omfamning. Ibland är det svart att avgöra, om det är en älskarinna eller en mor — så unga äro manga av mödrarna. Somliga av dessa nittonåringar äro barn ännu, spädlemmade och bleka med duniga kinder.

Men många äro stora och bredskuldrade, och ännu fler av den äkta franska typen, små, axelbreda, satta och kraftiga.

De klena storstadsbarnen, som ännu inte äro fullt utvuxna, kommer nog några månaders friluftsliv och kroppsövning att göra gott. Och det är ju inte alls frågan om att föra dem mot tyskarna, inte på länge ännu åtminstone. De äro inte mobiliserade, endast inkallade till övning ett år tidigare än de skulle. Men mödrarna tyckas inte alls ha klart för sig den skillnaden. Bara deras gossar få på sig de röda byxorna, tro de, att det bär direkt ut i skyttegravarna. Och det är ju inte så underligt i dessa tider.

Pojkarna själva ta saken lugnare. Man är ju karl och soldat, man får tänka på sin värdighet. Själva avskedsomfamningen är inte så lätt. Det hänger en tår i ögonvrån på många av de unga krigarna. Men då man är lämnad ensam med kamraterna, är sorgen glömd, krigarlivet är börjat och här finns inga ledsamheter. Förstadsgrabbarna från Montparnasse och Montrouge äro i flertal, och de ange tonen och sätta fart på stämningen. En underligt blandad stämning: skrik och jubel, marseljäsen, öronbedövande oljud från trumpeter och visselpipor; och snyftande mödrar mitt upp ibland allt detta.

En beväring spelar en sista avskedslåt på sitt dragspel i ett hörn av hallen, och hans kamrat tar en sväng med sin flicka på golvet.

Men mitt i allt detta kommer poliskonstaplarna: »Taget skall gå! Ut på plattformen med Er!» En av de fullaste får ett anfall av förskräckelse, då han ser poliserna, och störtar huvudstupa i väg mot trappan. Men hans flicka fångar honom och leder honom med kraftig arm fram till ingångsdörren, där en korpral tar hand om honom.

Småningom blir hallen tom, och vi gå ner på gatan. Utmed stationshuset går rue du Depart, parallell med spår-

riktningen. Från gatan går en brant sluttande backe för körande upp till stationen, och därovanför ligger den höga terrassen, där spåren gå. Tåget är så långt, att det når utanför stationsbyggnaden, och man ser det från gatan.



»Råttan».

Där uppe stå nu beväringarna och ropa till sina vänner därnere på gatan. En företagsam yngling hittar på att göra förbindelsen bättre genom att släppa ner ett snöre, som han sedan hissar upp diverse nyttiga saker med, mest flaskor. En hel mängd beväringar ha klättrat upp på

vagnstaken, några ställa till en halsbrytande kapplöpning däruppe, en står på huvudet ner, ramlar över några kamrater och alla falla i en hög. Men det gör ingenting, då man skall ut i krig. Han är strax uppe på taket igen.

En kinematografoperatör kommer med sin kamera och börjar veva. Beväringarna samla sig i grupper på taken och inta ställningar så »giggigt» eleganta, att en av våra enkla söderamerikaner skulle förlora allt hopp, uppge sin karriär och gå in i frälsningsarmén, om han såge dem.

Bakom mig står ett stort sällskap, ett par förstadsjäntor, ett par gamla gummor och några småpojkar. »Råttan», ropa de, »Råttan, svara, Råttan! Där är han. Ohé, Råttan!» En spenslig yngling står och vinkar till svar från ett vagnstak. Så klättrar han upp på själva perrongtaket och ropar: »Här vilar inga ledsamheter!» Lägger sig på ryggen, vinkar med benen och slår halsbrytande kullerbyttor till familjens stora förtjusning. »Se Råttan, det är pojke det, honom skall allt tyskarna akta sig för!»

Jag står och ritar, med skissboken stödd mot en välvillig gummas torgkorg, och får som vanligt en intresserad publik omkring mig. »Rita Råttan, monsieur, han, som står där!» Råttan blir ritad och hans gamla mamma får konterfejet.

En liten pilt står bredvid och följer med stora ögon, hur pennan flyger: »Säj, monsieur, får jag lov å fråga en sak?» — »Varsegod.» — »Säj, monsieur, skall dom bilderna, Ni gör, spelas på kinematografen?»

Här och där har en och annan försökt ta upp en visa. Nu stämmer en hög, stark tenor upp marseljäsen, andra röster falla in, dragspelet tar upp ackompagnemanget, trumpeter och oljud tystna, med ens stämma alla in, och

som en väldig våg av toner brusar republikens krigssång ut över Paris.

Bredvid mig står en enarmad soldat på kryckor och svär i mustaschen, gång på gång mumlar han detsamma. »Sacré nom d'un chien. Sacré nom d'un chien.» »Du ville allt ha varit med du, Georges», säger en karl vid sidan av honom. »Sacré nom d'un chien, Den som kunde!» mumlar han.

KRIGARLIVET.

DEN LJUSA SIDAN.

Själva kriget.

Jag har sett två sidor av kriget, så olika som natt och dag. Jag har sett dess allra ljusaste sida, det hurtiga och glada fältlivet i högsommartid. Och jag har sett den allra mörkaste, de sårades lidanden i ambulanserna och på sjukhusen.

Därför har jag inte en hel bild, ett totalintryck av kriget, utan två så olika intryck, att det är mig fullkomligt omöjligt att smälta samman dem till ett.

X.

Vardagsliv vid fronten.

Revelj.

Augusti 1915.

Terum-tera, terum-tera; tera, teraa går reveljen i lägret. Det börjar prassla i halmen i tredje kompaniets barack. Trots de öppna dörrarna på båda sidor och de många springorna i plankväggarna är luften tjock av lukter — smorläder och medmänniska äro de dominerande dofterna.

Korpralerna göra en plikttrogen ansträngning att vakna med detsamma och börja ropa med morgonhesa röster: »Upp å hoppa, pojkar! Rakvattnet kallnar!»

»Les poilus» börja sträcka på lemmarna i halmen, gäspa och småsvärja. En och annan morgonfrisk yngling kravlar sig ut i gången och gör sin morgontoalett. Den är inte lång. Man sover i byxor, kängor och skjorta, bara kapotten tar man av sig och lägger ovanpå filten, om natten är kall. Bataljonen ligger visserligen pa fyra dagars vila i lägret bakom linjen, men man vet ju aldrig, när den kan behövas som reserv för kamraterna därute i skyttegraven. Och då kan det gälla pa minuterna, om man skall lyckas köra »boches» tillbaka i sina hålor igen och kanske t. o. m. själv gå fram ett stycke, medan man är i far-



Vicomten »Morot».

ten. Därför sover själva översten med stövlarna pa och revolverfodralet inom räckhåll.

Korpralerna ha kommit på benen och gå omkring och köra på de senfärdiga: »Hopp! Sabla Morot! Blir du färdig nå'n gång?» »Moroten» kryper grymtande och sömnblind fram ur halmen. Det är en lång och gänglig yngling med ett ganska finskuret, fräknigt ansikte och ilsket rött hår. Öknamnet har háret skaffat honom. I fredstid kallas han Monsieur le Vicomte.

Han får gnugga ögonen en stund, innan han får upp dem, de vita ögonhåren äro alldeles hopklibbade av sömn. Han behöver ett ögonblick att orientera sig. Nyss i halvslummern drömde han, att han var i sin lilla ungkarlsvåning vid Cours la Reine i Paris och just skulle glida ner i sitt marmorbadkar, för att sedan låta massören ta hand om sin slappa lekamen. Men här är ingen jättestor empiresäng med lakan av irländskt linne, inget marmortoalettbord med silverborstar och trevikt spegel. I stället baracken med en gång av tillstampad jord i mitten och ett tjockt lager av halm bakom en brädkant på bägge sidorna. Ränslar till huvudkuddar, gevär till sängkamrater. I stället för betjäntens ödmjuka: »Monsieur le Vicomte, klockan är elva», korpralens: »Nå han där, Moroten, latmask, kommer han upp nå'n gång?»

Ja visst, det är ju krig. Satans Kaiser! Men i alla fall är det märkvärdigt lätt att komma upp nu mot förr. Man känner sig spänstig och utvilad på ett helt annat sätt. Man saknar inte ens massören. Grävning, vägarbeten och exercis ha gjort löst kött till hårda elastiska muskler, hjärnan är lätt av friluftsliv och regelbundna vanor.

Vicomten plockar fram en tämligen begagnad handduk ur sin ränsel och går ner till tvättinrättningen.

»Psst, Tangen, kvicka dej, så jag får soppskålen efter dej!» »Tangen» är en glad parisisk plåtslagare, som under kriget utvecklat sig till en framstående specialist i att

klippa av tysk taggtrad, och »soppskalen» är halvtroppens gemensamma tennhandfat.

Solen gar upp över skogskanten och sätter en rödgul glans över trädtopparna pa andra sidan dalen.

Lägret ligger i skogskanten, väl dolt under träden för näsvisa tyska aviatörer. För ytterligare säkerhets skull äro alla byggnader, ambulansvagnar o. s. v. målade med gröna och bruna fläckar som blad. Där är ett tiotal långa, låga baracker, fem sex officersbyggnader, riktiga små viller, nätta och trevliga, ett litet kapell och en teater, d. v. s. en scen uppbyggd och täckt av plankor. Allt i samma skyddande gröna och bruna förklädnad. Överallt äro fönsterna av väv eller oljat papper. Det är inte fullt sa genomskinligt som glas, men det har vissa andra fördelar i trakter, där man har anledning att vänta sig bomber eller granater.

Nedanför breder sig dalen, solbelyst och vidsträckt. Ett par sönderskjutna byar i ruiner, längre bort orörda eller redan reparerade samhällen. Pa akrarna, t. o. m. dem som ligga omkring ruinhoparna, är skörden redan bärgad. Somliga lysa ännu gula av stubben, andra sta brunvioletta med upplöjd mylla. Vägarna myllra av morgontidiga konvojer av trossforor, ammunitionskolonner, ordonnansbilar, fältkök och trupper pa marsch. Pa avstånd hörs kanondunder, som dör hän i enstaka skott med langa mellanrum.

Och vicomten ser ut över det hela medan han väntar pa att kamraten skall bli färdig med sin morgontvättning, och han tänker för sig själv, att kriget har i alla fall sina sidor, som inte äro så galna.

Efter tvättningen och kaffet gar dagkorpralen omkring: »Ä' här na'ra sjuka?» Han far ihop ett par stycken och marscherar i väg med dem till läkaren. De ha lindriga skrubbsår, vrickade armar, diarré, snuva och dy-

likt, som är för obetydligt för evakuering till ambulansen. Hälsotillståndet är gott i lägret.

Exercis.

Morgonuppställning, men utan korum. Religionen är privatsak i republikens armé.

Kaptenen går utefter leden och tittar över sina gubbar. Han bråkar inte om putsade knappar, men han är noga med, att skodon, remtyg, vapen och kläder äro i gott stånd. Kompaniet skall ut och avlösa kamraterna i linjen i kväll. Han stannar hos en och annan: »Hur är det med armen, Léger?» — »Har du fått ut ett nytt gevär, Durrier? Han känner dem alla vid namn, vet vad var och en duger till, och hur han skall tagas. Han känner också till deras enskilda sorger och bekymmer, till honom komma de och begära råd, om hur hustrun där hemma skall göra för att få ut sitt understöd, hur man skall placera ett litet arv. Under de långa väntetimmarna i skyttegraven visa de honom lillans fotografi och hennes första brev.

»Har ni sovit ordentligt, pojkar?» frågar han. »I natt blir det nog inte mycket sömn av, les boches har börjat piggna till igen, efter vad man telefonerar från skyttegraven.»

»Programmet för dagen: På morgonen, exercis, enskild utbildning, hälsning, vändningar på stället och under marsch, gevärshandgrepp, övning med handgranater i exercisgraven. Eftermiddagen: idrott, persedelvård. Revyförfattarna och skådespelarna falla ur ledet. Ni har repetition kl. 7. Löjtnant B. marscherar ner med kompaniet till exercisplatsen.»

»Moroten» smågruffar för sig själv under marschen ner till exercisfältet. »Hm! Enskild utbildning! Aldrig är det

annat. Två år höll vi på med det varenda dag, se'n på repetitionsmötena. Och nu efter ett helt års krig skall vi hålla på ännu. Vi, som varit med vid Marne, och i Alsace, slitit ut refflorna i gevärspiporna med skott och brutit av bajonetter i tyska magar, vi måtte väl för sjutton vara fullärda soldater och inte behöva kliva omkring som rekryter och göra höger om och vänster om och honnör!

»Grumsa inte du, gosse», säger korpralen, som går bredvid, en skäggig timmerman från Nancy. »Var du gla', du har något a' göra i stället för a' ligga i en skogsbacke a' längta efter din mamma och fundera på, va' du ska' göra, när du kommer tillbaks till Paris igen. För resten kan det göra dej gott att röra på skankarna, så du får litet mera kött på benen. Det skämmer inte ditt utseende.»

»Fåfäng gå lärer mycket ont, Morot», kom det från andra sidan. »Du lär dig minsann a' göra nytta här ute. Då du kommer hem, skall du få se, du ställer dig a' gör gevärshandgrepp med ett kvastskaft i din sängkammare ett par timmar var morgon. Eller kanske du rent av lär dig ett yrke. Vill du bli smed, skall jag ta' dig i lära.»

Gevärshandgreppen och alla den franska exercisens underliga twosteppsvändningar under marsch gå, som om man ryckte i en tråd. Det är gossar, som kunna.

Sedan kommer granatkastningen. Det är sport och tävlan, och pojkarna tycka, det är roligt. Man kastar i trupp och enskilt. Rakt i graven mitt emot måste det falla. Det är tjugo meter dit, och så långt skola också de svagaste nå. En sergeant, som är kompaniets champion i granatkastning, instruerar. Det låter snarare som en idrottstränare, som övar i kulstötning eller spjutkastning.

»Kvickt skall det gå, pojkar. Tag granaten i högra hand, ryck av hylsan med vänster, smäll in fjädern och så i väg me'n. Glöm aldrig, att Ni bara har fyra sekun-

der på Er, innan den ryker i smulor. Fyra och en halv noga taget. Och då skall den ligga i gapet på en boche. Men slarva inte med kastet för det. För ut armen väl bakåt, kroppstyngden på högra benet, mesta kraften i främre delen av kastet, själva knycken. Se till att Ni får höjd på kasten. Det var bra 34! Fumla inte 68! Håll fast i granaten. Nedre ändan av den skall sitta mellan pek-



Granatkastare.

fingret och långfingret. Glöm inte att huka sig ned efter kastet 56! Man vet aldrig, hur långt skärvorna flyger.»

Övningen i längdkast är spännande. Man mäter kasten. Det gäller om man skall kunna slå förstakompanisterna i tävlingen på söndag. Sergeanten kommer upp till fyrtiofyra meter. Smeden är närmast med fyrtiotre. Det är inte så dåligt, då man tänker på, att rekordet för hela

armén är femtiotvå, och det är en gammal tränad spjutkastare, som har det. Granaten väger nära ett halvt kilo, och det kommer lika mycket an på skicklighet som på styrka.

»Moroten» utmärker sig i träffsäkerhet. På tjugofem meter slungar han nitton granater av tjugo rakt i den smala graven.

Granatkastningen piggar upp soldaterna och de stimma som en hop glada skolpojkar på vägen upp till lägret.

»Avdelning halt! Uppställning till mat om tio minuter. Höger och vänster om marsch!»

Man ställer in ränslar och gevär och sköljer som hastigast fingrarna vid pumpen. Vicomten går ned för att prata med kökskorpralen, som han känner sedan gammalt, då korpralen var chefkock på ett av de stora kaféerna på boulevard des Italiens. Då brukade han någon gång konsultera honom för en liten middag på enskilt rum. Nu är det inte längre »Monsieur le Vicomte» och »mon cher chef», utan »du cuistot» och »du Morot», och kocken är välgöraren, som då och då smusslar undan en extra god bit soppkött åt vicomten.

Det skall bli lustigt att höra, vad de kalla varann, då de träffas efter kriget.

Mat.

»Uppställning till mat!» Vid den uppställningen behövs ingen överräkning, man är säker på ända, att ingen fattas. Var och en har sin kniv och gaffel med sig, en snygg och behändig inrättning, där de bägge ätverktygen sitta instuckna bredvid varann i en slags träslida.

Några man från varje escouade (halvtropp) avdelas



Smeden äter.

för att hämta maten. En till vinet och brödet, tva till soppen och köttet. De sta i kö vid kompaniets fältkök, den trogna maskinen, som pa sina hjul följer sina gossar genom alla deras öden, fran lägret till skyttegraven och tillbaka igen. Och kokar kaffet eller soppan under vägen.

Var och en får sitt, och man äter i kokkärlen (på sina ställen finns det för resten tallrikar). Man sitter på marken eller på trappsteg, bänkar och stenar. En var med sin lilla bleckmugg med vin bredvid sig. Muggen rymmer en fjär-



»Abbén».

dedels liter precis och heter därför pa soldatspraket »le quart».

Durand, korpralen, äter som en angbat tar in kol, han bryr sig mer om mängden än om smaken. Pa honom äro alla kockens knep och finesser med soppan bortkastade. Smeden däremot gör mera rättvisa at »cuistots» möda att söka upp underliga kryddor och örter att sätta smak pa maten. Han ser sa vänlig och godhjärtad ut, da han äter, som vore hans mage en fattig och olycklig medmänniska.

som det gjorde honom en filantropisk glädje att trösta och mätta.

En mörkhyad man med blaaktig skäggbotten slevar långsamt och tankspritt i sig maten som en borgare, som läser sin morgontidning vid frukosten. Pa vänstra knäet har han en liten bok i svart skinnband. Den fängslar hans intresse mera än soppan och »apan» (»le singe» är soldaternas namn för det konserverade köttet).

Men det är ingenting borgerligt i hans utseende. Han har djupt liggande allvarliga ögon, är inåtvänd och stilla i sitt sätt. Han svär inte (språket vid fronten är annars inte vidare förfinat) och skämtar aldrig. I ränseln bär han en liten bunt böcker i slitna svarta skinnband. Kamraterna kalla honom »abbén» och han gör ingen hemlighet av sitt stånd. Han är en god soldat, en av de lugnaste och bästa skyttarna på kompaniet. Men var gang han lyckats »canarder» en boche, mumlar han underliga latinska ramsor — böner för fiendernas själar.

Post.

Just som man slutat att äta, kommer en rattgrå bil susande uppför backen och stannar surrande utanför regementsexpeditionen. »Hurra gubbar, där är posten!»

Den är snart sorterad kompanivis, och soldaterna skocka sig framför de primitiva kompaniexpeditionerna. Kompaniadjutanten kommer ut och visslar i sin pipa, en ganska överflödig ceremoni, för alla, som ha det allra minsta hopp om ett brev eller paket, stå redan i en tät hop omkring honom.

Han ropar ut namn, ivriga händer sträckas upp, brev och paket langas till dem i yttre raden. Skämten hagla. »Durrier, andra troppen!» En stor hejare till paket langas

över huvudena till den skinande Durrier, följt av kamraternas godmodiga gyckel. »Där, du, gubbe, gumman din har skickat dig en av tvillingarna, som du ska' fö' upp med kronans soppa!»

De lyckliga, som fått brev eller paket, draga sig undan mellan träden eller gå in till sin liggplats i baracken för att läsa dem. En och annan tar en god vän med sig för att dela paketens innehåll. I allmänhet är hela halvtroppen ett litet kommunistiskt samhälle, där paketernas godsaker och extraförplägnad delas broderligt. Också breven äro emellanat gemensam egendom, åtminstone stora delar av dem läsas upp för kamraterna. Man deltar med uppriktigt intresse i nyheterna från sidomannens familj. Lillan har haft mässlingen, men är bättre igen. Charles Auguste har fått premium för historia och geografi i skolan. Kon har kalvat eller grisen har dött. De enkla bonde- och arbetarhustrurnas rörande naiva patriotiska utgjutelser föreläsas och beundras. Praktiska och ekonomiska förhållanden diskuteras länge och ingående.

Breven ha givit tankarna något att syssla med för de långa dygnen därute i skyttegraven, ha fört dem därhemma litet närmare. Man kan följa deras liv litet längre, tydligare föreställa sig, hur de ha det, och vad de göra just nu.

Vicomten har brev och paket från tant Jaqueline. En burk engelsk marmelad, fint kinesiskt te, en burk hummer, ullstrumpor, tidningar och, bäst av allt, tio askar Pall Mall cigaretter. Med cigarett i munnen studerar han brevet. Nyheter om familjen. Onkel Armand, översten, har fått croix de guerre. Marie-Louise är förlovad o. s. v.

Sedan kriget började har han fått intresse för sin familj. Han får brev och paketer från gamla tanter, som han nästan glömt bort att de existerade. Och, allra märkvärdigast, han tycker, det är roligt att besvara dem med långa

blyertsepistlar, skrivna mot ränselns rygg eller på kompaniets gemensamma skrivbord — trumman.

Perrin, fabriksarbetaren från Lille, har fått brev från sin »gudmor», en vinhandlarfru i Paris. Det är hennes andra brev, och hon skickar honom sin fotografi. Den är ännu mera välkommen än den innehållsrika paketen med konserver och underkläder. »Och jag, som trodde, hon var en gammal gumma!» säger han, och med stolthet visar han fotografien av den eleganta unga damen för kamraterna. Och han svär på, att hon liknar hans hustru, som han lämnade i Lille på andra mobiliseringsdagen och sedan inte hört ett ord från.

Persedelvård och idrott.

Efter middagsvilan en timme idrott, en het fotbollsmatch mot andra kompaniets lag. Tredjekompanisterna ligga under mot vanan. Men deras förträfflige högerhalvback är borta från banan — i Lyon med en otäck granatskärva i benet. Det är inte alltid så lätt att hålla samman ett lag under nuvarande förhållanden.

Persedelvården börjar med gevären. De torrdragas och inspekteras och få ett tunt vaselinlager igen. Efter vapnen sköter man om kroppen med en uppfriskande dusch i badhuset. Det är en välsignad sak att få, innan man skall ut till de fyra dygnen i skyttegravarna. Därute är inget överflöd på tillfällen till tvättning. Barberaren har fullt upp att göra. De väntande sitta i kö i långa rader och läsa sina tidningar eller prata, precis som om det vore i Paris.

Man smörjer in sina skodon med fett, lappar kläder, packar ränseln i ordning, och krigaren är färdig.

Man skall ut i själva striden, fyrtio meter från fienden.

ut till det eviga slaget, som varat över ett år. Det har hunnit bli en vana, man tänker inte mycket på det. Inte ens den fegaste kan ju gå i dödsangest ett helt år. Man har mera känslan av, att det är en slags fabrik, där arbetslagen skifta, fastän skiftet räcker i fyra dygn i stället för en dag eller en natt.

Så är det i vardagslag, nio gånger av tio kanske. Men den tionde, då kommer ögonblicket, då man får slänga hacka och spade åt sidan, känna efter om bajonetten sitter stadigt på geväret och fylla tornistern med handgranater.

Ut till stridslinjen.

»Utan dubblering, höger om marsch! Teten till höger marsch! Adjö med lägret, barackerna, tvättning, sängplatser och varm mat för fyra dygn — minst. Vem vet, vad som kan hända. Man kan bli attackerad och avskuren från basen, eller själv gå fram och inte kunna komma tillbaka på flere dygn som det hände vid C. och vid L. Man kan också bli kvar därute som »Maccabé» (död), men vem tänker på det. Säkert inte två i kompaniet. C'est la guerre! Man är van, och för resten är en nattmarsch inte alls lämpligt tillfälle för funderingar. Visst är där en väg, men här och där halkar man i hjulsparen och leran eller snubblar på en sten och får nästa mans gevärspipa i näsan.

Det gäller också att hålla tungan rätt i mun och inte ge sig ut på sidorna av vägen, för terrängen där är inte vidare hälsosam för nattliga promenader. Den är genomfårad av långa rader av skyttegravar, andra, tredje, fjärde ibland t. o. m. femte försvarslinjerna. Och mellan dem breda bälten av det moderna krigets otäcka vegetation, ogenomtränglig buskskog av taggtråd, varggropar dolda av ris och grenar, minor med elektrisk kontakt, spanska ryttare

och frisiska hästar. Sannerligen, inte någon terräng att ta genvägar igenom i mörkret. Just i skogsbrynet gör man halt ett ögonblick. Det trogna fältköket, som följt efter kompaniet under marschen, har lagat kaffet färdigt under vägen och bjuder nu på en avskedsdrink före skiljsmässan. Det stannar här medan kompaniet fortsätter ut till första linjens skyttegrav.

Boyau'n, förbindelsegraven, börjar redan i skogen. Från höger ett led linje och ner i boyau'n! Förbindelsegravar är en institution, som utvecklats högst betydligt sedan krigets början. Ännu i vintras fick man gå dubbelböjd i dem, och ända hände det allt emellanåt, att en och annan blev »canardé» på vägen. Gångarna äro uppkallade efter officerare och underofficerare, som fallit där. Namnen stå på prydligt målade eller utskurna träplattor på hörn och vid korsvägar. I väggarna äro också inmurade minnestavlor vid platserna, där de fallit.

Nu är faran för gevärseld så gott som ingen. Förbindelsegraven är över två meter djup. Den löper i sicksack, så att den aldrig är öppen åt den tyska sidan. Och det är inte ofta det faller »boches» in att slösa med granatskott på en boyau, där man inte kan se, om det finns folk eller ej.

Men någon bekväm promenadväg är det inte, i synnerhet i mörkret. Man halkar i gyttjan och stöter emot väggarna i hörnen. Plaskar ner i vattenpölar alltemellanåt. Fågelvägen ut till skyttegraven är bara 1300 meter från skogsbrynet, men i förbindelsegravens mörka och gyttjiga sicksacklinje förefaller vägen milslång.

Natten är mulen och becksvart. Det småduggar. Från bägge sidor slå strålkastarnas ljuskäglor in vita fält i mörkret och komma luften att se ut som en kubistisk tavla. De lysa på skyarna, letande efter fientliga aeroplan på väg

till något nattligt bombardemang bakom fronten. De leta på vägarna bakom fronten efter konvojer och marscherande trupper. Då och då tar ett batteri upp musiken. 75:ornas granater skrälla och vråla över oss i luften. De ha väl upptäckt något därborta. Ouisst-ouiisssst-bang! Det var en tysk 120, antagligen ämnad at 75:orna, som sköto nyss. Och den hamnade säkert som vanligt i det falska batteriet bredvid. 75:orna tystna så småningom. Iissd, iiissd, vissla gevärskulorna över boyau'n.

Man passerar en skyttegrav, bred, djup och väl inredd med djupa skyddsrum. I den bodde man fem månader, ända till attacken för sex veckor sedan, då man gick fram till den nuvarande, som då var tysk.

Det är sjätte kompaniet, som håller den del av graven, tredje kompaniet nu skall besätta. De stå redan färdiga till avmarsch med ränseln på ryggen, tornistern vid sidan. Vår kapten tar emot rapport (meddelande heter det visst enligt militär etikett numera) från deras. — »De grävde i går på en mina till vänster från mellersta lyssnarposten. — Högg en av deras patruller framför vår taggtrad i går natt — det är bayrare fortfarande mitt för, men strax till höger börjar polackerna — nej, ingen olyckshändelse —». Poster avdelas, arbetsmanskap till mingangen, folk att arbeta på parapeten. Två patruller skickas ut för att besätta lyssnarposterna, hålla reda på de tyska patrullerna och se sig om i världen mellan linjerna överhuvudtaget.

Sergeant Légéley, »Yankeen» kallad, skall leda den ena. Det är en pigg pojke. Före kriget hade han varit kronvrak, utvandrat till Amerika, varit kypare eller hovmästare eller Gud vet vad i New-York, St. Louis och St. Fransisco. Då kriget bröt ut kom han störtande hem med första båt, gick in som frivillig, blev korpral i Alsace och sergeant för

några veckor sedan. Det är en heder att komma med i hans patrull, man är alltid säker på, att det skall hända



»Yankeen».

något uppiggande, då han är med. Också viskas det från alla håll, då han går utefter sin trupp för att välja sina män: Psst Yankeen ta mej! Ta mej! Det ä' min tur.

Han väljer ut »Tangen», som alltid är så gott som självskriven till nattarbete mellan linjerna, »Moroten» till lyssnare, och två man till.

»Första patrull: Giv akt. Lediga. Bajonett på! Tangen ställföreträdare. Följ mig. Marsch! Slamra inte med gevären, när Ni klättrar upp!»

Tysta som mohikaner på krigsstigen hasa patrullmännen sig upp över parapeten och försvinna i mörkret genom sicksackgangen, som lämnats öppen i staltrådstrasslet. Yankeen har ögon som en katt och hittar på området mellan linjerna så bra som i sin egen säng. (Det var nu för resten länge sedan han hade någon). Han går rakt fram till första lyssnarposten, där Moroten kryper ner i ett stort hål, som en granat grävt upp.

Han installerar sig bekvämt, bygger ett stöd för geväret mot kanten av hålet, plockar fram litet patroner att ha tillhands och spänner öronen. Långt bort åt nordväst hörs kanondunder. Avstandet är för långt för att höra, vad pjeser det är. Nattlig artilleriduell i A. kommer det att stå i kommunikén i morgon, så säkert som aldrig det. Enstaka gevärsskott smälla då och då. Någon, som tror, att han har sett något. Rätt som det är, går det lös några hundra meter norrut, ungefär i mitten på bayrarnas linje. Är det ett par patruller, som stött ihop, eller är det en post, som gett larm? Elden saktar av och upphör. Falskt allarm antagligen.

»Bayrarna är nervösa i natt», tänker Moroten. »Dom har fått dålig korv och har ont i magen. — Den som kunde få röka en cigarrett!» tänker han vidare. Men flamman av en tändsticka skulle betyda ögonblicklig död. Tyska linjen är fyrtiofem meter borta och deras närmaste lyssnare kanske femton, tjugo meter.

Han ligger med örat mot marken. Nerat, där till

vänster, hörs ett kravsande ljud. Alldeles säkert, de gräver därnere. Nu hör han, eller snarare känner på en svag gungning i marken, smygande steg rakt fram. Han anstränger ögonen till det yttersta, men ingenting syns. Geväret är osäkrat och färdigt. »Kreutzdonnerwetter!», någon trampar ner i ett hål, snavar och undertrycker en svordom knappt tjugo meter ifrån honom — »Maul halten!» viskar en annan röst. Nu stannade de. De sätta ut lyssnarpost. Han lägger geväret precis i riktning mot ljudet. Steg avlägsna sig igen. Det är resten av patrullen, som går. Tyst igen. Enstaka skott. Kanonen där borta i norr tar upp sin melodi igen efter en stund.

Nu prasslar det till i gräset alldeles bakom hans håla. En groda kväker svagt, men inte från sumpen borta till höger, utan straxt intill: det är Yankeens signal. Strax efteråt äro sergeanten och Tången i hålet bredvid honom, medan en annan figur stannar på kanten. Viskande in i hans öra lämnar Moroten sin rapport. »Deras patrull har gått, åt vänster, för tio, tolv minuter se'n. Lyssnarposten ligger i riktning av mitt gevär, ungefär tjugo meter bort. — Har Ni haft något skoj?» — »Non, pas de chance, pas de boche! (Ingen tur, ingen tysk!)» Yankeen känner försiktigt efter riktningen på geväret, tar sina två män med sig, hasar sig upp ur hålet och försvinner.

Fastän han ingenting hör, vet Moroten mycket väl, vad som händer. Han spänner öronen. Nu måste det snart komma. Nu äro de säkert bakom honom. Skall han hinna att skjuta? Ggrrrhh — »Där var det bestämt. En rossling bara. Bajonettarbete. Det var säkert Tången. Förbannat otäckt egentligen. Där blev en mor barnlös, en hustru änka, på ett ögonblick. Men vad skulle han här och göra? Et puis, c'est la guerre!»

Nu komma de rakt emot honom. Grodan kväker igen. Då är allt klart. De gå vidare åt vänster.

Yankeen rycker fram med den allra största försiktighet. Tio steg framåt, djupt böjd, så att inte hans figur skall synas mörk mot den något ljusare horisonten. Så står han stilla eller ligger ner med örat mot marken för att lyssna. Timme efter timme strövar patrullen omkring, den kryper på alla fyra utefter den tyska taggtrådslinjen och tar noga märke på, var genomgångsvägarna äro. Den ligger länge på lur och väntar den tyska patrullen, men förgäves. Strövar vidare utefter polackernas linje. Här behövs mindre försiktighet. Polackerna »sont des bons boches», snälla tyskar, och ställa inte till bråk i onödan.

Kort före dagningen blir mörkret ännu tätare. Man kan inte ens se kamraterna i patrullen. För att hålla ihop måste man viska ett par ord då och då. »Moi boche» (Jag vara tysk) säger någon. »Håll käft Tången!» svarar Yankeen. »Moi boche» kommer det efter en stund igen. »Vill du tiga karl!» viskar sergeanten. »Moi boche» kommer det envist. »Det är inte ett dugg kvickt, håll muggan, karl!» —

Lyssnarposterna hämtas in i allra första aningen av gryning, och patrullen smyger tillbaka mot linjen. Men den dålige skämtaren kan inte hålla tyst. »Moi boche» kommer det gång på gång. Sergeanten måste vända sig om för att tysta honom. Besynnerligt vad karlarna se många ut i mörkret. Men gryningen efter en sömnlös natt ger underliga synvillor ibland.

Här är genomgången till taggtrådsstängslet. Grodan kväker igen, och patrullkarlarna hoppa den ena efter den andra ner i graven. Kaptenen kommer emot dem och lyser en sekund på dem med sin ficklampa. »Allt väl? Kom ner i skyddsrummet och ge rapport!»

Men vad i Herrans namn? Karlarna äro för många! Kaptenen tänder sin lampa igen, då alla kommit ner, och säckvävsskynket är draget för efter den siste. »Vem i hela fridens dar är det?» ropar han och lyser den sistkomne i ansiktet. »Moi boche!» Det är en liten mager och gänglig figur i trasig fältgrå uniform, veckogammalt skägg och ett par spräckta glasögon. »Moi boche» är hela hans franska ordförråd.

Kaptenen förhör honom på tyska. »Ni skjuter mig väl inte? Ni skjuter mig väl inte?» är det första han säger. Kaptenen lugnar honom och får småningom fram historien. Mannen är polack, från . .:de landwehrsregementet. Han var ute med en patrull i natt, men tappade kontakten med de andra, råkade på ett eller annat sätt upp i den franska patrullen i stället och försökte, så gott han kunde, ge sig till känna för att inte bli ihjälslagen i hastigheten, om de oväntat skulle upptäcka honom.

Innan han skickas bakåt till staben, håller kaptenen ett första förhör med honom. Det är i allmänhet vid det, man får mest ut av fångarna. Sedan de väl hunnit lugna sig och bli säkra på, att de inte skola skjutas, bruka de morskna till redan efter ett par timmar. Då är det omöjligt att få något ur dem.

Frågeformuläret är det vanliga. Man börjar med att underrätta dem, att det är ett par frågor, de måste svara på, annars bli de straffade (med arrest). Det gäller regementets, brigadens och kårens nummer och befälhavarnas namn — saker, som man i allmänhet har mycket bra reda på förut. De följande frågorna låter man dem veta, att de kunna besvara om de vilja, men inte äro skyldiga och på intet sätt kunna tvingas.

Att förhöra fångar är en konst, som fordrar en skicklig

psykolog och ett nästan vetenskapligt system. Men kriget har utbildat många skickliga specialister i det facket.

Patrullmännen dra sig tillbaka till ett skyddsrum för några timmars vila. Men Tången har inte ro att krypa in i halmen, förr än han berättat historien om »Moi boche» för några kamrater, och snart fnittras och grymtas det av undertryckt skratt längs hela skyttegraven.

Morgon i skyttegraven.

Med morgongryningen kommer dimma, en tung gulaktig dimma, som sveper in allt som ett hav av bomull. Det är kallt. Soldaterna börja röra på sig. Insvepta i långschalar och uppstoppade med västar, så att de se ut som paketer, tumla de, som vilat, ut ur skyddsrummen. Man tar en åkarbrasa och dunkar varann i ryggen för att få blodet i gång och bli klarvaken. Det är svårt att bli fullt vaken i denna tjocka dimma, det är, som om man fortfarande drömde, att man sam i ett hav av mjölk. Man hör vapen slamra, man känner efter, om bajonetten sitter säkert, om mekanismen löper lätt. En och annan tuggar på en biscuit.

Ingen talar. Det behövs inte många order nu för tiden. Var man vet, vad det är fråga om. Några bära fram lådor med handgranater och gevärsammunition. Man fyller patronväskorna och stoppar tornistrarna fulla med handgranater, lägger patronpaket och granater till hands framför sig på parapeten.

Alla ögon speja ut i det ogenomträngliga, gulvita molnet, som hänger framför och omkring dem. Rätt som det är kan man få se mörka figurer dyka upp framför sig. Gryningstimman är tyskarnas favorittid för attacker. Vilket ögonblick som helst kunna »les marmites» (stekgrytorna = granaterna) börja riva upp sina jordkaskader framför och

bakom graven för att småningom närma sig från bägge håll i gaffelbildning. Det är den vanliga förberedelsen till en attack. Men ännu är allt lugnt här.



Vilket ögonblick som helst kunna granaterna börja falla.

Ett stycke norrut börjar plötsligt ett batteri att skälla, och liksom hundrackorna i en by stämma en mängd andra in. 75:orna låta som förfärligt ilskna smårackor, 120:or och 155:or som stora bandhundar. Man förbereder en attack därborta långt norrut. Nu svara tyskarna. Landet

ligger högre därborta och är mindre fuktigt, säkert ha de ingen dimma där, eftersom de kunna skjuta så flitigt.

Kanonen stoppar plötsligt. Ett ögonblick är det tyst. Så kommer ett svagt, avlägset, men ihållande knarrande av ett tiotal kulsprutor — då är attacken släppt lös. Handgranaternas korta smällar höras svagt genom dimman.

Kulsprutorna tystna den ena efter den andra. Betyder det, att attacken lyckats, eller att de våra måst gå tillbaka till sin skyttegrav igen? Nej, kanonen tiger, då har den lyckats. I stället börja de tyska batterierna sin musik — förberedelse för motattacken.

Nu lättar luften. En kylig morgonbris börjar blåsa och sopar undan dimman, dammar ren landskapet. Nu gäller det, om deras artilleri skall börja hamra på här. Man är inte rädd, men käkarna bitas ihop, och hjärtat dunkar fortare av spänningen. Men allt är lugnt.

Ett par franska æroplan komma på stor höjd från sin station fram över linjerna, sänka sig neråt i kretsar och sväva så en stund över trupperna för att ge officerarna tillfälle att ta märke på dem och känna igen dem, då de komma tillbaka från sin rekognoscering. Sedan stiga de upp i spiralflykt och styra in över de tyska linjerna på över två tusen meters höjd.

En av dem blir snart upptäckt och omgiven av små vita rökmoln — shrapnelskrevader. Men flygaren fortsätter lugnt med sina observationer, antagligen reglerar han artilleriets eld däruppifrån.

En saucisse (korv = balon captif) skjuter upp över skogsranden på tyska sidan, några kilometer bakom frontlinjen.

Man täpper till gluggarna i parapeten med stenar och lämnar blott ett litet hål för utsikten. Det är inte mycket, man ser genom gluggen. Vajande gräs, ängsblommor,

senapis, självsådd klöver, stolparna med taggtråd, det granatupplöjda ödelandet mellan linjerna, här och där med fläckar som vissna vallmor; det är franska soldatmössor, tappade under någon attack. Och där, på andra sidan, den tyska linjen som en svag grågul höjning i gräset bakom sin ståltrådsbarrikad.

Inte en levande varelse i sikte. Jo, ett par korpar kretsa över en fläck framför den tyska linjen — de ha upptäckt nattens offer, den tyske lyssnaren. Men utom dessa flygande begravningsentreprenörer synes inte ett liv.

Kaffefrukost.

Faran är över. Och nu kommer »spa't» (le jus = kaffet). Vad är det med les cuistots? De flina, så de hålla på att spilla ut kaffet, och ha bråttom att få tala om något.

»Ser I gubbar, där kom vi i boyau'n i en lång radda, och först gick Ducuir med spa't. Rätt som vi gick kring en hörna, kom vi på en sabla major, en stabsmajor va' det, för dom ä' nu överallt. Så säger han, må'tro: 'Lösen?' — Ducuir gapa' och svara' inte ett ljud. — 'Har du inte lösen, karl?' tyckte majoren. 'Nej', sa' Ducuir, 'nå'n lösen har jag inte, men jag har spa't, och det blir kallt!'»

Patrullmännen från natten tumla gäspande ut ur skyddsrummet. Några spanare bli kvar vid gluggarna, medan de andra dricka kaffe med bröd, ost och »apa». Kaffet är tämligen ljumt, men starkt och uppiggande. Det får ersätta både tvättning och tandborstning.

Var och en går till sitt arbete. På dagen kan man ju inte arbeta på parapeten, men det finns nog att göra med de nya skyddsrummen, att fläta vidjemattor till skytte-

gravens botten och att göra boyau'n djupare och bredare. Och framför allt mingången. Arbetet därnere hörs mindre nu än på natten, då allt är tystare. Gången skall vara



»Lösen har jag inte, men jag har spa't»!

färdig den femtonde, och det fattas minst tjugo meter, och det går inte fort att arbeta därnere. En man gräver, och en forslar undan jorden. Gången är smal och så låg, att man måste gå böjd eller krypa. Svårigheterna äro nästan

lika stora, som de voro för greven av Monte Christo, då han grävde sin gång i Chateau d'If. Visserligen har man bättre verktyg, men det gäller att inte göra det allra minsta buller. Man *kravsar* undan jorden så ljudlöst som möjligt.

Då och då stannar man för att lyssna. Det är mycket möjligt, att *de* också hålla på med en mingång någonstans i närheten. Ibland har det hänt, att man stött ihop. Därför står en post med gevär bakom grävaren. Och till hands har han en frisisk häst, en rulle med taggtrådstrassel, lindad kring en träställning. Den är ämnad att spärra passagen, om gångarna skulle mötas. Har det en gång hänt, står det post därnere, en på var sida om den frisiska hästen.

Översten.

»Ssst! Här kommer gubben!» viskas det genom skyttegraven. Minsann, det är översten själv, som kommer klivande med långa steg. Han hoppar stavsprång över de största vattenpussarna med hjälp av sin långa knölpåk. Gubben ser ut att ha blivit ett år yngre för var månad i fält.

»Go morron, pojkar! Hur har Ni det? Kyligt på morgonkvisten? — Finns här en krabat, som heter Léger?»

»Présent, mon colonel!» Tången stiger fram med handen vid mösskärmen.

»Vad var det du hittade på i förra veckan, min gosse? Kom halande in med en boche-officer som fånge, äh? Det stod på regementsordern det! Och du är élève poilu förut. Va' blir du nu, då du varit två gånger på ordern? Poilu de premiere classe! Och på torsdag gör du mig den äran att äta middag med mig!»

Ur en av sina många och rymliga fickor plockar

översten fram en stor kokard i republikens färger och fäster pa »Tångens» mössa. Det är hans privata ordensdekoration. Han har inrättat sitt eget lilla ordenskapitel på regementet. Den, som en gång varit omnämnd på regementsordern blir élève poilu (poilu-elev), andra gången det händer, blir man poilu de 1:ere classe (första klassens poilu). Var femte dag bjuder översten de nyutnämnda poilu'erna av första klassen på middag i sin »villa» i lägret. Och det är inga tråkiga tillställningar. Översten är den allra finaste och behagligaste värd, kamratlig och gemytlig. Han har förstått att vinna soldaternas hjärtan helt och hållet. De ha också sett, vad han duger till som officer, och ha ett orubbligt förtroende till honom. Om han gav order att gå på händerna fram mot tyska linjen, skulle de inte tveka ett ögonblick, och vore han i fara, skulle t. o. m. de stympade och sönderskjutna springa upp eller hasa sig fram för att försvara honom.

Detta är vardagslivet under positionskriget, sådant som en krigskorrespondent kan få se det. Men dessemellan komma högtidsdagar, da budet flyger genom skyttegravarna: attack kl. 9.15. Då hundratals kanoner timme efter timme hamra på de tyska ställningarna, tills de med ens höra upp och infanteriet störtar upp ur skyttegraven, ut i helvetet mellan linjerna, där gevärskulor vissla, handgranater och granatkartescher krevera, fram mot de tickande, knarrande kulsprutorna, fram genom taggtrådsstängsel, över varggropar och spanska ryttare, mot häcken av bajonetter i skyttegraven på andra sidan. Då ser man krigets hemska

verklighet, dess grymhet och lidanden, då skulle man kunna få en hel och fullständig föreställning om, vad kriget verkligen är.

Men sådana dagar tar man inte emot besök av civila. Den slags högtider fira officerare och soldater för sig själva.

XI.

I en belägrad fästning.

Augusti 1915.

För dem, som syssla med krig som vetenskap, måtte det sista året ha varit oändligt begreppsförvirrande. Inga beräkningar ha hållit streck, nya och oväntade faktorer ha dykt upp. I stället för de stora avståndens krig, som man väntat sig, ligga motståndarna på sina ställen fyra och fem meter fran varandra — i genomsnitt på hela fronten kanske 150. Handgranater och mörsare från Louis Philippes tid spela större roll som förstörelseverktyg än de långskjutande grova kanonerna. I de snabba fortskaffningsmedlens tid borde kriget utmärka sig för en oerhörd rörlighet. I stället är det ett stillastående befästningskrig, där femtio meter räknas som ett stort framåtryckande.

Ständigt tvingar behovet fram nya framsteg i teknik och krigsvetenskap.

Jag tänker särskilt på, huru en gren av krigsvetenskapen, befästningskonsten, på några dagar såg hela sin byggnad ramla för några brisantgranater från »Tjocka Bertha» och hennes mindre syskon. Da gjordes på några få veckor, kanske dagar, en av de största kraftansträngningar, krigshistorien känner. Ett helt nytt befästningssystem byggdes upp och tillämpades på alla landets fasta platser.

Vem det var, som skapade det, vet jag inte — en stab, ett ämbetsverk eller en ensam man. Krigets stora snillen äro nästan alla anonyma. Det var ett kraftprov av improvisation och anpassning, de två egenskaper, som räddade Frankrike 1914. *)

Det system, som föll med Lièges fort för litet mer än ett år sedan, var berg-, pansar- och betongsystemet. En kärnfästning, i allmänhet en stad med ett urmodigt citadell med magasiner, expeditioner och kaserner, omgiven av en vid ring fort på kullar eller berg.

Varje fort var en enhet för sig. Innerst själva fortet, sprängt i berget eller grävt i jorden, omgivet av en bred, djup grav. Det inre av fortet en labyrint av gångar, mynnande ut i pansartorn, ammunitionsrum och manskapslogement. Benämningen pansar*torn* är rätt oegentlig; källare eller snarare *brunn* vore mera beskrivande. Det är nämligen ett djupt hål i berget, avdelat i tre våningar; underst tornbrunnen, där ammunitionen förvaras, luftpumpen drives, o. s. v., mellanvåningen, där sidriktningen verkställes, och slutligen övre våningen, som är täckt av pansarkupolen, infattad i betong, och ytterst svagt höjer sig över berget eller jorden. Där uppe står själva kanonen med mynningen just utanför pansaret, där håller också större delen av servisen till. Tornen äro grupperade fyra och fyra i batterier och förbundna genom telefon med observationstornet, där officerarna leda elden. På bergets sluttningar runt omkring själva fortet ligga batterier för rörliga kanoner och haubitser, med skyddsrum för manskap och ammunition. Därutanför en krans av skansar för infanteriet.

*) Initiativet till anläggandet av befästningssystemet togs nog ursprungligen av general Sarrail.

De olika forten ligga på sådant avstånd, att de kunna understödja varandras eld.

Med en tillräcklig besättning och goda förråder ansågs en sådan fästning med sin fortkedja sa gott som ointaglig, eller åtminstone i stånd att hejda en fientlig armé i månader. Men den sjätte augusti 1914 blev det med ens klart, att artilleritekniken hunnit så långt förbi befästningstekniken, att inte ens den starkaste betong och det tjockaste pansar erbjödo ett skydd. värt att tala om. Att alla hittills existerande fort voro så gott som värdelösa mot det nya krigets artilleri.

Man stod inför en helt ny problemställning. Det gällde inte längre att trotsa det fientliga artilleriet genom att skydda sina egna pjäser bakom ogenomträngliga pansar. Det hade visat sig ogörligt. Det fanns bara en utväg: *att dölja dem.* Döljande betäckning i brist på skyddande.

Fortens största fel var, att fienden visste precis, var de funnos. Så snart han kunde fa upp tillräckligt grovt artilleri inom skotthåll, var fortet dömt. Rörliga batterier kunna däremot döljas på de mest oväntade platser i terrängen. Upptäcker fienden dem, går det jämförelsevis lätt att flytta dem till en annan ställning.

Effektiva *skydd* kunna däremot icke användas för artilleri eller manskap i strid. Men för vilande manskap, magasiner, expeditionslokaler o. s. v. är det möjligt att konstruera skydd, som motsta det starkaste artilleri i världen.

Jag har tillbragt några dagar i en belägrad fästning av den nya typen, Verdun, och satts i tillfälle att grundligt bese såväl själva kärnfästningen, citadellet i staden, som de yttre försvarslinjerna.

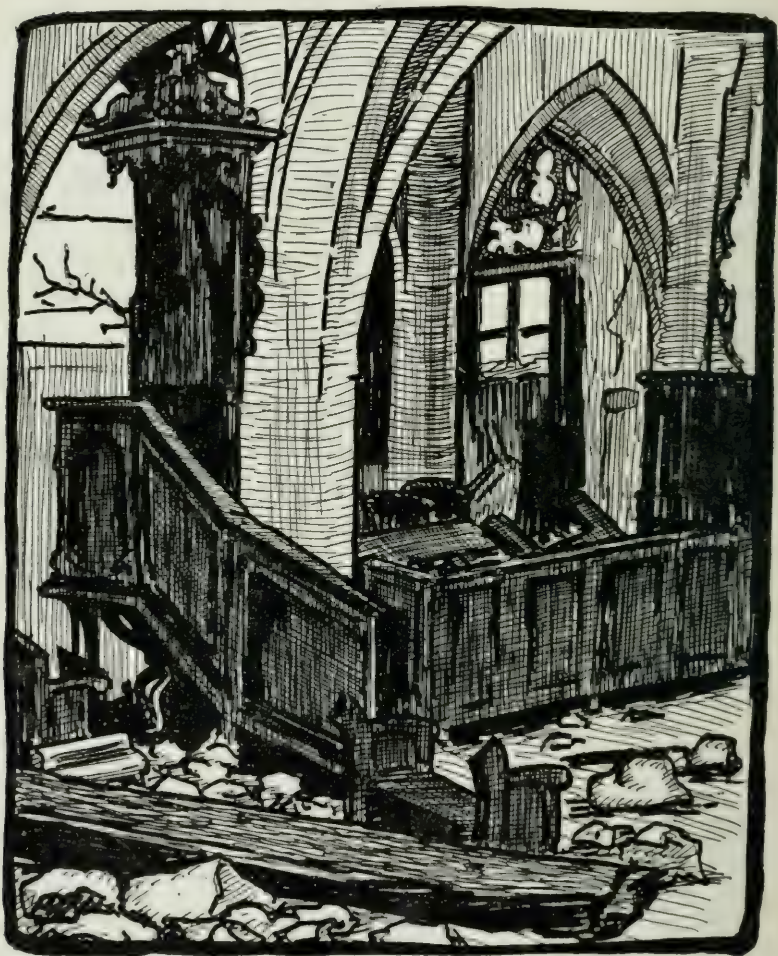
Verdun är belägrat av tyskarna, men ingalunda cernerat. Fran nordväst till sydost ligga tyskarna omkring staden i en halvcirkel, vars radie varierar mellan femton och tjugo

kilometer. Den andra halvan av cirkeln är fullkomligt öppen.

De starka råttgrå militärbilarna susade fram genom Marne-slagfältet som gällde det att hinna upp ett fientligt aeroplan. För dem finns ingen annan hastighetsgräns än vagnens prestationsförmåga. Vi foro genom ruinerna av den olyckliga byn Rembercourt, den sydligaste punkt, tyskarna här nådde under framträngandet i augusti förra året. Ett par hus hade byggts upp på nytt, tak hade lagts här och där, men det mesta var ännu sorgliga spillror. Några få gubbar och kvinnor förrättade sina dagliga sysslor bland ruinerna. På fälten var skörden redan bärgad och unga pojkar och gamla män körde plog och harv. Där voro spåren av slaget redan nästan utslätade. En bit skyttegrav här och där, några stolpar med rostig taggtråd, en artilleriställning, djupa runda hål i jorden efter granatkrevader, knippen av mauserpatroner, granatskärvor. Och här och där i ett klöverfält, vid vägkanten eller i en nyplöjd åker gravar med enkla träkors, omålade eller svarta. På graven en röd fransk kepi, en kyrassierhjälm eller en pickelhuva.

Sedan vi passerat Beauzée, där knappt ett hus stod upprätt, kommo vi i in trakter, som skonats av inkräktaren. Här stod i Marneslaget den högra franska flygeln, stödd av fästningen Verdun.

Den lilla garnisonsstaden dök upp med sitt citadell och sina gamla stadsportar. Skyltvakten vid porten hejdade oss med bajonetten i högsta hugg. T. o. m. stabsofficerarna, som voro med oss, måste visa sina papper. »Fortsätt!» Vakten skyldrade gevär, och vi körde in i staden. Nedför branta gator mellan ålderdomliga hus, uppför nya backar,



Det inre av kyrkan i Beauzée efter tyskarnas besök.

genom en järngrind förbi en skyltvakt och halt mellan några kasernbyggnader. Vi voro i citadellet.

»Mina herrar», sade stabsmajoren, »general C., kommendanten i Verdun, ville gärna ha äran hälsa Er välkomna till sin sektion.»

På en bred, hög vall lågo några byggnader, som sågo ut som expeditionslokaler. Då vi kommo närmare, sågo vi, att fönsterna voro barrikaderade med sandsäckar. »Generalen är väl gömd och skyddad», sade en av oss. »Bättre än Ni tror», svarade stabsofficeren och tog av till vänster och gick ner för en trappa, som förde ner under vallen, djupt, djupt ner i jorden, 10 meter under ytan.

Där nere öppnade sig en lång rad väldiga valv, fulla av slamrande skrivmaskiner, officerare vid skrivbord och kartor, telefoner, kommande och gående ordonnanser och cyklister. Ett väldigt underjordiskt militärkontor, Verdunarméns stab och expeditioner. Här var centrum i hela den väldiga mekanismen, härifrån leddes alla Verdunarméns rörelser, hit inrapporterades, här antecknades och klassificerades alla händelser på och bakom dess front. Hit kommo aviatörers och observatörers rapporter och fotografier, protokollen om förhören med tyska fångar och desertörer. Här visste man allt, som kunde vetas, om dem på andra sidan. Härifrån ordnades om mat och kläder för varenda man bland de ..tusen i armén, ammunition för varenda kanon, kulspruta, gevär. Ett underbart maskineri, där vartenda hjul och varenda kugg fungerade mönstergillt.

»Här, förstår Ni, mina herrar», sade stabsofficeren, »är man tämligen väl skyddad för granater av alla kalibrar. Först ha vi 10 meter jord över oss, se'n vallen, som Ni såg, och ovanpå den de gamla expeditionsbyggnaderna, fyllda med sandsäckar och sten.»

Mellan skrivmaskinernas slamrande rader förde han

oss till ett litet rum eller avbalkning av nakna omålade plankor — det allra heligaste.

Därinne i ett kalt rum utan andra prydnader än kartor, satt mannen, som bar ansvaret, hjärnan, som tänkte och bestämde för tusenden.

Generalen reste sig bakom sitt skrivbord. En liten kraftigt byggd man, rak och styv, med skarpa genomträngande ögon, smal, bestämd mun under den stubbiga grå mustaschen. Det skulle inte vara roligt att stå inför den mannen med dåligt samvete.

»Mina herrar, jag önskar Er välkomna. Jag skall låta Er se så mycket som möjligt av fästningen, så att Ni kan bilda Er en föreställning om, hur försvarsduglig den är. Vad på mig beror: så länge jag har en man och ett skott kvar, kommer jag aldrig att uppge den! — Kapten P., var god och visa herrarna omkring i de undre gallerierna.»

Audiensen var slut. Många gånger under de dagar, jag tillbragte vid Verdunarmén, måste jag tänka på den gamle mannen i det kala plankrummet, djupt nere i jorden, dit dagsljuset aldrig trängde fram. Hur alla dessa tusentals män, vagnar, hästar, kanoner och automobiler rörde sig efter hans vilja.

Kapten P. tog oss först en tur omkring expeditionslokalerna. »Det här är ju rätt solitt, som herrarna ser. Men för säkerhets skull ha vi en våning till, neråt. Den här trappan, om jag får be. Jag beklagar, att det inte finns någon hiss.»

Hissen kunde verkligen ha behövts. Runt, runt vindlade trappan, ständigt djupare. Var det förra 10 meter, var detta säkert 3 eller 4 gånger så mycket.

Äntligen nådde vi botten. Därnere var en hel liten stad, simmande i elektriskt ljus. Gatusystemet var det amerikanska, långa raka avenyer skuro vinkelrätt med regel-

bundna avstånd de mera tättlöpande gatorna. Det var det underjordiska Verdun.

»Här är faktiskt plats för hela staden», sade officeren, »både den civila och den militära. Och inte bara att krypa ner och söka skydd för några timmar, utan att leva sitt liv vidare som där uppe under ett månads- eller årslångt bombardement, om så skulle vara. Hittills ha vi inte behövt det.»

Här funnos nya expeditionslokaler, lika stora som de däruppe. Bostadsrum för officerare.

»Detta är generalens rum», sade kaptenen. »Men han har inte flyttat in än». Kala träväggar, en enkel järnsäng, vattenkran med handfat, det var det hela — lika spartanskt som hans kontorsrum däruppe.

Vi gingo genom galleri efter galleri med rader av järnsängar. Här och där en anslagstavla: ..:nde artilleriregementet, ..:te kompaniet, ..:de ingeniörkåren; ..:de kompaniet. Allt färdigt att flytta in vilken dag som helst, ordnat, planerat, så att varje soldat genast skulle finna sin plats.

Matsalar och kök för manskap, sjukhus med operationsrum och förbandssalar. Gallerier för den civila befolkningen. Frisk luft susade genom de underjordiska gatorna från ventilationsgångarna.

Vi gingo vidare och kommo in i förrådsgallerierna. Igenlödda lådor med mjöl stodo staplade ända upp till galleriets tak, en liten spårvagn att forsla dem på löpte i mitten. Andra valv fyllda av lådor med konserverat kött, »singe», apa, som det heter på soldatspråket, vidare vin, fat på fat. Kilometer efter kilometer vandrade vi mellan mjöllådor och vinfat. — Svälta ut Verdun torde inte bli någon lätt sak, om det verkligen en gang lyckades honom mitt emot att cernera fästningen.

Vi kommo till en annan del av den underjordiska sta-

den, där maskiner slamrade och svettiga arbetare sprungo om varann. Där funnos tre av stadens fem elektricitetsverk, två stora kvarnar, som malde säden för det dagliga behovet, vidare ett stort bageri. Ett bak var just avslutat, och officeren, som kommenderade bageriet, bjöd oss på varmt, förträffligt bröd.

»Är han något slags bagare i fredstid?» frågade den mest oskuldsfulle av de amerikanska journalisterna, då vi gingo vidare. »Han är en utmärkt organisatör», svarade kaptenen, »och har använts att organisera en hel del nya inrättningar, nu senast bagerierna. I fredstid är han en av Paris' mest kända advokater.»

Jag kan inte räkna upp allt, vi sågo därnere i den underjordiska staden. Trådlös telegrafstation med egen motor, som fungerade dag och natt, bad- och duschinrättningar o. s. v.

Så ser det ut i det inre av själva kärnfästningen. Det är fästningens mage och hjärna. I nästa kapitel skall jag tala om dess armar och ben, som sparka och slå, parera hugg och ge, de rörliga batterierna och infanteriställningarna runt omkring.

XII.

Kriget med hacka och spade.

Augusti 1915.

Det är ett uttryck, som man hör om och om igen vid fronten, när en officer vill säga något berömmande om sina soldater: »Ils sont des bons remueurs de terre.» (De äro duktiga att gräva upp jord.) Man hör dem ytterst sällan säga, att deras män äro goda skyttar, och aldrig, att de äro tappra — det är en så självklar sak, att det skulle vara löjligt att tala om.

Näst tapperheten är också förmågan att gräva bra den allra viktigaste soldategenskapen i detta krig. Grävning är ju inte den angenämaste och roligaste delen av soldatutbildningen. Jag minns nog, vad vi brukade säga, när det stod på ordertavlan: »Första kompaniet tre dagars batterigrävning på Hammarnäset.»

Men de primitiva batterier, vi hackade upp i Hammarnäsets steniga jord, liknade dem, jag sett på västfronten, ungefär som en ryggåsstuga liknar en skyskrapare. Konstfärdigheten och omfånget av de moderna fältbefästningarna äro lika storartade.

En officer uppskattade längden av alla skyttegravar och förbindelsegravar, som franska armén grävt, till 35000 kilometer. Jag tror inte, att siffran är överdriven. Men

därför ha de visst inte grävt färdigt, överallt arbeta de ständigt vidare. Där de inte gräva nya förbindelsegångar eller skyttegravar, förbättra de de gamla och göra dem bekvämare och mera ändamalsenliga. Folket måste ju sysselsättas, det duger inte att ständigt bara lata dem stå och vänta på, att nagot skall hända. Om man räknar en miljon dagsverken under tio manader blir det 300 miljoner dagsverken. Det bör ju ge nagot resultat. Jag vet inte något annat än de egyptiska pyramiderna, som kan stå jämförelsen med det gigantiska befästningsarbetet vid fronten. Ideligen under resorna härute maste man häpna och säga: »Vilket kolossalt arbete!»

Innan jag reste ut, trodde jag, att jag hört och läst så mycket om alla dessa befästningsarbeten, att jag hade en fullständigt klar uppfattning om, hur de sago ut. Och detsamma tänker antagligen den kärälskelige läsaren. Jag fick emellertid klart för mig mitt misstag redan första dagen. Huruvida jag därför kan ge Er nagot med av mina nya föreställningar, är ju en annan fråga.

Det avgjort starkaste av alla intryck, man har härute, är det av *absolut säkerhet*. Ungefär som på en atlanterångare, där man vet, att alla de modernaste säkerhetsanordningar äro vidtagna ... (Jag menar naturligtvis en atlanterångare förr i världen, innan v. Tirpitz slapp lös.) Man har känslan, att det skulle vara något extraordinärt, om verkligen ett olycksfall skedde. En enda gång har det hänt mig, att en gevärskula pep alldeles framför näsan pa mig i en förbindelsegrav, mellan mig och en major, som gick framför mig. Min första tanke var: »Vad är det för ett slarv!» Ungefär som om en kupédörr inte varit ordentligt stängd, så att jag hållit på att ramla ut ur tåget. I skyttegraven känner man sig ungefär lika säker som i en markörgrav på en skjutbana. Kulorna vissla

över en allt emellanat, men man vet, att de inte kunna komma åt en. I vanliga fall — någon gång kan det ju falla en tysk brigadgeneral in att låta sitt artilleri beskjuta den eller den skyttegraven, sina förgiftningstrupper (eller



Vid utsiktsgluggen i första linjens skyttegrav.

vad truppslaget heter) pusta dit stinkmoln av kvävande gaser, och låta sitt infanteri springa fram och kasta dit granater och sticka med bajonetter. Hur det gar med säkerhetskänslan då, det har jag ännu ingen personlig erfarenhet av.

Det finns emellertid lokaler så nära som tusen meter — och mindre — från tyskarna, där man inte bara känner sig fullkomligt säker, utan också verkligen är lika oåtkomlig för tyska granater, som om man sutte på Rosenbad och drack grogg.

Jag talade i föregående kapitel om omöjligheten att fullt effektivt skydda *stridande* trupper mot fientligt artilleri av tillräcklig kaliber. *Vilande* trupper kommer man däremot alltid att kunna skydda, om man använder tillräcklig tid och arbete.

I början av kriget brukade man inkvartera de vilande trupperna i byarna bakom linjen. Men det funderade de listiga tyskarna ut allt emellanåt och togo sig för att bombardera byn. En by är ju ett gott mål för artilleri, och ligger den gömd bakom en skog eller ett berg, kan man i nödfall skjuta efter karta. Och källrarna i vanliga bondgårdar äro sällan fullt bombfria.

Den första åtgärd, man vidtog, för att undvika olyckshändelser vid dylika bombardemanger, var att i eller intill byn bygga skyddsrum, tillräckligt stora att rymma de i byn inkvarterade trupperna och tillräckligt starka att motstå de grövsta projektiler. Sådana användas allt fortfarande i byar, som ligga långt ifrån det tyska artilleriet eller av någon annan anledning endast sällan bombarderas. Men systemet har sina olägenheter. »Det är bara den första granaten som gör skada,» säger man på fronten. Och i detta fallet är det sant. Innan den andra hinner fram, ha alle man hunnit ner i skyddsrummet. Men den första kan ibland råka ställa till en del förargelse. Nu är det ju sant, att tyskarna äro så metodiska människor, att de i allmänhet beskjuta en viss punkt på en bestämd tid, var eller varannan dag. Och då man kommit underfund med det, väljer man en annan promenadplats den tiden på

dagen eller tar en middagslur i skyddsrummet just då. Mer än en gång har det hänt oss, att vi gjort oss i ordning att lämna en plats, då officeren där sagt: »Skall Ni gå dit och dit? Då är det bättre att vänta en stund och dricka ett glas vin med mig, för de skjuter alltid på den och den platsen, som Ni måste gå igenom, mellan 5 och 1/2 6.» Och mycket riktigt, på slaget fem kommer första granaten susande och vrålande över oss och ramlar ner och kreverar (om den kan) just där officeren sagt. Och halv sex är musiken slut. Så det gäller bara att känna till de lokala förhållandena och rätta sig därefter. Detta kan låta som ett skämt, men jag har under dessa få dagar redan sett det flera gånger och hört det omtalas otaliga.

Men det händer ju allt emellanåt, att de ändra vanor eller skjuta på olaga tid. Och då bli byarna ohälsosamma ställen att bo i. Därför har man sörjt för de vilande soldaternas säkerhet på två sätt. Dels genom att *gömma* dem i barackläger eller jord- och riskojor i skogarna. Dels genom att permanent inkvartera dem i absolut bombfria skyddsrum.

Jag såg en sådan underjordisk kasern, där ..:de infanteriregementet bodde, eller rättare sagt, den del av regementet, som var »hemma» på fyra dagars vila från första linjens skyttegravar.

Det var i läsidan av ett berg, d. v. s. den sida, som vette från tyskarna, som de grävt sig in. Till tak hade de ungefär femtio meter jord och sten, vilket lär vara för mycket också för den mest energiska 42 cm. granat att tränga igenom. Planen i kasernen var återigen enligt det amerikanska gatusystemet, tre breda avenyer eller gallerier gingo rakt in i berget, vinkelrätt skurna av smalare gator. Genom de breda gångarna kan hela regementet komma ut och in på, jag har glömt hur många, sekunder. Utefter

gangarna voro halmbäddar för manskapet. Dessutom mindre rum för officerare, telefonrum o. s. v. Gangarna stöttade med propps och delvis brädfodrade. Översten talade om, att han hade en hel del gruvarbetare i regementet. Dem hade han gjort till arbetsbasar, och de hade snart lärt kamraterna yrket. Arbetet var utomordentligt fackmässigt och väl gjort. På brädfodringen över ingångarna hade regementets artist börjat göra dekorativa målningar. Och jag vill minnas, översten talade om, att han funderade på att lägga in elektriskt ljus i kasernen. Genom dräneringsrör höllos golv, tak och väggar torra. Det hela hade gjorts färdigt på två månader. Och sämre kan man bo, när man är i krig.

Litet längre fram, närmare tyskarna, finner man artilleriställningarna — d. v. s. om man har någon med, som visar, var de äro. På egen hand skulle man nog knappast hitta en enda kanon, också om man ginge rakt över den, så väl dolda äro de. Och dock är terrängen alldeles pepprad med pjäser av alla kalibrer. Det enda, man skulle hitta, om man ginge där ensam, skulle vara ett och annat *falskt* batteri, de äro nämligen inte fullt så väl dolda som de riktiga. Dem har Ni nog sett otaliga fotografier av — ett par kärrhjul och ett kaminrör, nödtorftigt skylda av ett par tunna, avhuggna träd, eller uppställda i en glänta i skogen.

Det verkliga batteriet står däremot oftast under jorden — en svag upphöjning i marken som en låg potatiskällare, är det enda, man ser av pjäsen. Taket i potatiskällaren är av grova stockar, och ovanpå dem ligga grästorvor, som vuxit ihop med den omgivande gräsmattan. I djupare potatiskällare bredvid bo artilleristerna, oftast så långt under jorden, att de äro fullkomligt skyddade. I närmaste

skog eller bakom en kulle vänta hästar och kuskar, ständigt beredda att flytta pjäserna till en annan, redan färdiggrävd ställning, om det tyska artilleriet skulle råka upptäcka och skjuta in sig på denna. Men många av de batterier, jag sett, äro så väl dolda, att de statt sex och t. o. m. åtta månader i samma ställning utan att en enda gång



De tappra fågelskrämmorna och det falska batteriet.

få skott på sig och inte haft en man sårad. Varav man ser, att det är förståndigast att exercera vid artilleriet.

Vid de falska batterierna skall man helst undvika att sitta och läsa sin morgontidning. De äro a t som oftast utsatta för tysk eld. Men då serviserna bestå av fågelskrämmor i avlagda uniformer, och kaminrör äro så billiga, äro förlusterna inte vidare kännbara. Jag har sett ett sådant, som blivit förstört sex gånger.

Då ett batteri skjuter, svara tyskarna vanligen med eld på dess falska granne. Det verkliga batteriet tystnar då genast (*bringas* till tystnad heter det i Wolffs telegram), och ett annat franskt batteri börjar hamra på det skjutande tyska — eller kanske dess falska granne. Leken kallas artilleriduell och kostar så och så många francs och mark i timmen.

Infanteriställningar träffar man på överallt i naturen, två, tre och ibland fyra kilometer bakom linjen. Skyttegravar med skyddsrum för kulsprutor med korta mellanrum, andra djupare skyddsrum för manskap, ibland individuella, en nisch som en munkgrav i katakomberna. Framför dem tio, femton meter brett trassel av taggtråd av en ny sort, extra tjock och med tätare och argsintare taggar, än jag någonsin sett förut. Den göres i Amerika, troligen enkom för ändamålet. Framför taggtråden är ett nät spänt i 45 graders vinkel mot marken. Maskorna äro just stora nog att trampa ner i och just för små att dra upp foten ur igen. Där framför igen varggropar, spanska ryttare och annat gammalmodigt rackartyg.

Fram till första linjens skyttegrav leder en boyau, »tarm» eller förbindelsegrav. Den är minst två meter djup och så bred, att två personer kunna mötas, om också inte alltid fullt bekvämt.

Själva skyttegraven är bredare än boyau'n. Tätt intill varann sitta gluggarna med sina träinfattningar, ibland med stålsköldar. Öppningen i gluggen är tillstoppad med en sten. Det är inte mycket, man ser, då man tar ut stenen. Ljung eller gräs, vallmo och blåklint, ett trassel av taggtråd, och ett stycke bort, ibland hundra meter, ibland tjugo, en låg gulgrå jordvall — den tyska skyttegraven. Fram-

för den ligga ibland orörliga kroppar i röda byxor, i fältgrå eller ljusgrå uniformer. Somliga ligga bekvämt utsträckta, som om de sove, andra i 'plågsamt förvridna ställningar, som rullade de sig i dödskamp. Med kikaren kan man ibland se ansiktena, — då det finns några kvar. Och kanske någon av gravens invånare säger: »Den där med röda byxorna, han med svarta mustaschen, det är sergeant B. Hans skägg har vuxit, sedan han dog. Jag var alldeles bredvid, då han föll.»

På ett ställe minns jag, hur de lågo, ett tiotal, mitt i solen bland senapis och vallmo på ett fält. Hela dagen förföljde de oss. Från varje ny utsiktspunkt, vi kommo upp på, sågo vi de röda byxorna lysa i solskenet, då vi riktade kikarna ditåt.

Ibland kan det hända, att en officer för en ett stycke in i en förbindelsegrav, som går *framåt* från skyttegraven. »Tala inte! Gå tyst!» säger han. Vid ett sick-sack hörn i gången stannar han, tittar försiktigt runt hörnet och tecknar åt Er att göra detsamma. Där vid nästa hörn är en barrikad av sandsäckar. Tätt tryckta till väggen bredvid stå några män med granater, färdiga att kasta, spänt lyssnande och med blickarna fästa på barrikaden. På andra sidan sandsäckarna stå, osynliga för oss, fyra eller fem fältgrå figurer, tryckta till sin vägg, med sina granater färdiga till kast.

Skyttegraven har blivit tagen från tyskarna. Då de sista retirerade, spärrade de förbindelsegraven med sandsäckarna, medan granaterna haglade. Det är tre månader sedan. Natt och dag stå posterna lyssnande där. Ibland tro de sig höra något — då flyga granaterna, då dundra explosionerna. De sårade bäras bort och nya poster ta deras plats.

Vi ha sett allt här på fronten utom ett — *tyskar*. Visserligen ha vi någon gång från en utsiktspunkt genom kikaren sett en automobil eller t. o. m. ett tåg på mycket långt avstånd. Men aldrig ha vi kunnat urskilja en levande figur i fältgrå uniform. Allt emellanåt säger den gamle engelske journalisten till vår generalstabsofficer: »Är Ni verkligen säker på, att det finns några tyskar där borta? Kanske de har gett sig i väg?»

Men den där visslingen i luften och smällarna där borta måste väl ha något att betyda. Alldeles säker på det är jag emellertid inte.



XIII.

»Les poilus.»

»Les poilus», de lurviga, det är det namn, de franska soldaterna givit sig själva alltsedan krigets första veckor, reträtten och framryckningen. Då, under fältkriget gjorde de skäl för namnet. De ändlösa marscherna gavo dem knappast tid att äta och sällan att sova, långt mindre då att tvätta och raka sig. Segrarna vid Marne voro ingalunda paradputsade, men slåss kunde de.

Fastän den franske soldaten nu är både kortklippt, välrakad och tvättad, sitter namnet kvar. Genom soldatbreven, de permitterade och tidningarna har det spritts över hela landet, och citationstecknen omkring det ha längesedan försvunnit. Det har slagits ihjäl »le piou-piou» och

alla de andra gamla smeknamnen på den franske soldaten. Och det är fullt naturligt att ge honom ett nytt namn i detta krig, ty han är en ny och för många överraskande företeelse.

Tidningsmän och tecknare ha skapat en typ av poilu, till en del suggererade av själva namnet. Som alla typer är den naturligtvis mer eller mindre falsk. Den redan traditionella poilu'n ser ut ungefär så här: Han har stort svart skägg, tjocka ögonbryn och skarpa ögon. Han är godmodig och full av barnsliga upptåg mellan striderna och vild och förfärlig i anfallet. Roliga varianter av typen ha förekommit i le Journal, »le poilu aux mille trucs» (poilu'n med tusen knep) och hans trogne drabant och beundrare »le poilu imberbe» (den skägglöse). Men tidningarnas poilu är snarare en symbol än en typ. Och då publiken behöver symboler, är det ju skribenters och konstnärers plikt och skyldighet att skapa dem.

Naturligtvis har jag sett en och annan soldat, som motsvarat poilutypen något så när. Men i verkligheten finns det nog inga soldater i världen så omöjliga att representera med en enda typ som de franska. Ingenting är mera främmande för franskt lynne än uniformitet. Det ser man hos de civila. En genomsnitts engelsman strävar att i dräkt och väsen vara korrekt, d. v. s. så litet som möjligt avvika från andra gentlemän, att komma så nära, han kan, till en viss idealtyp, som är densamma för alla. England är uniformitetens land. Fransmannen däremot, vilken klass han än tillhör, vill framför allt vara individuell, söker skapa sig en egen personlig typ såväl i dräkt som sätt att tänka och tala. Kanske han någon gang rakar slå över litet grann och bli en karikatyr i stället för en karaktär, men det är i alla fall både intressantare och mera sympatiskt.

Då han klär på sig republikens rock, lägger han där-

för inte bort sin individualitet. Han anpassar de nya kläderna och förhållandena efter sin karaktär. Uniformen för-



Civil i uniform.

ändrar honom inte. Engelsmännen ha en helt annan art av stilkänsla. De anpassa sig själva efter kläderna. Samme

engelsman rör sig på ett annat sätt, och jag tror, han känner sig olika och tänker annorlunda, då han är i frack, flanell eller khaki. Den engelske soldaten ser alltid professionell ut.

Fransmannen däremot kan aldrig verka yrkessoldat. Han är trots sin långa fredstjänstgöring och tolv månaders krig en civil i uniform. Vilket inte på minsta vis hindrar honom från att vara världens bäste soldat.

De äro medborgare, som gripit till vapen för att jaga inkräktaren ur landet. Det är det, som gör dem fruktansvärda för fienden. Varenda man vet, varför han slåss, känner, att han har en personlig sak att göra upp med *dem därborta.* Många av dem slåss för att befria sina hem, som ligga på andra sidan de tyska linjerna, för att återse hustru och barn, som de inte hört av sedan krigets början, för att hämnas en stupad bror, en fusiljerad gammal far eller farfar, en våldtagen syster eller fästmö. Och det är starkare drivkrafter i anfallet än officerares revolvrar och den mest järnhårda disciplin.

Det är traditionen från Valmy, de bära upp, från första republikens krig, innan Napoleon kom och gjorde kriget till ett hantverk och medborgarkrigarna till yrkessoldater. Men les poilus äro långt mera fruktansvärda än den första republikens krigare, därför att de ha så mycket högre kultur. De ha samma medborgaranda, samma vilda entusiasm i anfallet, men de ha större herravälde över sina nerver, större tålamod och uthållighet, mera intelligens och initiativ.

»Hela Frankrike är i skyttegravarna». En var fransman är soldat, han må vara bonddräng eller greve. Och lika litet som man kan förenkla hela Frankrikes manliga befolkning till en typ, lika litet kan man göra det med dess soldater. Uniformen har inte förändrat dem, men kriget

har förändrat hela franska folket och soldaten med de andra.

Kriget har bragt fram alla folkets goda egenskaper och stegrat dem till det yttersta. Det har slagit ihjäl eller åtminstone för tillfället bedövat många av dess farligaste fel, oenighet, självisklhet, avund och partikäbbel.

Den egenskap, man först lägger märke till och ser mest av, då man umgås med les poilus, är deras oföränderligt goda humör.

Någon skrev häromdagen i le Journal en artikel om »Det sjätte vapnet», det glada franska humöret, som håller sig lika friskt under Afrikas blytunga sol och i Flanderns vattenfyllda skyttegravar.

Det allra starkaste av mina intryck från fronten är också det oföränderligt glada humör, man möter överallt från kasernen till första linjens skyttegrav, ja t. o. m. bland ambulansens plågoläger.

Häromdagen gingo vi förbi ett grottläger ett stycke från skyttegravarna. Där stod en ambulansautomobil på väg till sanitetståget med nattens sårade. Just som jag lyfte undan segelduken, som var dörr, slog ett skallande skratt emot mig. Män med ombundna huvuden, armar i band och ben i bandager, skrattade så tårarna tillrade, alla utom en, som satt dödstyst och allvarlig, en parigot, montmartrepojke. Det var han, som just berättat världens roligaste historia för de andra.

Var pluton, var tropp och halvtropp har sin erkända lustigkurre, som aldrig »tappar sugen» och under alla vidrigheter ser den lustiga sidan av saken och hjälper sina kamrater att se den. Artikelförfattaren i le Journal föreslog en särskild medalj för »les loustic». Och det vore san-

nerligen inte oförtjänt, ty de ha stor andel i den kommande segern.

Då bataljonen ligger i vila i lägret bakom linjen, slå sig dessa kvicka karlar tillhopa och ställa till någon dundrande rolighet. Traditionen från »zuavteatern» vid Sebastopols belägring hålles uppe med glans. De flesta regementen ha en »permanent» teater i sitt läger — en estrad under tak, gömd för fientliga aeroplan under ett par stora träd. Någon slags målare finns alltid till hands, som gör kulisser och dekorationer. Ofta har regementet också någon eller några professionella skådespelare eller varietéartister i sina led. De spela själva, instruera och regissera. Man nöjer sig sällan med att spela »begagnade» pjeser. Man skriver egna revyer och spex. Författarna äro ofta nog professionella, de med: skribenter av alla slag från stora dramatiker ner till småstadsjournalister finns det gott om i armén. Sångare saknas naturligtvis inte heller, varken skolade eller oskolade.

En eftermiddag kommo vi till en liten stad bakom fronten, där några regementen och en generalstab ha sina kvarter. Där fingo vi veta, att reserverade platser väntade oss i »Poilu's Park». Bredvid stadens idrottsplats var en stor scen uppbyggd och ett område inhägnat. På en av ingångarna stod: »För civila i *hatt*.» Tydligen en aristokratisk lokal.

Nöjesetablissementets direktör tog emot oss, en fet och trevlig doktor med löjtnantsgaloner på mössan. Han skötte också sysslan som orkesterdirigent, d. v. s. han spelade pianot. Vilket inte var så lätt som det låter, för regnet öste ner allt emellanåt och instrumentet stod under bar himmel. Att döma av ljudet måtte det inte ha varit fullt vattentätt.

Regnet generade varken åskådarna eller figuranterna det allra ringaste, man är van vid värre än så i skyttegra-

varna. Det var en fullkomlig Music hall. Ingenting fattades, varken den lille komikern i för stor frack, vit väst och stukad hög hatt, eller den långe magre komikern i för små, rutiga kläder, med halvlånga byxor och ärmar. Inte



Tenoren.

ens soldatkomikern felades. Där fanns också den sköne patriotiske och sentimentale tenoren, räckgymnasterna, mannen, som bindes och kedjas till händer och fötter och alltid klarar sig lös, och den engelske step-dansaren. Den siste var onekligen en överraskning. Direktören-doktorn-

pianisten steg fram och presenterade honom: »Vår engelske vän Jim Soandso, som kommit direkt från sin skyttegrav för att underhålla oss.»

Jim var i khaki och sjöng »I wonder who is kissing her now», tappade sina h'n och plockade upp dem på orätt ställe och var i det hela en alldeles förträfflig cockney Tommy, som dansade gigg så bra, som man gärna kan göra det i fältkängor på ett dyblött brädgolv. Huruvida publiken fullt uppskattade finesserna i cockney-sangerna och giggen, är jag inte fullt säker på. Men »le cher allié» fick entusiastiska applåder för sitt goda humör och sin uniform. Och det *var* en trevlig pojke.

Mitt under föreställningen kom generalen med sin adjutant. Han har alltid sin plats reserverad i Poilu's Park och försummar aldrig en föreställning, då han har tid att gå.

Naturligtvis äro inte alla skämten på soldatteatrarna så fullt salongsmässiga, men den goda franska smaken håller strängt på en viss gräns. Några råheter hörde jag aldrig. T. o. m. gycklet med kejsaren, clownprinsen och den fattige gamle Franz Joseph höll sig inom gränsen för det, som var kvickt, om också inte vidare välvilligt.

Då man ser en grupp vilande soldater i ett skyddsrum i skyttegraven, utanför en hydda eller grotta i lägret eller på trapporna till en bondgård i en by, kan man vara säker på, att åtminstone en av dem är försedd med en tidning, som han läser högt för de andra. Ibland är det någon av de vanliga parisertidningarna, Le Petit Journal, L'Echo de Paris eller le Matin, två eller tre dagar gammal. Men ofta är det ett underligt litet blad med många gubbar

i. Jag har roat mig med att samla en del av dessa fronttidningar.

Till en början blir man överraskad, då man ser, hur goda teckningarna äro och hur många verkligt talangfulla dikter, kåserier och berättelser, de innehålla. Men då man tänker på, att »hela Frankrike är i skyttegravarna», måste man snarare förvåna sig över, att många av parisertidningarna fortfarande kunna vara så bra, som de äro. (Men



En sydfransman.

också de, i synnerhet skämttidningarna, få ju en god del av sina bidrag från fronten).

Någon högstämd litteratur eller djupsinnig filosofi letar man naturligtvis förgäves efter i deras spalter. Men där är fullt av glatt humör och goda skämt från tidningens namn till sista annonsen.

»Rigolboche» påstår sig ha världens största upplaga, kapital en sous om dagen, redaktionslokal ambulatorisk,

utkommer varje vecka och försvinner allt emellanat. Dess telegramavdelning bjuder pa en del överraskande nyheter. T. ex.: »Dagspressens meddelande om en strid mellan le Ballon d'Alsace och vara aeroplan kunna vi fran säker källa dementera.»

»La Woevre Joyeuse» och »l'Autubus» äro namnen på ett par andra.

144:de linjeregementet består sig med en tidning, som heter »L'Echo des Guitones» och är »den enda av frontens stora periodiska tidningar, som har egen kylmaskin (frigorifieringsmaskin) och därför är i stånd att vid alla årstider servera sina läsare fullt färska nyheter.» Dess motto är: »Poilosus sum et poilosi nihil a me alienum puto.»

Bland annonserna i en av dem finner jag denna: »'Vardoft' (Extrafin parfum). Prover sändas gratis medels rafraicheur. Firma Boche & Comp.»

Många av namnen parodiera parisertidningarnas. Liksom Paris i Clemenceau har sin »Homme Enchainé» har fronten sin »Poilu Enchainé».

Mod och gott humör äro lika smittsamma som panik. Man kan inte ga här dag efter dag bland officerare och soldater utan att smittas av deras glada humör och muntra syn på livet. Hemma i Paris bland sörjande änkor, längtande hustrur och ängsliga mödrar, där kan man se krigets hemskhet bland sjukhusens stympade och vanställda, fattade man dess grymhet.

Men här pa nära håll skymmer det glada kamratlivet och det hurtiga friluftslivet bort allt det mörka.

Jag tror, att den armé, som inte längre kan skämta, är dömd att ga under. Men de franska poilus, som skämta med ett nytt vinterfälttag för ögonen, dem kan man lugnt lita på.

Det finns ett uttryck på franska, som knappast till hela sin betydelse kan återges på något annat språk. Det är »le beau geste». En vacker handling kanske kommer närmast på svenska, men det säger ända inte tiondedelen av det franska. Kriget är fullt av »beaux gestes». Men två kommer man att minnas och berätta mera än alla andra. Den ena är



Marockansk tiraljör.

från Marneslaget. En sergeant observerade en avdelning, som höll sig dold i skuggan i ett skogsbryn. Det såg ut att vara engelsmän. Han lämnade sin pluton och gick ensam dit för att se efter. De vinkade åt honom att komma närmare, men knappt hade han hunnit in bland träden, förrän han rycktes omkull och avväpnades; det var tyskar. Deras officer satte revolvern till hans tinning och sade: »Tig,

annars skjuter jag.» Men sergeanten — hans namn var Jacobini, ropade med all sin kraft: »Skjut pojkar, skjut hitat! Det är tyskar!» Ögonblickligen smällde en salva. Underligt nog kom Jacobini oskadd ifrån affären. Men av den tyska truppen var ingen osårad.

Den andra historien är fullkomligt fantastisk och odödligt komisk i all sin tragik. Det är under vinterns positionskrig. Tyskarna förbereda en attack med våldsam artillerield mot den franska skyttegraven. En granat exploderar i själva graven, trasar sönder, krossar, slår ihjäl, kastar soldaterna huller om buller, sårar och bedövar. Bland de bedövade är en liten korpral. Efter några minuter kvicknar han till, reser sig vimmelkantig upp och ser ut genom gluggen. »Tyskarna komma!» Han ser sig om i graven. Ingen rör sig, alla ligga stela och orörliga som lik. I förtvivlan stöter han då fram ett kommando, som nog aldrig hörts i någon armé: »Debout les morts!» —. »De döda, stå upp!»

Och undret skedde — de »döda» reste sig upp, kippade efter andan, trevade efter sina gevär, och vacklade fram till sina kulsprutor *och slogo attacken tillbaka!*

Historien är sann. De hade varit bedövade av lufttrycket från explosionen. Korpralen fann ordet, som satte liv i dem igen.

Sådan sinnesnärvaro finns det tusen exempel på.

En kulsprutetropp håller stånd mot en attack av en hel tysk bataljon. Kulsprutorna gå varma och börja fungera ojämnt. »Olja!» kommenderar löjtnanten. »Oljan är slut, finns inte en droppe!» Preussarna rycka allt närmare. Vilket ögonblick som helst kunna kulsprutorna stanna helt och hållet, och då är vägen öppen för fienden. Då skriker en liten parisare: »Vänta grabbar! Jag har mammas sardiner!» Och ur sin säck fiskar han fram två askar sardi-

ner, öppnar dem i en handvändning. Matolja är inte fullt reglementsenligt för kulsprutor, men det duger. Maskinerna knarra jämt igen, och tyskarna hejdades.

Jag kunde sitta och berätta sådana historier hela natten. Om de två heroiska batterierna vid Vaubécorvet under Marneslaget. Det gällde att hålla ut, kosta vad det ville. Det tunga fientliga artilleriet sköt in sig pa de bägge franska fältbatterierna. De fortsatte att skjuta. Officerarna stupade, den ene efter den andre. Underofficerarna ledde elden. Då de föllo, togo konstaplarna vid och efter dem de äldste soldaterna. Och vart enda skott föll, där det skulle. Den ena pjesen efter den andra blev sönderskjuten. Först fram på kvällen tystnade batterierna. Då fanns det en pjes och en servis kvar, och i den var ingen osårad. Men tyskarna hade retirerat.

Otaliga gånger har det hänt, att vid en attack alla officerare och underofficerare fallit och en simpel soldat tagit befälet, blivit ögonblickligt åtlydd av sina kamrater och fört dem till seger. En fransk trupp utan befäl blir aldrig en villrådig och irrande fårskock, det finns alltid en i hopen med vilja och kraft att leda, och de andra äro intelligenta nog att underordna sig utan knot.

Den enskilde soldatens förmåga av initiativ är fransmännens starka sida. Deras patrullmän visa ofta en storartad fyndighet och sinnesnärvaro.

Flit och arbetsamhet äro kanske bland de mest utpräglade av de franska rasegenskaperna. Åtminstone får man klart för sig det, då man går härute i skyttegravarna och i lägren bakom linjen. Man ser aldrig en sysslolös man. Inte ens i första linjens skyttegrav. De som inte hålla utkik, arbeta på att göra graven säkrare, parapeten högre,

terassen för skyttarna bredare och fastare, gräva nya skyddsrum eller förbättra de gamla, dränera för fuktigheten, fläta mattor av vidjor att lägga pa plankor i bottnen för att komma undan fotvattnet o. s. v. Och är allt, som kan göras, gjort, börja de smycka ut sina skyddsrum med malningar eller träsniderier, anlägga trädgardar framför sina jordhålor. Deras behov av trevnad kan inte kriget utrota. Var franska trupper sla sig ner, söka de göra det hemtrevligt och komfortabelt. Men när det inte finns mer att göra, när skyttegraven är sa skyddad, komfortabel och utsmyckad, som den kan bli, da börja de längta efter att avancera, för att fa börja arbetet pa nytt pa nästa ställe. Overksamheten passar dem inte.

Häromdagen hälsade vi pa en överste vid ett regemente chasseurs à pied. Hans män hade byggt honom en alldeles förtjusande bostad i lä av ett berg. Sängkammaren och ett rum till voro under berget till skydd för bombardemang (det var ganska nära tyskarna). Ovan jord var en stor veranda uppburen av pelare med mycket konstnärligt utskurna kariatider och ett vackert räckverk. Möblerna voro kanske nagot blandade. Bordet och flera stolar voro skulpterade av manskapet, ett skap och nagra andra saker voro lanade fran en bondgård. Av järnsätena pa skördemaskiner hade de behändiga poilus gjort bekväma stolar. Deras praktiska förmaga att utnyttja allt tillfälligt material är alldeles underbar. Robinson Crusoë var en fullkomlig nybörjare i konsten att inrätta sig praktiskt och bekvämt med primitiva medel jämförd med de franska poilus.

En art av konsthantverk, som bedrives flitigt längs hela fronten, är tillverkningen av skrivbordsprydnader och ringar av alluminium och koppar. Materialet besta de snälla tyskarna. Sa snart ett bombardemang är slutat, störta les poilus i väg för att samla upp granatskärvorna.

Tändinrättningen i granatens topp är av alluminium, och banden äro av koppar.

En dag hörde vi ett ovanligt häftigt och langvarigt bombardemang någonstans norr om oss. En liten soldat stod och tittade ditåt med avundsjuka blickar: »Dom har tur, dom jäklarna där borta! Dom får massor av alluminium till sina ringar. Oss har de nöten inte gett en bit på flere veckor.»

Överallt ser man soldater filande och skärande på sina alluminiumringar, som de ha uppträdda på fingertjocka käppar. Somliga göra vackert slingrande ormar eller kvinnofigurer. Andra göra dem signetringsformade med inläggning av koppar.

Varenda soldat har en ring på fingret, och Ni kan vara säker på, att hans hustru och alla hans barn ha minst en var.

Tolv månaders fältliv har utvecklat ett innerligt kamratskap mellan män av de mest olika samhällsklasser. Man kan se hantverkare och universitetsprofessorer som oskiljaktiga vänner. Halvtroppen är oftast ett litet kommunistiskt samhälle, där alla sändningar hemifrån av godsaker och rökverk delas broderligt. Ofta ocksa pengarna. Den praktiske hantverkaren hjälper kontoristen eller bokmannen att göra ren geväret, laga kläder o. s. v. och får i gengäld hjälp av honom att skriva permissionsansökningar, brev och andra kvistiga saker.

Förhållandet mellan officerare och soldater är nog annorlunda än i nagon annan armé. Officeren bygger pa två saker, manskapets intelligens och deras tillgivenhet. Soldaten *förstår*, att en absolut och ögonblicklig lydnad är nödvändig. De flesta officerare veta att göra sig älskade av

sina män. Det ser man dagligen de mest rörande prov på. Soldater, som uppoffra sig för att rädda sina officerare, sårade kaptener eller löjtnanter, som måste förbjuda sina män att stanna hos dem i kulregnet o. s. v.



Det är ett fullkomligt partriarkaliskt förhållande. Officerarna du'a nästan alltid soldaterna, och männen tilltala dem med »mon capitaine» (min kapten). Kaptenen är en verklig far för hela kompaniet. Han tänker på deras säkerhet, bekvämlighet, förplägnad. Till honom komma

de för att få råd och hjälp i sina enskilda sorger och bekymmer. Jag har sett de mest rörande brev, skrivna av sårade soldater till sina officerare, och tvärtom. Likaså de mest finkänsliga brev från officerare till de fallnas hustrur och mödrar.

I den svåra konsten att ha manskapet väl i sin hand kan ingen överträffa den franske officeren.

Alltid föregå de soldaterna med gott exempel i uthållighet, tapperhet och tålamod. Ni känner väl historien om general Roques?

Det var i Marneslaget. Ett infanteriregemente sviktade på en punkt, som måste hållas. Generalen kom galopperande dit, hoppade av sin häst, ryckte till sig ett gevär från en sårad soldat och störtade i väg med fälld bajonett som en simpel korpral i teten för sin halvtropp. Halvvägs framme vid tyska linjen stupade han med en kula i huvudet. Där hittades han under en hop av döda soldater. Men hans exempel hade verkat. Den viktiga platsen hölls, tyskarna kördes undan.

Många av dem, som trott sig känna den franska rasen, ha blivit grundligt överraskade i detta krig. »De ha élan» sade man, »så länge det går bra äro de storartade, men i motgången bli de gripna av panik och upplösning. Och så äro de degenererade och fysiskt svagare än tyskarna. Har någonsin sedan Xenofons dagar en armés moral bestått ett hårdare prov än återtåget till Marnelinjen? Eller uthärdat värre ansträngningar än marscherna i sommarhettan i augusti—september 1914 och vintern i skyttegravarna?

Tålamod, uthållighet och fysisk kraft äro inga nyförvärvade egenskaper hos fransmännen. Men de ha aldrig

satts på så hårt prov som nu. Och inte ens Herr Professor Schinkelmeyer lär kunna förneka, att de stått provet med glans.

Detta krig är en kraftmätning mellan så jämnstarka, att det gäller på nyanserna av styrka. Som brottare stå motståndarna i ett flämtande livtag sedan över ett år. Poängantalet står ännu tämligen jämnt. Hundra faktorer spela in för avgörandet. Men jag tror, att två av de viktigaste äro dessa: den franska partriarkaliska och kamratliga disciplinens överlägsenhet över den harda preussiska maskindisciplinen och den franske soldatens större förmaga av initiativ.

KRIGARLIVET.

DEN MÖRKA SIDAN.

XIV.

De, som sett.

Ingen människa, hon må ha aldrig så stark fantasi, kan göra sig en föreställning om, vad krig verkligen är, förrän hon sett det på nära håll, upplevat det. Hur vidrigt och förfärligt, och på samma gång, hur storslaget och skönt det är. Livet koncentrerat, med starkare färger, skarpare motsatser, från allra högsta livslust och intensitet, de allra största fysiska och andliga prestationer, till plötslig död eller omåttligt lidande.

Av själva striden se nutida krigskorrespondenter föga. Högst en gång varannan månad föras de till fronten och då till en del av stridslinjen, där det för tillfället är lugnt. Utan att själv ha känt bajonettanfallets vilda entusiasm, den förfärliga overksamma väntan under fiendens eld, ångesten bland de bortglömda sårade på slagfältet, kan man nog aldrig fullt fatta, vad krig och strid vill säga.

Dagligen träffar man ju här män, som genomlevat allt detta, och det är av deras berättelser, man får söka bilda sig ett intryck av kriget. Men så många av dem, som haft de allra intensivaste upplevelserna, ha så liten förmåga att meddela sina intryck till andra. En ung affärsman, som varit med om hela reträtten, slaget vid Marne och därefter fem månaders skyttegravskrig i Flandern,

hade bara ett enda ord för att beskriva sina intryck: det var *besynnerligt* det hela. Jag förstår honom; alla de sista månadernas upplevelser lågo så långt utanför hans vanliga liv, det ordförråd, han förut begagnat dög inte längre, hade inga uttryck för det, han nu sett och känt.

Många vägra att tala allvarligt om sina upplevelser. De berätta om skämt och upptåg i skyttegravarna och bi-



»Det var så besynnerligt det hela».

vaken. Men kanske är det för att hålla tankarna borta från allt det hemska och förfärliga, de sett, att mer eller mindre medvetet dölja en sida av verkligheten både för sig själva och sina anhöriga.

Bland dem, som talat uppriktigast och haft sina intryck klarast av dem, jag träffat, var den amerikanske skådespelsförfattaren Dunning. Jag har känt honom i

många år, och då jag kom tillbaka till Paris nu under kriget, fick jag höra, att han var vid fronten som chaufför vid amerikanska ambulansen. Det förvånade mig inte. Dunning har alltid varit en »daredevil», en våghals, som ramlat ur det ena äventyret i det andra, och alltid klarat sig ur de krångligaste situationer tack vare sin kallblodighet och fyndighet.

Härom dagen mötte jag honom på stamkaféet i Montparnasse, civilklädd. Man sag genast, att han nyss lagt av sig uniformen — de som levat länge i fältuniform ha svårt att bära civila kläder med elegans de första dagarna, de ha fått en helt annan stil pa kropp och rörelser.

»Hallå, Dunning», säger jag, »sa du har lagt bort khakin? Skall du inte ut mer?»

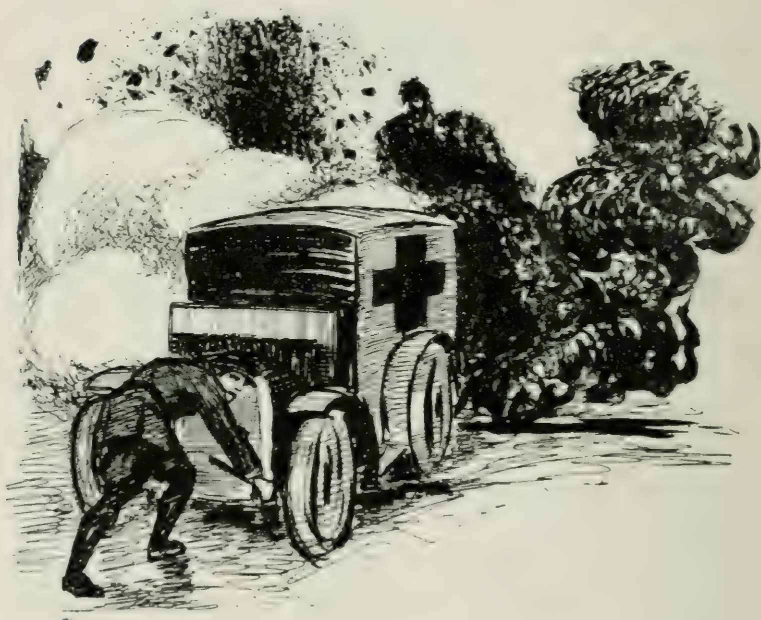
»Nej tack, inte mer krig för mig, om jag får be. Jag har fått allt, vad jag behöver av den sorten för de närmaste trettio åren.»

Det var inte svårt att få honom att berätta om de månader, han tillbragt vid fronten.

»Ambulansen låg bakom en liten stad, tämligen väl skyddad av en brant klippa. På ena sidan låg den sönderskjutna staden med ruiner och blodfläckade väggar, på den andra en väldig trädgård med tusentals rosenbuskar i allra härligaste blom. Allt emellanåt fick en ambulansautomobil rycka ut för att plocka upp resterna av några civila, som råkat vara för nära, då en granat exploderat i staden. De åkturerna äro inte alldeles ofarliga.»

»En gång till exempel», berättade Dunning, »jag kom körande genom stan, fick jag höra, hur de började vissla och tjuta i luften igen och så explosionerna. I början var det shrapnels, och dem bryr man sig just inte mycket om, där är en stor vinkel, som är säker. Men se'n kom granaterna, och de äro värre. Om man står stilla, så hör man

dem en sekund, innan de slar ner, och pa den sekunden hinner man springa femtio fot därifran. Jag är säker pa, att jag slog världsrekordet pa hundra meter flere ganger därute, fastän där aldrig fanns nagon, som tog tid. Men i automobilen hör man dem ju inte sa bra, och da man sitter vid ratten kan man inte precis stirra i vädret efter



dem hela tiden. Just som jag kom och skulle runda hörnet, fick jag se hur tva käringar och en gubbe slängde sig handlöst ner i en källare. Nu Dunning! tänkte jag. Runt hörnet på tva hjul utan att sakta farten. Och da — krack! — stopp i tändningen, och där stod ladan, stilla som en avlagd likvagn. Men den gangen var Dunning inte langsam att komma ur och sätta kärran i gang igen.»

»Rädd? Visst fan är man rädd emellanåt. Man är väl ingen odiot heller. Men farten hjälper. Risken att bli träffad är ju precis lika stor, då man kör fort, men man inbillar sig den är mindre. För resten har man inte tid att tänka på granater, när vagnen går så fort, att det tar allt ens arbete att hålla den på vägen. Ibland var det rätt nära ögat. En gång tog de bort ena stänkskärmen och förstörde ett par alldeles nya kängor för mig — satte en granatskärva i sulan. En annan gång rök en granat tvärs genom tältduken på ambulansvagnen, in på den ena sidan, ut på den andra, utan att krevera.»

»Då fransmännen skulle gå till anfall, fick vi order på förhand att hålla oss färdiga bakom linjerna, t. ex. kl. 5.15. En kvart i sex börjar artilleriet och skjuter i ett, nästan som en enda oavbruten smäll i tio minuter. Så med ens, stopp, inte ett skott. Ett par soldater går upp ur skyttegraven — tyskarna skjuta. Ner igen och telefonsignal till artilleriet. Tio minuters nytt helveteslarm. Det kan upprepas fem, sex gånger, innan infanteriet rusar över till den tyska graven. Se'n blir det arbete. Där ser ut som efter en jordbävning. Sandsäckar, jord, stenar, stumpar av kulsprutor och gevär, avslitna lemmar, blod, djupa hål i marken. De flesta av försvararna äro döda, men många bara levande begravda eller instängda i skyddsrummen. Dem får man krafsa fram, förbinda de sårade och skicka i väg dem. Under tiden arbetar infanteriet av alla krafter på att röja undan, bygga upp och vända skyttegraven med parapeten åt andra hållet. Det gäller att gno på, innan tyska artilleriet börjar. Ibland dröjer det några timmar, ibland kommer det nästan strax. Det är då, det går åt folk. I själva attacken är det inte många, som bli sårade, om den är ordentligt förberedd med artilleri. Men det är vid tyskarnas motanfall, som förlusterna kommer.»

»Vad de egentligen skall med gevär, kan jag inte begripa. Det är gammaldags vapen, som bara är i vägen i modernt krig. Vad som behövs är kulsprutor i skyttegravarna, handgranater, spjut, revolver och kanske kniv för soldaterna. Geväret är bara ett spjut, fast onödigt tungt. Den långa franska bajonetten är ett alldeles förfärligt vapen, ojämförligt bättre än den korta tyska i öppen mark. Otäcka sår ger den också, ofta är såröppningen så liten, att den sluter sig och de förblöder invärtes.»

Jag frågade Dunning, om han hade det intrycket, att fransmännen hade större tålamod och motståndskraft mot smärta.

»Det har jag just inte sett någon skillnad på, det kan komma på ett ut. Nästan alla, jag sett, har varit underbart tåliga. Tyskarna är så tappra, som män kan vara, och fransmännen är lika tappra, därför att det inte finns någon högre grad av tapperhet. Men den franske genomsnittssoldaten är intelligentare, har mera initiativ och är kvickare och snabbare, det är det, som gör, att han är bättre soldat.» Jag frågade: »Vad är det värsta, du sett i kriget?» — »Fy tusan, tala inte om det! Det var ett ställe, jag måste fara förbi nästan varje dag, där en häst hade blivit kastad upp i ett träd av en granatexplosion och liket satt kvar ännu, högt upp i en klyka mellan två grenar, halvätet av korpar, halvruttet, gräsligt. Och det fanns ingen möjlighet att få ner det. Jag svär, att automobilen skyggade var gång jag for förbi».

»Det värsta, du sett», är något, man ofta frågar soldaterna. Och nästan varenda en har *ett* minne, som bränt sig fast tydligare än allt annat och ständigt stiger upp igen.

En soldat, jag träffade på ett sjukhus, svarade på den frågan:

»Det var nog en gång i vintras. Framför skyttegraven låg en flod, där ingenjörtrupperna sprängt en bro, så att bara litet av stolparna stod kvar. Kring de pelarna forsade vattnet och virvlade, för strömmen gick stark i synnerhet vid översvämning. Ner för floden kom drivande rader av tyska lik. Och då de kom fram i virveln vid bropelaren, kan du tänka dig, vad som hände? De reste sig rakt upp, så långa de var, alldeles som om de varit levande. Reste sig upp, där mitt i floden. På dagen gick det väl an, men på natten! Fastän vi visste, vad det var, kunde vi knappast tro det.»

»Sådant glömmer man inte så lätt.»

För någon tid sedan träffade jag den kanadensiske skalden Robert Service, som just var hemma på en veckas permission. Också han kör nämligen en ambulansbil ute vid franska fronten. (Den engelska pressen har döpt Service till »Kanadas Kipling». Han har skrivit förträffliga dikter och romaner om livet i guldgrävarlägren vid Yukan).

Vi gjorde de vanliga frågorna — en engelsk journalist, Mr Bruce var med oss. »Vad tycker Ni om kriget så där på nära håll?» —

»Fråga en karl, vad han tycker om helvetet! svarade han. Fast naturligtvis, i fältlivet finns det mycket, som är stiligt. Men själva kriget, slakteriet — that's hell. Man vänjer sig naturligtvis, och man tänker inte i onödan. Men strax i början var det en dag, då, jag försäkrar Er, det inte var långt ifrån, att jag hade smitit ifrån det hela.»

»Berätta!»

»Sådant är inte mycket att berätta. Det låter just ingenting, då man talar om det. Och hur många starka

ord, man än söker beskriva det med, kan man ändå inte ge en föreställning om, hur helvetiskt det är.»

»Den dagen, jag menar, var det en attack. Vid fyratiden på morgonen fick vi ge oss i väg från vår station. Beckmörkt var det, och inte tal om lyktor. Vi fick inte så mycket som tända en cigarrett. Till råga på allt hade de satt mig att köra en Fordbil. De äro nog mycket bra, men jag är ju ingen vidare styv chaufför, jag hade lärt mig på en Daimler och begrep inte ett dugg av en Ford. Jag fick aldrig tid att bli rädd för granaterna, som susade över och slog ner i närheten av vägen emellanåt, för jag var så förbaskat rädd, att bileländet skulle stoppa, rätt som det var, och jag inte skulle kunna sätta den i gång igen. Och jag var alldeles säker på, att det skulle hända, då jag hade den full av sårade, som skulle ligga och dö under tiden, medan jag jobbade med att sätta vagnen i gång. Jag hade kört vägen en gång förut, så jag hittade något så när, också i mörker. Men man visste ju aldrig, var vägen kunde vara bortskjuten av en granat, så man skulle ramla ner i ett tolv fots hål. Det är för resten därför, de använder Fordbiler, för de äro så lätta, att det inte behövs så mycket folk till att fiska upp dem ur ett hål igen. Men för de sårade är ju sådana där fall inte alltid så hälsosamma.»

»I alla fall, jag kom ut till förbandsplatsen, strax bakom eldlinjen. Där var helvetet självt, begriper ni, rena helvetet. Där satt och låg sårade; de kommo bärande med dem på bårar, lindrigt träffade kommo med svårt sårade kamrater på ryggen. De kommo krypande på knäna, hasande sig fram på magen. Där sprutade blod ur pulsådror, trängde tarmar fram genom söndertrasade uniformsrockar. Läkare och sjukskötare gingo omkring och lyste på dem med elektriska ficklampor, la' förband, tvättade sår, gav morfin. Där var stönanden och skrik och jämmer. Gamla

karlar lågo och stammade: »Mor, mor, mor! Mamma, mamma!» Det luktade blod i luften, man halkade på blod i gräset — det kan inte beskrivas!

»Jag vet inte om jag grät, eller om jag gick bakom vagnen och kastade upp. Hur det var, fick jag mina sårade inlastade, en lindrigare skadad bredvid mig på sätet, och i väg. Jag körde så försiktigt jag kunde, men för den minsta stöt kom det stönanden eller klagorop från vagnen. Hade det varit engelsmän, tror jag knappast, jag hade hållit ut. Jag var glad, då jag fick dem, som var så svårt sårade, att de voro avsvimmade och lågo tysta. På en gång ville man köra långsamt och varligt för att inte plåga dem med stötar och skakningar, och så fort som möjligt, för att få dem i tid till ambulansen, till ordentlig läkarevård och skötsel. Och så hela tiden ängslan att ramla ner i ett granathål. Överallt längs vägkanterna kommo stapplande och linkande de lindrigt sårade. De sutto och vilade på dikeskanten, hjälpte varann att sätta i ordning sina förband.»

»Jag gjorde väl en fyra eller fem turer. Det dagades, och den mest strålande morgonsol lyste på eländet. Ett par gånger stannade en fältpräst min bil för att ge sista smörjelsen åt en döende.»

»Golvet i bilen stod full av blod. Det läckte igenom, så vi lämnade ett blodspår efter oss på vägen.»

»Jag hade tagit med mig en frukostpaket i lådan under sätet. Då jag tog fram det och skulle äta, hade blodet sipprat igenom där också. Mina skinksmörgåsar voro genomdränkta med människoblod. Jag var förfärligt hungrig, men det var omöjligt att röra dem. Jag kastade bort dem, och en uthungrad fransk soldat kastade sig över dem och åt dem med glupsk aptit. Det var kulmen på den dagen.»

»Kommer du att skriva något?» frågade Bruce.

»My dear fellow. Det är sannerligen nog att uppleva något sådant! Det är för vidrigt och för verkligt, det kan inte göras konst av något sådant. Naturligtvis finns där vackra saker också, tålamod, uppoffring och allt sådant där, men det skyms bort av gräsligheten. Krigets vidrighet är det intryck, som dominerar allt. Kanske om några år, man skall ha glömt tillräckligt av det för att kunna skriva. Nu ligger det för nära.»

Vi talade om andra saker, Services ansikte, som varit stelt och spänt medan han talade om krigets gräsligheter, fick tillbaka sitt friska pojkleende igen.

Och medan de sutto och pratade om gemensamma vänner, satt jag och tänkte på Songs of a Sourdough. Det hårda manliga livet, de skildra, bland Yukons »sourdoughs» »surdegarna» (de gamla erfarna guldsökarna, som aldrig lämna ett läger utan att gömma en bit av degen från sista baket till jäst för nästa gång). Ett hårt liv bland hårda män i ett bistert klimat under Yukons lag:

»Sänd mig ej veka och dårar, sänd mig de starka och sunda.

Starka för stridens röda vrede, sunda att tåla mitt bistra famntag.»

Så lyder Yukons lag. Ett liv, där den har rätten, som kan försvara den; som fordrar uppbjudande av de yttersta krafterna, en kamp mot män och vilda djur och snö och storm över oändliga vidder.

Men hur mycket vackert har inte Service sett i det livet, så mycket manligt och starkt och stolt.

Men i kriget ser han endast vidrigheten, som skymmer bort allt annat.



XV.

De sårades Via Dolorosa.

Det är en sida av kriget, vi få se mycket av här i Paris, några mil från själva striden. Och den få vi se mer än nog av: det är kriget bakom fronten. Det är inte bara krigets skugga, det är mycket av dess hemskaste verkligheter, dess mest påtagliga resultater. Mödrars och hustrurs umbäranden, ångest och sorg, sjukas och sårades lidanden och plågor. Det är inte bara vid fronten, man finner hjältar. I stridens upphetsning och entusiasm sättes kanske inte de allra hårdaste proven på mod, uppoffring och tapperhet; de tysta hjältedåden av tålamod och självförsakelse, som utföras bakom fronten kräva ännu större egenskaper.

Anar Ni, vad de sårade ha att utstå? De ändlösa febernätternas ångest, det dagliga talamodet och självbehärskningen under plågorna, kampen för resignation över förlorade lemmar och en ödelagd framtid. Bland ambulansernas halva och trefjärdedels stympade människor får man tron på människorna tillbaka. Där skulle den mest blaserade lära sig beundra, den hardaste skulle känna heta tårar i sina ögon.

Jag har sett plåga och smärta upp till yttersta gränsen för mänskligt lidande hos män, som varit utmattade och försvagade av umbäranden och ansträngningar, vars nerver varit förstörda av kulors och granaters eviga helveteslarm i stridslinjen. Och ändå ha de burit det med sammanbitna tänder, utan en klagan. Och då hustrur och mödrar kommit för att besöka dem, är det de sårade, som haft kraft att skämta och trösta. Jag har sett dem på operationsbordet, för svaga att bedövas, men starka nog att hålla tillbaka klagan. Man har börjat tvivla på smärtans verklighet — tills någon av de vekare givit vika för plågorna och brustit ut i klagoskrik, som skurit som knivar genom hjärtat, ljud, som man aldrig glömmer, ty deras genljud komma igen som spöken i sömnlösa nätter.

Men det underbaraste av allt är människonaturens oförstörbara elasticitet, dess förmåga att resignera inför varje öde, den outsläckliga kärleken till livet.

En tröst finnes: hur svårt stympad en man än blivit, hittar han alltid en ännu värre tilltygad att jämföra sig med. En underlig yttring av människans benägenhet att skatta sitt eget högre än grannens hörde jag en dag: en armlös och en benlös tvistade om, vems lyte, som var lindrigast. Den armlöse ville inte för sitt liv uppge förmågan att röra sig fritt i rummet, och han var säker på, att han skulle kunna lära sig att använda fötterna nästan lika bra som händer.

Den benlöse var stolt över att ha kvar sin yrkesskicklighet och allt fortfarande kunna försörja sin familj. Ingen skulle ha velat byta med den andre, vardera hade satt sig in i sitt eget öde, anpassat sig efter det, den andres var främmande och förskräckligt.



Jag har hört många sårade berätta sin historia. Hur fantastisk och heroisk den många gånger kan förefalla för oss civilister — för dem själva är den det enklaste och banalaste, man kan tänka sig. Då man säger ett ord av beundran eller förvåning, får man till svar: »Äsch, det var väl ingenting. Det skulle vem som helst ha gjort.»

Sergeant Marius C. t. ex. vid ..:onde territorialregementet talar om sin historia från dynerna i Belgien ungefär som man dagen efter berättar nattens äventyr på Montmartre.

»Den tionde var vi omringade. Men vi låg bra och kom åt att skjuta en mängd »boches». Jag hann bränna av sexton paket patroner, innan jag fick mitt. Just som jag vände mig om för att ta kaptenens kikare, fick jag en kula, som gick in i nacken och ut genom ögat, och föll, förstås. Blodet rann genom näsa, öron och mun. En av pojkarna förband mig, och då jag kom till sans, ville två av dem bära mig tillbaka till ambulansen. Men det tyckte jag var onödigt, de behövdes bättre, där de var. Så gick jag ensam, så långt jag kunde. Men jag var rätt svag, sa jag föll. Se'n gick jag på knäna och slutligen på alla fyra. Men det värsta var, att jag var så yr i skallen, att jag gick åt fel håll, rakt emot tyskarna. Rätt som det var kom de emot mig. Där var inget annat att göra, än att ligga ner och spela 'makabé' (= lik). De gick förbi och gav mig en spark i revbenen. Se'n låg jag stilla till det blev mörkt. Kröp omkring en stund och försökte orientera mig i skymningen, se'n somnade jag.»

»På morgonen, då jag vaknade, var tyskarna installerade i våra skyttegravar och över och omkring mig ven det av franska kulor och granater från våra 75:or. Ingenting annat att göra, än att gräva ner mig och vänta till kvällen. Då jag försökte leta mig hem nästa natt, hade jag inte bättre tur. Jag ramlade rakt i famnen på en tysk gevärspost: »Halt! Wer da?» Pang, pang! Två skott. Dess bättre blev jag inte träffad. Nästa morgon fick jag gräva ner mig igen. På natten kröp jag ner till sjön. Hörde tyskarna i deras skyttegravar och gick ut i vattnet, för att de inte skulle se mig, kom fram till stranden av Yser,

fortfarande några meter från tyskarna, klädde av mig och sam över floden. Där hittade jag äntligen franska vaktposter, blev tagen till ambulansen och skött ordentligt. Men det bästa var, att jag hade sett tyskarna på så pass nära håll, att jag kunde ge översten en hel del nyttiga upplysningar om, var de låg, och var deras batteri var. Det var rätt spännande så länge det varade, men så särskilt märkvärdigt var det ju inte. Vem som helst skulle ha gjort detsamma!»

Fyra dagar utan att äta och dricka och med ett utskjutet öga! Napoleons soldater voro män av järn och stål, och deras avkomma tycks inte ha degenererat.

* *

*

Stationerna i de sårades Via dolorosa äro i allmänhet desamma.

De, som inte blivit värre sårade, än att de kunna gå eller krypa själva, ta sig fram på egen hand till första förbandsplatsen, en provisorisk station på en något så när skyddad plats så nära bakom stridslinjen som möjligt. De svårare sårade plockas upp av sjukbärarna — då det finns någon som helst möjlighet att göra det. Men det är ett av de allra hemskaste dragen av detta väldiga *slag*, som nu varat i elva månader, att det aldrig har några pauser. Aldrig en timmes andrum för att samla upp de sårade och begrava de fallna. I de allra flesta fall måste sjukbärarna (les brancardiers) arbeta under fientlig eld. Fastän noncombattanter löpa de ofta större risk än krigarna. Många av de mest storartade handlingarna av självuppoffring och tapperhet ha säkert utförts av dessa tysta och anspråkslösa hjältar med röda korset på armbindan. Man finner dem ständigt nämnda i de två publikationer, som ge detaljerna

i krigets historia, förlustlistorna och generalorderna. Man ser med förvåning och på många håll kanske litet motvillig beundran, att så många av dem äro präster. De franska prästerna, katoliker som protestanter, göra värnplikt. Man finner dem med halvt igenvuxen tonsur som soldater i ledet; många ha under kriget avancerat till officerare och underofficerare. De döda sina fiender och bedja för deras själar, och på mellanstunderna läsa de sitt breviarium. Men



i sjukvården ha de funnit ett lämpligare arbetsfält för den kristliga människokärleken.

Vid förbandsplatsen utföras sådana operationer, som inte tala det allra minsta uppskov. De, som kunna transporteras, lastas i automobiler eller kärror och köras till ett större etappsjukhus eller till ett väntande sanitetståg.

På sanitetståget finnas bäddar för de svårt sårade, de andra få sitta i vanliga personvagnar. Sköterskor gå omkring och dela ut buljong och choklad, tvätta sår och för-

binda. Läkarna göra en snabb diagnos. En och annan operation måste göras i tagets operationssal. Serum mot stelkramp injiceras. Morfinsprutan lindrar de värsta plågorna.

Vid första stationen är evakuationssjukhuset. De, som inte tåla vidare transport bäras ut och få stanna några timmar eller dagar — eller begravas här. Andra, som vilat ut och fått litet krafter eller undergått en räddande operation, ta deras platser. Tåget går vidare, till sjukhusen i Paris, i Bretagne eller i Provence, allt eftersom det finns plats.

XVI.

Tyskar, som komma till Paris.

Juni 1915.

»Vem söker ni?» frågade vaktbefälhavaren vid ingången till Val de Grâce, det största militärsjukhuset i Paris. »Chefen», svarade jag. Det skall man alltid säga, då man vill komma in någonstans lätt och behändigt.

Val de Grâce är en gammal vacker byggnad. I fredstid betydde namnet för de flesta parisare endast kyrkan, vars runda kupol synes över hela Paris. Nu är det sjukhuset bredvid kyrkan, man tänker på, då det talas om Val de Grâce. Många ha vänner och släktingar bland de 1500 sårade, som vårdas där.

Jag gick igenom ett par portar, över borggårdar mellan sjukhusets palatslika gamla barockflyglar. Överallt uniformerade figurer, linkande på käppar eller kryckor eller med huvudet inlindat i bandager. Blonda alpjägare, små satta bretagnare med breda kindknotor, svartlockiga provençaler och mörkhyade turcos och goumiers från Algeriet och Marocko. Vilken blandning av folk och stammar, en koncentrerad raskarta över det franska väldet. Prover på alla de olika elementen i republikens här, utvalda och hitskickade på slump av tyska gevärskulor och granatskärvor.

Jag gick vidare genom den brokiga hopen och kom till en stor trädgård eller park, som närmast påminde mig om de öppna planerna i Karlsborgs fästning. På sandplanen närmast byggnaden såg jag en stor folksamling. Jag trodde först ett ögonblick, att det var något slags kyrkparad mitt i veckan — idel uniformer, en glimt av mässingsintrumenten från en militär musikkår, rader av stolar med officerare, läkare, sjuksköterskor, bänkar med sårade soldater, täta led med stående runt omkring. I mitten en estrad, där något försiggick. Då jag kom närmare, blev jag snart tagen ur min villfarelse. En dånande skrattsalva rullade genom hela folkmassan, och genom en glugg mellan fezprydda huvuden såg jag en bit av estraden, där pajas och Pelle Jöns gåvo varann örfilar och satte sig på slutstycket med dunder och brak eller prövade andra lika enkla och klassiska skämt för att glädja publiken.

Som en välvillig natur placerat mitt huvud rätt högt upp i luften, hade jag en förträfflig utsikt över mängden av stående och sittande soldater. Den första iakttagelse, jag gjorde, var densamma, som jag sedan några veckor gjort på alla de sjukhus, jag besökt: så gränslöst många med sår i huvudet. Många hade ännu bandagerna på — Gudskelov! Men de, som voro så pass läkta, att de gingo utan förband, voro stundom svåra att se på utan att vända sig bort med avsky. Tandlösa fiskmunnar utan läppar, intryckta näsor, tomma ögonhålor — *hjältar utan ansikten.*

Bland publiken dessa tragiska människokarikatyrer, modellerade av fiendernas vapen och kirurgernas knivar, på scenen clownernas burleska vrångbilder — en brutalare motsättning får man leta efter.

Pelle Jöns och pajas rullade ut till slut, municipalgardets musikkår spelade ett par nummer, och publiken började skingra sig. Under tiden hade jag haft tillfälle att gissa mig

till, vem som var le médicin en chef, överläkaren. Läkarna voro lätta att skilja från officerarna på den röda sammetsranden på mössan, sedan var det bara att räkna galonerna. en, två, tre, fyra, fem: överstes rang, där ha vi mannen. Jag följde efter honom på lagom avstånd till hans mottagningsrum. Ordonnansen släppte in mig i ett stort, ljust rum med en väldig öppen spis och gamla vackra möbler. det såg ut som en diplomats arbetsrum på Mazarins tid. orört av tiden.

Överläkaren var en barsk gammal herre med vänliga ögon och humorn gömd i munvinkeln under mustaschen. Jag kom fram med min begäran. »Se de tyska sårade?» svarade han, »inte mig emot, men jag har ingen rätt att släppa er dit. Ni måste ha tillåtelse från generalen, platskommendanten i Paris.» Jag tog fram generalens skrivelse, som jag varit nog förtänksam att skaffa mig. Jag fick genast mitt laiser passer, och överläkaren sade: »Någon kritik är jag inte rädd för, fångarna har det bra — det finns t. o. m. folk, som säger, att de har det för bra. Nu kan ni själv se.»

Ordonnansen förde mig genom långa korridorer, uppför många trappor till en av de översta våningarna. Skyltvakten vid dörren lät oss passera, och ordonnansen överlämnade mig till läkaren, som var chef för den tyska avdelningen.

Under de timmar jag tillbragte där uppe, hann jag få ett ganska allsidigt intryck av mannen. Jag hade en halvtimmes samtal med honom och såg honom sedan både i sjuksalarna och vid operationsbordet. Han föreföll att vara en lugn, bestämd och human man, fullständigt fri från den brutalitet, som vanan att se lidande ibland framkallar hos kirurger. Hans tyska patienter voro för honom i första rummet lidande människor, som hans vetenskap och skick-

lighet kunde hjälpa. Men han tillät heller ingen onödig klemighet. Den, som hade krafter nog och kunde gå utan skada för sina sår, fick inte lov att låta bära sig. Det låg ju lika mycket i den sjukes eget intresse att så snart som möjligt öva upp sina krafter igen, som i läkarens att spara arbete för sin personal.

Medan jag satt och talade med doktorn i hans privata lilla rum, höllo sköterskorna och skjukvårdarna på att lägga om förband i rummet bredvid. Oavbrutet hördes patienternas skrik, ett obeskrivligt gutturalt skrik, omöjligt att återge med bokstäver. Kanske snarast som ett r rullat djupt, djupt ner i halsen. Ett par gånger har jag hört fransmännen skrika under operationen — de säga ah-ah-ah. Det är förfärligt att höra en mans skrik av smärta. Men det hör inte till etiketten i franska armén att ge ljud åt smärtan. Många gånger har jag sett fransmän med hopbitna tänder och bleka ansikten utan ett ljud uthärda de svåraste smärtor — ränsning och skrapning av knäsår o. d. Det hör till undantagen, när någon skriker. Det berodde säkert till stor del på det moraliska inflytandet av fångenskapen (och jag vill visst inte lägga det till grund för någon generalisering av de olika folkens förmåga att uthärda smärta), att jag under de korta timmar, jag tillbragte bland tyskarna, hörde mer jämmerskrik, än jag någonsin hört på någon av de franska ambulanser, jag besökt. Och det berodde visst inte på någon brutalitet eller vårdslöshet hos sjukvårdarna.

Doktorns iakttagelse var den, att tyskarna i allmänhet ha större *fysisk* motståndskraft, fransmännen mera *moralisk*. Tysken uthärdar mera lidande utan att förlora medvetandet, överlever svårare blessyrer, fransmannen behärskar bättre sin smärta.

Fastän det endast fanns »grand blessés», svårt sårade.

på avdelningen, hade dödsfallen varit mycket få — egentligen endast några stelkrampsfall, som kommit under behandling för sent. Disciplinen var utmärkt, t. o. m. bättre och fastare än på de franska avdelningarna av sjukhuset, tyskarna hade visat sin vanliga förmåga att underordna sig organisationen och även själva organisera. Bestraffningarna hade varit få, ett tiotal på hela tiden, och då lindrigare, en dag eller två på vatten och bröd hade i allmänhet varit nog för att lugna de uppstudsiga. Läkaren talade flytande tyska och på hans bord lågo ett par av Sudermanns dramer.

»Talar ni tyska?» frågade han mig till slut.

Det är en fråga, som man helst tänker sig för två gånger, innan man svarar på i dessa dagar. Men här behövde jag inte tveka.

»Jo, ganska bra», svarade jag.

»Gott», sade den välvillige doktorn, »då kan ni gå omkring, som ni vill, i salarna och språka med dem. De äro inte farliga.»

Lejontämjaren gav mig nyckeln till buren och släppte in mig till de vilda djuren. Men de voro varken vilda eller farliga. För några månader sedan kanske det inte hade varit så trevligt att möta dem i taggtrådsdjungeln, då plikttroheten och disciplinen drevo dem fram till mord och strid. Nu voro uniform och vapen tagna ifrån dem, klor och näbbar klippta, de stridslystna soldaterna hade blivit beskedliga och gemytliga borgare och bönder igen. De hade gjort sin plikt, kriget var slut för dem. Efter veckors och månaders spänning i kasernen i väntan på att få komma ut till fronten, efter skyttegravarnas umbäranden och lidanden, i kanonernas helvetesdån, granaternas tjut, kulsprutornas knarrande, gevärens pisksmällar och handgemängets yrsel hade äntligen lugnet och vilan kommit för uttröttade kroppar och uppslitna nerver.

Här var lugnt och stilla, välordnat och snyggt. Vita bäddar i långa rader i tre stora ljusa salar. Trots solskenet och det klara ljuset låg det en dyster stämning över salarna. Jag hörde mycket litet av den galghumor, som aldrig lämnar en fransk soldat, om så allt utom huvudet är amputerat. Men de fransmän, jag sett, ha varit bland landsmän, tagit emot besök av beundrande släktingar och vänner, haft hjälteglorian. Dessa voro ensamma, sårade och fångna i fiendeland, utan hjälteskimmer, utan vänner. Därför hade



den pessimism, som ligger på botten i allt germanskt och slaviskt lynne, fått ett starkt grepp i dem.

Salarna voro i allt lika dem, där de franska sårade ligga, patienterna buro samma sjukhusuniform, och ända var det omöjligt att ta miste, detta kunde inte vara annat än tyskar, inte en enda ibland dem kunde man ha tagit för fransman. Det är inte rasskillnad (med undantag av de rent slaviska typerna bland tyskarna). I Frankrike finns det åtskilliga miljoner germaner, och i Tyskland finns det

kelter liksom här. Nej, det är *stilen*, det är en annan kultur, som satt sin prägel på dessa. De ha vuxit upp i ett annat landskap, talat ett annat språk, tänkt andra tankar. Deras ansiktsuttryck äro helt olika, deras rörelser och gester tala ett annat språk, uttrycka andra känslor.



Adertonårig frivillig.

Jag gjorde en rundtur i salarna, innan jag valde mina offer. Här fanns folk från alla hörn i det tyska riket: schwabare, polacker, preussare, bajrare. Jag stannade vid en säng, där det låg en helt ung pojke, ett barn nästan. Ansiktet var runt och vekt, med ett sjukt barns trötta leende: men då jag frågade, hur det stod till, slog han undan

filtarna och visade sitt sönderskjutna ben, och jag såg, att hans kropp var stor och grov med väl utvecklade muskler.

»Kriegsfreiwilliger, från L.., aderton år», svarade han på mina frågor. Och han berättade sina upplevelser i kriget.

Vilka gräsligheter hade icke detta stackars barn fått uppleva. Jag såg nu, hur gammalt uttrycket var i hans



ögon, hur trött och bittert draget vid munnen. Kriget hade tagit hans ungdom, några veckor vid fronten hade gjort gymnasisten till en medelålders man. Hans historia var den allra vanligaste och banalaste i våra dagars verklighet, — för några år sedan skulle han läst den med förtjusning i en äventyrsbok.

»Jag var i prima, då kriget bröt ut. Jag var den star-

kaste i klassen. Far gick ut och bägge mina bröder, varför skulle inte jag följa med de andra männen?

Jag kände ingen lust att dra på munnen, då han räknade sig bland männen, han hade dyrt köpt rätten till namnet.

»Vår historielärare, som var nära femtio år», fortsatte han, »och sex av pojkarna i klassen blevo antagna på samma gång och kom på samma kompani. Historieläraren föll vid Soissons, och jag fick skriva och tala om det för hans hustru. Det var värre än att skriva krior. Han hade fått ett skott i underlivet och led förfärligt, innan han dog. Men det kunde jag ju inte skriva till henne. Jag skrev, att han fått ett skott i pannan, och dött med ens, det är den vackraste döden. Tycker ni, det var orätt att ljuga för henne?

Den nästa, jag pratade med, var en münchnare, som låg med ett gipsat ben.

»Granatskärva?» frågade jag.

»Handgranat,» svarade han.

»Det är ett sattyg, de där handgranaterna», sade jag.

»Visst inte, det blir bara småsmulor, som nätt och jämt går igenom kläderna och fastnar i skinnet. Se här!»

Han öppnade sin skjorta och visade en mängd små svarta skärvor och prickar i huden.

»Nå, men benet?»

»Det är en helt annan sak. Granateländet explodede bara ett par steg ifrån mig, så jag ramlade omkull i förskräckelsen och bröt benet. Men det kunde jag lika väl ha gjort på trapporna i Ratskeller i München, så för den skull behövde jag inte ha varit i krig.

I sängen bredvid låg en spenslig yngling med fint semitiskt ansikte. Han hade varit kontorist före kriget. Jag

frågade honom, vad han tyckte om livet i skyttegravarna och kriget, sett på nära håll.

Det vet jag inte ett dugg om. Jag for på torsdag från Magdeburg, på lördag kväll var jag i första linjens skyttegravar i Carency. Frampå natten var skyttegraven sönderskjuten, och jag låg under en sandsäck med en granatskärva i skinkan. På söndagsmorgonen rotade ambulansen fram mig, och på tisdag var jag här. Så jag var fort färdig med det hela. Allt, vad jag kan berätta om kriget är, att det var ett förfärligt oväsen och regnade ohyggligt. — Bror min önskade mig lycklig resa till Paris, då jag for hemifrån. Fort gick det åtminstone, om också inte så vidare lyckligt!»

Från ett hörn vid ett fönster såg jag ett par stora dystra ögon riktade på mig genom guldbågade glasögon. Trots det halvvuxna skägget och det stubbklippta håret, var det ett ganska fint ansikte med ett uttryck av oändlig trötthet. Mannen befanns vara en ingenjör från Sachsen, (om jag inte missminner mig).

»Ni, som är journalist, sade han, säg mig, är det inte snart slut på eländet? *På ena eller andra sättet*, bara det tar slut.»

— Jag kunde inte ge honom något hopp om en snar fred.

»Till julen åtminstone?» —

»Knappast, fast man kan ju aldrig veta.»

»Åh, Herre Gud! Är det inte meningslöst det hela? Här ligger jag, matt och trött och eländig, en god tredjedel av mitt blod har jag mistat. Hemma går hustru och barn och dra sig fram, Gud vet hur. Hon skriver, att de har det bra, men jag vet inte, vad jag törs tro. Och då jag en gång kommer hem, hur skall det då gå? Jag har alla lemmar i behåll, men känselnerverna är borta i högra ar-

men. Jag kan ta' och hålla saker, men jag känner dem inte. Hur skall jag kunna sköta mitt yrke? Jag är så trött, så trött, och led på allt, och jag kan inte låta bli att ligga och tänka på allt det där. Man har det ju bra här, äter bra, ligger bra, blir väl skött, men det är ovissheten, som plågar en. Om man visste en bestämd dag, när det skulle vara slut, om man kunde räkna: 90 dagar kvar, 89 dagar kvar o. s. v. — Och så känslan, att det är till ingen nytta, att



Landstormsman från Thüringen.

man ligger här och lider. Inte gagnar jag Tyskland med det? Ni kan inte sätta Er in i, hur det känns att vara fången, onyttig, oduglig — och därtill främling, så mycket främ-

ling som en människa kan vara, främling i fiendeland. Kan ni sätta Er in i, hur det känns?»

En av de konvalescenter, som gingo uppe och hjälpte till med skötseln av de andra, kom och frågade mig, om jag inte skulle vilja gå in i innersta salen och tala med en schleswigare, som så gärna ville träffa mig. Han behövde inte peka ut för mig, vilken det var, jag kunde inte ta miste, mannen såg så dansk ut som en människa kan göra. Han kunde mycket väl ha varit charkuterihandlare vid Fredriksborgsgade i Köpenhamn. Nu var han emellertid född på tyska sidan, en halvmil från gränsen.

Han gick uppe, utan käpp, men hade en svår enculose i ena foten. Danska, eller snarare jydska, talade han minst lika bra som tyska. En gemytlig själ, som tog livet lätt.

»Her er saa skrup kjedeligt, saa det var pænt De kom», var hans välkomsthälsning. I det hela taget var han rätt belåten.

»Om engelsmännen vinner», sade han, »så blir vi väl danskar igen. Och det kanske kan vara lika gott det. Och gammalfolket hemma blir nog belåtna. Men segrar Tyskland, så vill jag helst vara tysk. Man har ju ändå någon del i det!»

Jag frågade, hur det gått till, då han blev sårad.

»Det var inte något »særlig mærkelig», sade han. Så värst alldaglig föreföll mig i alla fall inte historien, inte ens nu för tiden.

»Där var våra skyttegravar», berättade han, och ritade på täcket, »och där var fransmännen, och ungefär mitt emellan var en järnvägsbank. Vi anföll med bajonett, och just innan vi kom fram till järnvägen, fick jag ett plommon genom bägge benen, högt uppe i ljumskarna, så jag snurrade runt och föll. I alla fall måtte jag ha dåsat av ett slag, för våra var tillbaka i sin skyttegrav och frans-

männen i sin, da jag tittade upp. Där låg jag och kände efter. Benen kunde jag ju inte röra, men jag kunde hasa mig fram på armarna. Men det var inte annat att göra än att ligga stilla och hålla ner huvudet, för annars sköt de från bägge håll. Hur det var, fick jag förbandet lagt om och ordnade en plats, där jag låg rätt bekvämt. Och så på sjätte dagen gick fransmännen fram, och då blev jag upplockad av ambulansen. Konstigare var det inte.»

»På *sjätte* dagen? Är ni galen människa! Att ni inte svalt ihjäl?»

»Jag hade litet bröd och en flaska konjak, och på nätterna hasade jag mig omkring och plockade till mig, vad som fanns i tornistrarna hos liken, som låg omkring. Jag fann torrskaffning och mer konjak, fast jag önskade, att jag haft litet vatten att spä' ut den med.»

»Ja, men ångesten? Var ni inte rädd att få ligga där tills ni svalt ihjäl?»

»Åh, jag tänkte, det skulle väl klara sig på något sätt. Och så sov jag för det mesta. Men det blev litet långtråkigt till slut, och likena började dofta så smått också. I synnerhet sedan tobaken tog slut, blev det litet besvärligt.»

Apropå tobak, så talade han om, att det nu var tre månader, sedan han smakat ett bloss. Jag förstod vinken, och drog fram några paketer cigaretter, som jag tagit med för ändamålet. Jag har sällan sett en människa så lycklig. Om jag vore rik, skulle jag ge ett par miljoner till tobak åt fångarna i de olika länderna.

Ett besök av en civil, som icke var fransman och som talade tyska, var naturligtvis en liten omväxling i enformigheten, och jag mottogs med allra största intresse. Då jag stod och talade med en grupp av dem, fick jag höra en försiktig viskning i mitt öra: »Aber Sie sind ja ein Deutscher?» Tydligen en, som inbillade sig, att jag

var en ovanligt fräck och listig spion, som lurat sig in för att befria dem alla. Så under sadana omständigheter blev jag icke uteslutande smickrad över komplimangen åt mitt tyska uttal.

Doktorn skickade bud, att han hade nagot intressant att visa mig. I operationsrummet fann jag honom sysselsatt med några nyanlända sarade, för ett ögonblick sedan komna direkt från fronten. Blodiga skjortor klipptes bort, förband togs försiktigt av. En hade en granatskärva i lungan, fullt av små skärvor i huden runt omkring. På det lilla, djupa såret bildades och brusto jämt nya luftbubblor, i synnerhet då han hostade. Alla operationsborden voro fulla samtidigt. Ett par av de sarade beto samman tänderna och tego, somliga klagade sakta och undertryckt. Mannen med lungskottet var stor, kraftig och vacker. Han hade dessutom ett sår i benet. Det var svårt att se en sadan vacker människomaskin förstörd, oduglig. Gudskelov, tänkte jag, att jag själv ännu inte varit tvungen att förstöra och såra människor. De här sakerna skulle inte vara roliga att se på, om man visste, att man kanske gjort det själv.

Tre sjukvårdare utförde en synnerligen smärtsam operation pa en liten man, vars huvud var ett enda vitt bandage, där blott ett bistert brunt öga tittade fram. De drogo av honom ett par stövlar, som suttit på hans fötter i sex veckor. Lädret klipptes upp, men både det och själva sulorna klibbade fast som gjutna vid foten, strumpresten och ett lager av stelnat blod, som flutit från skavsåren. Det var ingen vacker syn, då den slutligen kom, den foten. Lukten tiga vi om.

XVII.

Kulornas offer.

Juni 1915.

Paris ligger tio mil bakom fronten. Men man skulle kunna gå här på gatorna i dagar utan att tänka på, att landet förde krig, om det inte vore för de sårade. Dem möter man lite varstans. Somliga av dem äro sådana, som man nästan avundas: leende officerare eller meniga med en arm i band eller en liten stelhet i ett ben sitta på kaféerna och skämta och skratta eller promenera gatan fram med hustrun eller fästmön under armen. De ha mycket av krigsäran, men litet av krigets lidande.

Men emellanat möter man dem, som blivit så förfärligt tilltygade, att man måste vika in på en sidogata eller vända bort blicken, då man passerar dem, för att de inte skola märka, vilket hemskt intryck de göra på andra människor. Man borde ha hunnit vänja sig vid stympade, så många, som man dagligen ser. De benlösa och enarmade tänker man inte längre så mycket på, men det är en ny chock för var gång, man ser en armlös kropp komma vandrande med tomma hängande ärmar. Bredvid går en sjuksköterska eller en kamrat, och emellanat stanna de bägge för att stoppa och tända den armlöses pipa eller snyta hans näsa.



Häromdagen såg jag en enarmad komma in på en restaurant. Han såg sig om och upptäckte en olycksbroder vid ett bord, gick fram och frågade, om han fick slå sig ner hos honom, så de kunde hjälpas åt och bli »nästan en hel karl tillsammans». Båda voro ute för första gången på egen hand. Bryta brödet gick bra, då man hjälptes åt, och soppan gav heller inga svårigheter. Men sedan började en lång, halvhög överläggning om kaninen. Kaninstek är ju gott, men skulle man gå i land med att skära den snyggt och anständigt med blott en arm på var sida om bordet? Ett stycke ifrån satt ett sällskap damer och herrar. Två av damerna sågo varann i ögonen en sekund, och utan ett ord reste de sig upp och gingo fram till de enarmades bord och bjödo dem sin hjälp, med tårarna tillrande ur ögonvrån och leende på läpparna.

Parisbefolkningen är full av omtanke för sina sårade »poilus». Gång på gång ser man eleganta damer lämna sin plats i spårvagnen åt en enbent eller bandagerad soldat. Ofta har jag sett män av olika klasser, kanske mest arbetare, blotta sitt huvud för att visa sin tacksamhet för dem, som offrat lem och blod för Frankrike. Butiksägarna ha särskilda pris för de sårade, ofta långt under inköpspriset. En liten husar med bandage om pannan, som jag slog mig i språk med häromdagen, berättade:

»Morsan frag'te, om jag ville gå ner på torget för'na, och det tyckte jag, jag kunde välan göra, så jag stega ner och gav mig till å köpa fisk. Två sjötungor köpte jag, å så frag'te handlaren, om jag inte ville ha ett par kronärtskockor och litet rädisor, och det tog jag. Se'n ga' han mej ett paket cigarretter på köpet, å när jag skulle betala, sa' han: 'det blir tjugofem centimer, det hela!' Har inte parisarna blitt blixtgalna, så vill jag bli en fördömd infanterist!»

Det hemskaste intrycket göra »les défigurés», de som fått ansiktena sönderskjutna och vanställda. Så länge de bära bandage går det väl an, men nu möter man allt fler med läkta sår, men förfärligt vanställda. De äro förhållandevis många, ty huvudet är ju den mest utsatta kroppsdelen i skyttegravskriget. Somliga ha förfärliga ärr i kinder och läppar, men ännu värre är, när näsan fattas, eller



På somliga ser man knappast ens spår av de gräsliga såren.

när den stupar rakt ner i den tandlösa munnen och tar den bortskjutna överläppens plats, eller då munnen på den ena sidan blivit utdragen till en evigt tragisk skrattmin.

Det är levande reproduktioner av Goyas hemskaste karikatyrer, som gå omkring som ständiga stumma påminnelser om krigets ryslighet. Är detta något nytt och säreget för det moderna kriget? De napoleonska hjältarna

voro ärriga, men inte vidrigt vanställda. Eller har litteraturen av skönhetsskäl förtegat det?

De värsta ser man naturligtvis inte på gatan, fastän de där förefalla hemskare, då man ser dem oväntat och omgivna av vanliga människor.

Häromdagen kom jag i en utomordentligt pinsam situation. Jag satt utanför ett kafé vid boulevarden, då det plötsligt kom fram emot mig en stor, kraftig infanterisergeant *utan ansikte*, eller snarare med en oformlig massa i stället för ansikte. En stor, förfärlig, sned och tandlös fiskmun, en liten kulle med två gapande näsborrar, en tom ögonhåla som på en dödskalle. Det enda levande och mänskliga var ett livligt brunt öga under en fattig rest av ett ögonbryn. Han kom emot mig med bägge händerna framsträckta:

»Tjänare, tjänare gamle gosse, så du är i stan igen? Hur står det till med dig?»

Det var ingen möjlighet att känna igen denna hesa, suddiga röst. Och på samma gång förstod jag, att det måste vara en av mina gamla vänner, och att han glömt sitt vanställda yttre eller kanske inte visste, hur mycket förändrad han var. Jag måste låtsa, som om jag kände igen honom.

»Nej, se, tjänare på dej», sa' jag, »så du är hemma och vilar dig.»

Han satt ner vid mitt bord och sög i sig en Picon genom ett rör, som han tog upp ur fickan, och hela tiden pratade han, som hade vi skilts i går. Jag räknade ut, att han måste vara en av mina gamla kamrater från målarskolan, men det var mig fullkomligt omöjligt att avgöra vilken — jag hade ju bara kroppslängden och det bruna ögat att gå efter. Vi talade om gamla tider på Académie Julien, om gamla kamrater, men var gång jag nämnde en »Minns du den . . . .» så var jag rädd att få svaret: »Det

är ju jag!» Jag försökte tala om dem, jag mindes som små och blonda. Hela tiden maste jag se honom i ansiktet och skratta åt hans skämt, medan ögonen brände att få släppa fram en tår, som jag med all makt höll tillbaka. Till slut gick han. Men han lovade att komma hem till mig en dag. Nu ligger jag vaken om nätterna och grubblar över, vem han är — vem han *var* före kriget.

Men vad man ser på gatan är ändå intet mot vad som finns på ambulanserna. Jag har gått omkring på många sjukhus och sett många hemska sår och oändligt mycket hjältemod, manlig resignation och tålamod.

Ibland har jag gått igenom strax före ronden, då alla bandage varit avtagna, alla sar blottade. Där ligger en med blott hälarna kvar av fötterna. Han är nöjd och belåten, han kan få konstgjorda fötter och gå utan kryckor och käppar. En man med amputerat ben ligger och betraktar stumpändan och ärret med en liten fickspegel, lugnt och intresserat. Det är amputerat ovanför knäet, han får alltid gå på träben.

»Ett ben mer eller mindre betyder egentligen inte *så* förbaskat mycket för mig. Jag är visserligen bara en trekvarts soldat, men jag kan gott duga till en hel kontorist. Det enda, som retar mig är, att jag måste sälja min velociped. Ja, värre är det ju, att jag inte får vara med att köra les boches över Rhen. Men man har gjort så gott man kan.»

Det finns ingen gräns för människans förmåga att resignera. Där ligger en man — nej, en torso, en bål, utan armar och ben. Han röker sin pipa och är nöjd och glad. Han blinkar at sköterskan att ta pipan ur munnen på honom och börjar prata:

»Herre Gud, man har tur eller otur, drar ett högt

nummer eller ett lagt. Mitt var lagt, men värre kunde det ha varit. De skar av allt, som stack ut från kroppen, utom



Tiraljör från Algier.

huvu't, och det är ändå nästan det viktigaste. Ha-ha! Men jag tycker det är synd om alla de stackrarna, som

ser ut värre än jag vet inte vad i ansiktet och har munnen förstörd till på köpet, så de varken kan smaka eller prata. Det är ju sant, att jag aldrig kan göra nå'n nytta, men folk är ju så snälla mot mig.»

En fråga, som ofta kommer igen, är denna: »Det här går väl an, och alltid skall man väl kunna tjäna sitt bröd på något sätt, men vad skall flickorna säga? De kommer väl inte att se åt oss en gång, när vi kommer ut igen.»

Den frågan är svårast att svara på, då det är någon av dem, som fått ansiktet vanställt, som gör den. Lättare är det med de stympade, till dem kan man alltid säga: »Pense-tu, mon vieux! Flickorna i Frankrike vill inte se åt andra än sårade nu för tiden — ingen utsikt för civila karlar med alla fyra tassar i behåll!»

Och det är något sant i det: de stympade soldaterna finna överallt stöd och hjälp av mjuka kvinnoarmar, då de ge sig ut i världen igen, och för dem ha kvinnorna sina mildaste leenden och vackraste blickar.

Också för de vanställda finns det tröst. Den moderna kirurgien gör underverk. Som skickliga skulptörer modellera läkarna om näsor och kinder, flytta över skinn från armar och ben till förbrända ansikten. De flesta av »les défigurés» ha en hel serie av fotografier att visa:

»Se, så jag såg ut där — och då — och på den, va? Jag är allt bra mycket snyggare nu? Och doktorn har lovat mig en ny näsa. Jag tror jag ska ta en romersk, va? Skulle inte det klä' mig?»

Jag har själv sett många ståtliga bevis på mod och självbehärskning inför plågorna. Häromdagen hörde jag om en, som var för svag att bedövas. Han bad en sköterska hålla en spegel, så att han själv kunde se operationen. Jag har hört om folk, som fått en arm halvt avsliten av en granat och skurit av de fasthängande senorna med

en sabel eller en pennkniv. Den, som påstår att franska folket är degenererat och vekligt, borde taga en promenad kring några av ambulanserna. Där skulle han snart ändra mening.

TYPER OCH INTERIÖRER.



XVIII.

Blomsterhandlaren.

Maj 1915.

Jag hade varit borta från Paris under krigets första månader och kom tillbaka, just som våren började kännas. Det är en underbar tid. Man börjar sitta utanför kaféerna på trottoaren och sola sig vid kaffet efter déjeuner eller se den blåvioletta eller grönskiftande skymningen vid apéritiftiden, den »gröna timmen», som det hette förr, för länge, länge sedan, före kriget, då man vid den tiden på dagen såg tillvaron genom det underliga gulgröna giftglaset, då absinten svepte in förnimmelserna i en lätt, behaglig dimma, mjuk som bomull, full av tröst och hopp och goda tankar. Men absinten var den förste, som föll i kriget.

Många av dess yngre och oskyldigare bröder leva dock kvar och ge gott sällskap i skymningsstunden på boulevarden: en tungt flytande, blodbrun Amér Picon, en gyllne Raphaël eller en blyg liten Dubonnet. Här sitter man igen och ser livet flyta förbi på Boulevard Montparnasse, stråkvägen i konstnärskvarteret. Samma liv och samma gatutyper, ingen förändring. Men många minuter i sträck hinner man inte tvivla på krigets verklighet, då man sitter på en Pariserboulevard: så kommer en sårad, »en halv soldat», som de kalla sig själva, en bål med en arm och ett par trästumpar till ben, eller en »tre kvarts soldat», som bara saknar en arm eller ett ben. »Hjältar för ett år, invalider för livet» kan man aldrig låta bli att tänka, då man ser dem. — Men funnes icke de sårade och passerade inte då och då en ambulansvagn eller en ordonnansbil, skulle man ha svårt att se någon förändring i kvarteret.

Gatuarbetarna hålla på att riva upp körbanan här och där som alltid på sommaren: samma typer skymta förbi, som man sett i åratal i kvarteret. Där springer den vindögde kyparen Félix i sin outtröttliga spårvagnshästtrav med ena ögat fäst på sina egna plattfötter och det andra på de rosiga aftonskyarna — en billig bild av mänskligheten. I hörnet står den gamle tidningsförsäljaren och ropar ut »La Presse», kanske litet hesare och litet fullare, än han brukade vara i fjol. Samma frukt- och grönsaksköringar träta med samma poliskonstaplar om platsen för kärrorna i gathörnet.

Men har man sett, där kommer ju själva kvarterets d'Artagnan, gascognaren, med sina blomsterkorgar! Många år har jag sett honom nu, alltid densamme, eld och stål i blicken, snabb i gesten och i tungan, alltid litet full, men sällan mycket. Han kastar ifrån sig sina korgar, tar famnen full av blommor och störtar sig in bland borden, som

vore de ståltrådsstängslen framför en tysk skyttegrav. Som en erövrare med mustaschen borstig i vädret faller han över sina kunder. Varenda en känner han sedan många år och vet, hur han skall ta dem. Säga pris och sälja som vanligt folk faller honom aldrig in. Han vet bättre sätt än så. »Se här min prins», säger han, »får jag lov att skänka en blomma till Er sköna? En annan gång kanske Ni gör mig en liten tjänst!» Men »prinsen», som kanske är en liten målare från Värnamo eller en tidningsskrivare från Nowgorod Veliki, föredrar att bli kvitt sin tacksamhetsskuld till den vänlige lazaronen med detsamma och kastar till honom en slant, som rikligen betalar blomman. Det är inte bara parisercamelot'ens vanliga fräckhet, det är en frihet och säkerhet i hans sätt, som måste imponera.

Det händer ibland, att någon av hans gamla kunder ger honom ett glas öl och låter honom berätta om sina bragder som främlingslegionär och som sjöman, då han var ung och varenda muskel i hans kropp var stål, så hårt, att han lät flickorna i Lissabon stöta dolkar mot hans arm och hans ben, så att klingorna brusto mot köttet. — Ingen kypare i Montparnasse törs köra bort honom från en kaféterass, ty han har ännu inte helt glömt bort en del vänliga tilltalsord, som han lärde i främlingslegionen. Allt är inte begripligt för den, som inte varit i Afrika, men resten är nog för att få en gammal gråhårig och förhärdad kypare att slå förklädet för ansiktet och springa och gömma sig bakom kassan.

Första gången han fick syn på mig, sedan jag kommit tillbaka, kastade han sina korgar handlöst på trottoaren. och kom störtande i bajonettanfall med en kolossal syréngren, som han med väldiga gester överräckte till min dam. Men för en gångs skull var det omöjligt att få honom att

ta emot några silvermynt som »gengåva». — »Oh, non, mon baron, aldrig i livet, en gammal kund. Nej, min prins, det är för nöjet att se Er igen!» Alltså fanns det intet annat att göra, än att fråga, vad han ville dricka. Den förskräckte Felix morrade invärtes, över den lurviga och orakade camelot'en, som skämde hans fina terass, men han aktade sig väl för att reta den gamle legionären.

»Eh bien, mon brave», sade jag, »varför är inte en gammal legionär som Ni ute och smäller tyskarna på skallen vid det här laget?» — Han for upp som ett skott.

»Jag? jag? Har inte jag varit ute? För fjorton dar se'n kom jag ut från sjukhuset. Se här! Tvärs genom lungan har jag fått det. Paff in och paff ut på andra sidan. Jag kan hosta blod, när jag vill, om Ni inte tror mig.» Vi skyndade oss att tro utan vidare bevis.

Sedan kom äventyren. Alla kommunikéernas ortnamn från Flandern, Champagne och Elsass surrade om i hans berättelser. Tyskarna flydde som loppor eller myllrade som kackerlackor — legionärernas bildspråk är ganska åskådligt, fastän kanske inte fullt salongsmässigt.

Åtta fronter hade han varit med på — sårad — på sjukhus — ut igen — sårad — ideligen.

»Men för tusan, man är människa, man slåss för man är soldat, men man är människa. Som en gång, jag kom med en kamrat till en krog, där det satt tre tyskar och drack. Vi på dom som en blixt med bajonetten fram. »Kamerad, Kamerad!» skrek dom och räckte upp händerna förstås. 'Ska vi skjuta di svinen?' sa min kamrat. 'Nej', tyckte jag. 'Har du en mor?' sa jag till den förste av tyskarna. — 'Ja', sa han. 'Stick av då' sa jag, och han sprang, och samma med den andre. 'Mor har jag inte', sa den tredje, 'men jag har hustru och tre barn'. 'Spring',

sa jag, och så gav han mig sin pipa med silverbeslag, och den har jag ännu, fast den är på stampen.»

»Pappa, pappa!» En liten parvel stod och ropade på gatan. »Kom nu, mamma väntar!» — »Jag kommer», ropade legionären. »Ser Ni, monsieur, man är soldat, men man är människa, och les boches är människor de med. Och hans mamma, pojkens där, hon är tyska, förstår Ni?» Så gick han.

»Naturligtvis lögn vartenda ord,» sade en engelsk krigskorrespondent, som satt bredvid oss. »Jag har sett honom här hela vintern.»

»Ursäkta, mina herrar,» en gammal reservkapten vid bordet bakom lutade sig fram. »Visserligen var det lögn, det som han berättade, men ute har han varit. Han var vid Marne som frivillig, hans sergeant föll, och han tog befäl över hela plutonen. Det var han, som tog två tyska kanoner och kom på dagordern. Men kulan i axeln fick han, då han bar *min son*, volontär som han, en nittonårs pojke, ur elden och till nästa etappsjukhus. Men det talar han aldrig om — han ljuger hellre än han skryter.

XIX.

Den tappre don Juan.

April 1915.

Jag satt på en bänk på boulevard St. Michel, studenternas Boul' Mich', den stora pulsadern i studenternas stadsdel, Quartier Latin. Solen sken och det var vår. Det satt fullt av folk på terassen utanför Café d'Harcourt, de levnadsglada medicinarnas tillhåll. Ute på boulevarden flöt trafiken förbi. Väldiga ardennerhingstar, sex i rad, knogade steg för steg kärror med jättestora stenblock uppför den långsamma sluttningen. De röda taxameterbilarna tutade och stånkade. Emellanåt kom en militärbil rusande fram, obekymrad om gående och körande, som lekte den brandkår i folkvimlet.

På trottoaren den vanliga publiken, brådskande borgare, flanerande studenter och flickor, långhåriga konstnärer, camelots med leksaker, tidningar, vykort, skäggiga polacker och ryssar. Och soldater. »Des rudes poilus» (»gamla lurviga»), veteraner från skyttegravarna i slitna uniformer, en och annan kanske med civila byxor, somliga stödda på käppar eller med ena rockärmen hängande tom och slak. Andra nyutskrivna, i skinande nya uniformer, mest av den nya blågrå fältmodellen. — Ljumma västliga vindar, späda gröna blad på träden, violer och anemoner i

blomsterflickornas korgar, doft av vår och över det hela en skinande aprilsol.

Än en gång föreföll det omöjligt, att världskriget rasade tio mil därifrån, att människor där uppbjödo alla sina krafter för att slå ihjäl varann.

Bredvid mig på bänken satt en gammal gumma med en stor korg grönsaker bredvid sig. Då jag tittade på henne, nickade hon vänligt och log med hela ansiktet: »Goddag, monsieur Céders, så Ni är tillbaka i Paris igen!» — »Nej se madame Godard!» Gumman var portvakterska i en av de stora kasernerna med mer eller mindre möblerade studentrum, och hon var känd och omtyckt i hela kvarteret.

»Ni lider ingen nöd för krigets skull, madame», sade jag med en blick på matkorgen, där ett par gula hönsben stucko fram mellan kronärtskockor, spenat och sparris. »Tänker Ni sätta i er allt det där ensam?» — »Åhnej, snälla monsieur, det är till min sjukling, fast kanske det blir några smulor över till gumman med.» — »Någon av studenterna i kasernen, som är sårad eller sjuk? Eller Er svärson kanske?» — »Nej, Albert mår bra, Gudskelov, fast han varit vid fronten alltifrån början. Det är monsieur Fanfaron, kompositören, monsieur känner honom säkert.»

Fanfaron, kompositören! Vem kände inte honom i kvarteret. En sydfransman, en provençal, med böljande svarta lockar och barsk musketörmustasch, kvarterets don Juan, som gick omkring och gjorde erövringar med en min, som sökte han dueller och strider vid vartenda gathörn. Var han kom svepande med sin vida kappa och sin väldiga slokhatt, där svärmade flickorna omkring honom. Och han

hade en underbar talang att få var och en att tro, att han älskade just henne allra mest.

»Han har naturligtvis utmärkt sig i kriget», var min första tanke. »Är han svårt sårad?» frågade jag M:me Godard. — »Sårad? Han?» skrek gumman. »Han har ju inte varit ute en gång. Han har varit sjuk ända se'n kriget började. Men en stor patriot är han. Åh mycket! Ni skulle bara höra honom tala om, hur det skall gå till att köra tyskarna över Rhen. Och han har stora kartor på väggarna, där han prickar med flaggor och manövrerar, och han läser böcker om taktik och strategi, eller vad det heter och på sina kartor har han manövrerat ut tyskarna över gränsen på fem olika sätt, säger han, och tagit hela Klucks armé till fånga. Ja, det är riktigt synd, han inte är med ute.» —

»Är han reservofficer då?» —

»Nej han är icke-vapenför, han var skrivare på en regementsexpedition i Marseille, då han exercerade. Men en sådan patriot! Under återtåget, då les boches (tyskarna) kom allt närmare Paris, då sörjde han, så han blev sjukare för var dag, han var riktigt, riktigt dålig, utav bara sorg. Likaså då Zeppelinerna kom häromdagen, då var han så dålig, så jag fick sitta hos honom hela natten och hålla honom i handen.» —

»Jag får gå och titta till honom någon dag.» —

»Det är inte lönt monsieur, han tar inte emot någon, inte ens sina allra närmaste vänner.» —

»Är han så illa däran? Vad säger doktorn?» —

Han vill inte höra talas om någon doktor. Men jag skickade dit d:r Muquet häromdagen i alla fall, och han undersökte honom överallt, men han kunde inte alls finna ut, vad det var. Och monsieur Fanfaron säger, doktor Muquet är en charlatan, som ingenting begriper.»

»Var är det, han har ont då?» —

»Han har magplagor nästan jämt. Ibland ligger han och jämrar sig, då jag är där uppe.» —

»Men äta kan han», sade jag och tittade om igen på korgen.

Ja Gudskelov, aptit har han, det är rent märkvärdigt,



han kan äta så mycket, då han aldrig går ut. Hade jag inte haft honom att laga mat till, så vet jag sannerligen inte, hur jag skulle klarat mig igenom denna vintern.» —

»Nå, men hans små beundrarinnor, de sköter väl om honom?» —

»Ah, monsieur, kan Ni tänka Er, han vill inte ens se dem, de slapp inte in till honom, då de kom.

i början. Sa slutade de att komma rätt snart, förstås. Men en av dem gav sig inte, förrän hon slapp in. Och det var den allra obetydligaste av dem allesamman. Åh så obetydlig, ett rent ingenting. En liten sömmerska, liten och kutryggig och ful. Hon har skött honom hela tiden. Det blygaste, beskedligaste lilla kräk i denna världen är hon. Ni skulle bara se henne, då hon kommer smygande in i mitt rum med tidningen. Han håller Figaro, och jag får den alltid, då han har läst den. Apropos, monsieur, Ni vet inte någon, som vill köpa Figaro fullständig för hela kriget? Jag har vartenda nummer. Men hon kommer in, öppnar dörren så tyst som en katt, och så viskar hon: »Le journal, madame, voilá.» Och så spetsar hon munnen sa här. Och då hon fick höra att Juliette, flickan min, blivit riktigt gift med Albert, då kriget kom, så sa' hon: 'Oh vad hon är lycklig! Ack, om jag kunde bli madame Fanfaron!' Och så grät hon och rodnade. Men obetydlig och beskedlig som hon är, så regerar hon honom i alla fall precis, som hon vill. Och det bästa är, att hon fått honom att lova att gifta sig med henne!» —

»Men om läkaren inte fann något fel på honom, hur i all världen har han då sluppit ifrån mobiliseringen?» —

Han är fyrtio ar, monsieur, och icke-vapenför. Han har har inte fått mobiliseringsorder ännu. Finge han det, det vore förfärligt. Då blev han så sjuk, så han dog!» —

Det var inte svårt att förstå, att gumman roade sig gudomligt åt den tappre don Juans ömkliga förnedring. Men hon var alldeles för slug, för att inte dra all den nytta, hon kunde, av situationen, så länge den varade.

Jag frågade om andra av husets folk. »Corvan, den lille medicinaren? — Han är militärläkare, sårad, har utmärkt sig och kommit pa dagordern.» — »Na den där langa smala prästen, som bodde uppe pa vinden och alltid sag

så förskräckt ut?» — »Han gick ut som sjukvårdssoldat, utmärkte sig vid Marne och sedan vid Reims, han har medaille militaire.»

Lilla Germaine hade blivit sjuksköterska, Danville varit sårad och avancerat till korpral. Gumman talade med stolthet om sina gossar.

Men alla hennes historier om de tappra, som skött sig bra, intresserade mig mindre. Hjältar börja bli banala i dessa dagar. Ideligen hör man här i Paris om självuppoffring och hjältemod, ibland hos dem, man minst väntat det av bland sina bekanta. Man skakar hand och skalar med män, vilka utfört saker, som man förr trodde bara fanns i äventyrsromaner.

Detta var den förste, jag hört om, som blivit »embusqué», varit feg och hållit sig undan.

Men jag tror nästan, att den feges psykologi är minst lika intressant som den tappres, om inte mer, för den, som roar sig med att fundera över människor.



XX.

En mor.

Juni 1915.

På ett av de stora sjukhusen i Paris finns det en sal, som heter Y-salen. Jag tror inte ens ett slagfält med all sin ryslighet kan ge en så stark föreställning om krigets hemskhet som denna sal. Ty där ligga alla de, som sårats i ansiktet, (les défigurés) — de vanställda. Och var dag komma allt fler, salen är snart inte stor nog. Det är offerna för det moderna kriget, skyttegravskriget. Ansiktet i skottgluggen eller huvudet, som sticker upp över parapeten, bli mest utsatta för fiendens eld. Jag har sett dem vid omläggning av förband, och många äro redan så pass läkta, att de gå utan bandage. Somliga ha blott ett ärr på kinden, djupt hopsnört kanske, men ända inte vanställande. Det gör ansiktet litet mera barskt och krigiskt, det är allt. De ha sluppit undan för gott köp. Men andra, de värsta

— bortslitna näsor, krossade käkar och, svårast av allt, förbrända eller sönderskjutna ögon. Ansikten, som förlorat allt mänskligt, tänder blottade som ett vilddjurs bakom bortbrända läppar, dödskallegrin, munnar uppdragna mot öronen, neddragna mot hakan, förfärliga levande karikatyrer.

Men för människans förmåga att resignera finns ingen gräns. Den amputerade, enbente, armlöse resignerar jämförelsevis lätt, ja, t. o. m. den alldeles benlöse. Man var beredd på det, sådant är ju kriget, det visste man. Men detta! Så oväntat och så förfärligt. Det tar tid att vänja sig vid tanken, att var man kommer skola människorna vända sig bort med avsky, barnen skola skrikande springa och gömma sig. Och kvinnorna — skall någonsin en kvinna kunna kyssa ett sådant ansikte?

Afrikanerna äro underbart tåliga och stoiska inför smärtorna. Och ett vanställt ansikte har inte samma psykiska effekt på dem. Många av dem äro tvärtom stolta över sina ansiktssår, som ger dem ett bistert och krigiskt utseende. De betrakta dem som ett slags medaljer, som de hemmavarande männen komma att avundas dem, då de en gång vända åter till sin by igen. Kanske deras kvinnor också tycka, det är vackert, men det betyder ju i alla fall inte så mycket, vad de tycka — kvinnofrågan ligger ju litet annorlunda hos dem. Ofta har jag hört någon av de värst tilltygade marockanerna eller senegaleserna säga med ett belåtet grin över sitt stympade ansikte: »Nu behöver man bara visa sig för att skrämma tyskarna på flykten!»

Bland de sårade i Y-salen var en lång, smalaxlad man med tunna fina händer, en blid och stillsam musiker. En handgranatexplosion på nära håll hade farit illa fram med hans ansikte. Huden var förbränd, läpparna bortskrumpna, näsan stympad, kinderna ärriga; där ögonen varit — två

tomma hålor, som på en dödskalle. Och ändå var han en av de nöjdaste, alltid glad på sitt stillsamma sätt. Det var en barmhärtig blindhet. Den dolde för honom hela vidden av hans olycka, han kunde inte se sitt ansikte. Ibland trevade han med händerna över sin näsa och sina kinder och frågade någon av kamraterna eller sköterskan: »Kommer det att synas mycket? Hur ser jag egentligen ut?» Men det sägs många barmhärtiga lögner på ambulanserna, och ingenstans bli de lättare trodda. Man svarade honom: »Asch, det är ingenting — några små ärr!»

Han hade resignerat så lätt allt sedan den ängsliga dag, då han första gången försökte treva sig fram på ambulansens lilla orgel. Vilken spänning. Här sökte han ju vissheten om hela sitt tillkommande liv. Skulle han någonsin som blind kunna spela igen, idka den konst, som på en gång gav honom bröd och glädje? Det vanställda ansiktet var sammandraget, den höga, välvda pannan, det enda, som explosionen lämnat orört, var dödsblek mot de halvläkta sårens flammande röda, svettdropparna sipprade ner som tårar över de tomma ögonhålorna. Det första försöket misslyckades. En fuga av Bach, knappt igenkännlig, stammande, avbruten, med falska toner, stapplande ackorder. Han led förfärligt av missljudet, och ändå var det, som om hela hans själs ängslan talade genom dessa trasiga toner. Den gamla härdade charité-systern, som sett så mycket lidande med torra ögon, skakade av ljudlösa snyftningar. Pinan blev honom för svår, han reste sig från orgeln och trevade sig bort till en stol. Man såg, hur han satt och kämpade med sig själv. Skulle han uppge försöket och resignera för ett liv i tystnad och mörker, en levande död? Eller skulle han samla mod till ett nytt försök? Plötsligt reste han sig igen och gick med fasta steg som en seende fram till orgeln. De första anslagen voro ännu

osäkra, men sedan kom det, allt fastare fylligare flöt melodien ut över rummet, en gammal bretagnisk folkmelodi. Han kunde!

Sedan spelade han några timmar varje dag. Hans händer, som hårdnat och styvnat vid spaden och geväret i skyttegraven, blevo mjuka och smidiga igen och hittade allt lättare över tangenter och klaffar. Allt svarare melodier fann han igen, t. o. m. sina kära fugor spelade han nu mjukt och säkert. Han började improvisera och komponera.

Han blev livligare och mera meddelsam, började berätta om sig själv, hur han levde med sin mor och sina systrar i en liten villa med trädgård strax intill kyrkan, där han var organist, långt ute i Finistère i Bretagne. Om fästmön, som väntade honom. Hur han skulle bygga upp sitt liv igen, nu då han visste, han kunde spela den kära gamla orgeln i kyrkan som förr, hur han skulle gifta sig med sin Germaine . . . Han dikterade långa, glada och hoppfulla brev till modern och fästmön. Han bad dem komma och hälsa på honom.

En dag under besökstiden kom en liten gumma med två unga flickor in i Y-salen. Deras gammaldags prydliga kläder talade om, att de kommo från någon liten stad eller by långt bort i en avlägsen provins. Flickorna sågo blyga och förskräckta ut, salens vanställda invånare skrämde dem. Men modern såg intet av allt detta, hennes ögon blott letade efter en enda, sonen. Ingenstans kunde hon känna igen det kära ansiktet. Till slut frågade hon: Monsieur Kergoël, s'il vous plait? Man visade henne — där, mitt framför henne, satt han på en stol, oigenkännlig med sina tomma ögon och sitt ärriga utplånade ansikte. Slaget kom plötsligt, förfärligt över de tre kvinnorna. Blindheten voro de beredda på, under långa veckor hade de hunnit vänja

sig vid tanken. Men detta! För de bägge systrarna var det för mycket och för oförberett. De kunde inte. De kvävde ett skrik, ryggade tillbaka, vände om och sjönko ned på en säng tryckta tätt intill varandra i hejdlös gråt. Men modern. Kergoël hade hört hennes röst, hört sitt namn. Han reste sig upp: »Mamma!» Och modern förstod, hur det var, förstod, att han ingenting visste. Och hon hade kraft till att bestå det förfärliga provet. Hon omfamnade honom, kysste hans stympade läppar och såriga kinder. Det fanns inte en tår i hennes öga, inte en darrning i hennes röst: »Min lilla, lilla gosse! Min kära, kära, lilla gossen min!»

Hans första fråga var: »Och Germaine?» Och modern fann svar, en ursäkt, en förklaring, varför hon inte kunnat komma, fästmön, som inte ens vågat se honom blind!

Hur det slutade? Sanna historier ha intet slut. Vi få ibland se glimten av ett människoöde, kanske katastrofen i ett liv, en man eller kvinna i hennes största ögonblick. Behövs då slutet?

Allt vad jag vet är, att han fick sina papper i ordning som tjänsteoduglig, och att modern tog honom med sig hem till det lilla huset, orgeln och kyrkan. Och se'n? Kunde modern skydda och värna honom, så att han fick leva vidare i barmhärtig lögn, eller kom en dag ett oförsiktigt ord, ett tonfall från en främling, som med ens avslöjade allt?










UTL AT DOWNSVIEW